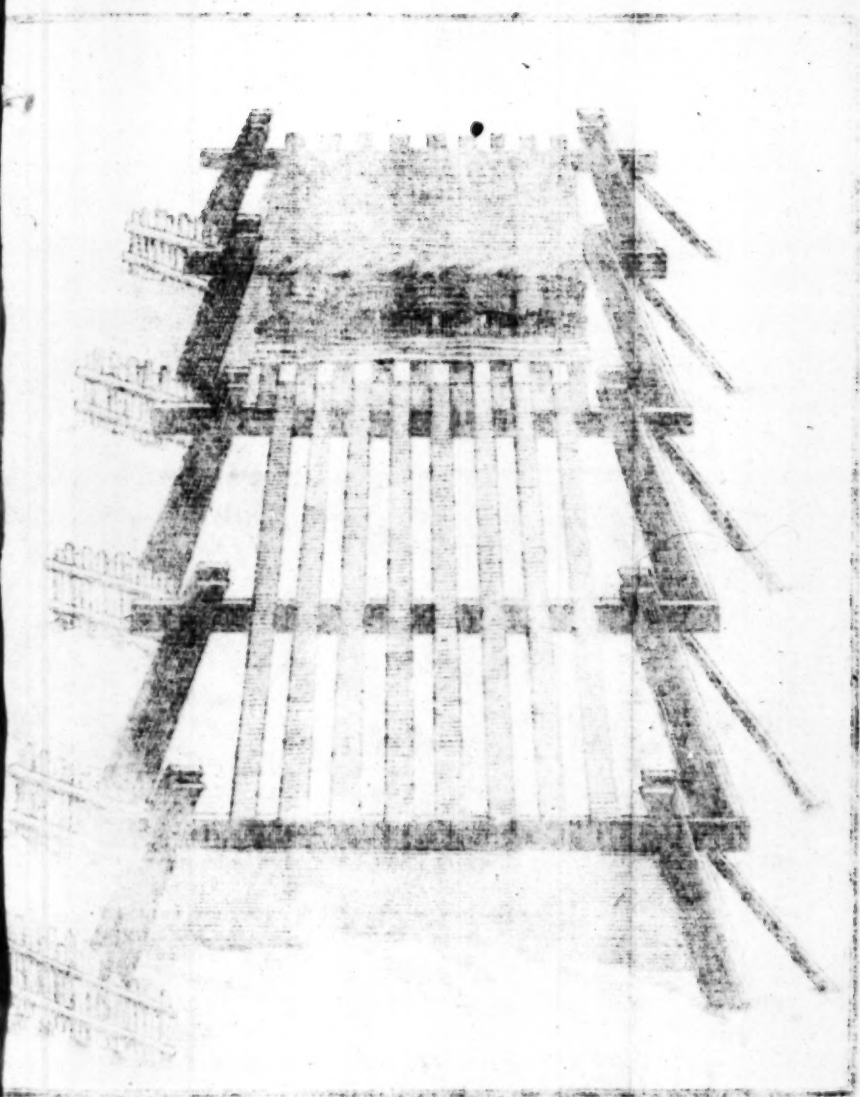

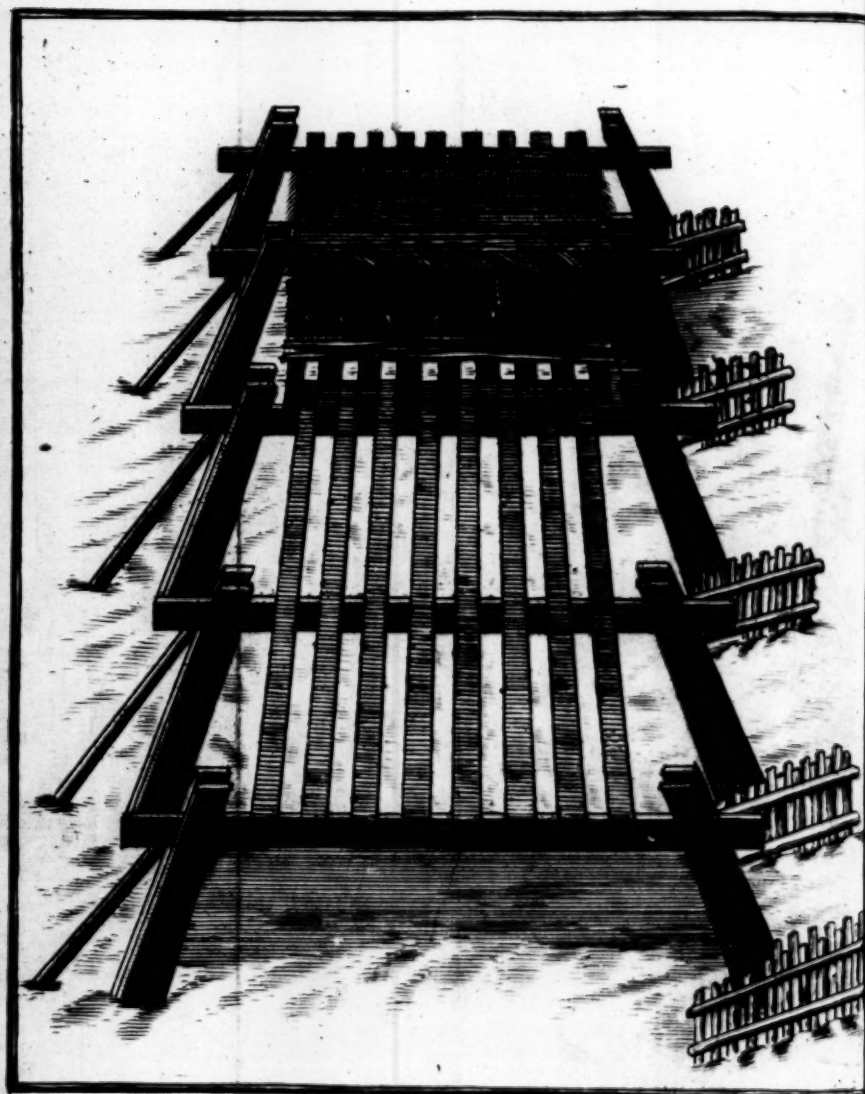
Societatis
MERCATORUM-SCISSORUM
apud
LONDINATES
Insignia.

Societatis
MERCATORUM-SCISSORUM
apud
LONDINATES
Insignia.

p 43

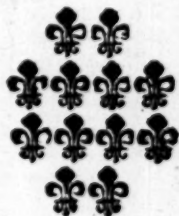
C. Julii Cæsaris

QUÆ EXTANT,

CUM

Indice locupletissimo.

Ex Recensione *T. P. A. M.*

L O N D I N I :

Typis *T. M.* Impensis *Tho. Newborough, D. Midwinter,*
Galf. Wale, in Cœmeterio *D. Pauli*; & *J. Hartley,*
in Vico vulgò *Holborn* dicto. 1706.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO GALLICO.

LIBER I.

GALLIA est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona, & Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod à cultu atque humanitate Provinciarum longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important. Proximi sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis præliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam à Sequanis & Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septentriones. Belgæ ab extremis Galliarum finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septentriones, & orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter oceanum Solis & Septentriones. Apud Helvetios longe nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix. Is M. Messala & M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; & civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliarum imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur; una ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; altera ex parte, monte Jura altissimo, qui est inter Sequanos & Helvetios; tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut &

minus late vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent: qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur: qui in longitudine millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX parebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum, & carrorum quammaximum numerum coemere, sementes quammaximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere perluadet Castico Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & a S. P. Q. R. amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, perluadet: eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factum esse illis probat, conata perficere; propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent: se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem & iuramentum dant, & regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt. Damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causæ dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit, & omnes clientes, obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque absit suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt: frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburant; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo afferre jubent. Persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exultis, una cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noricaneque oppugnant, receptos ad se socios sibi adiciunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent:

unum

num per Sequanos, angustum, & difficile, inter montem Jura-
 mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibe-
 re possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius,
 atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines, &
 Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit,isque non-
 nullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est,
 proximumque Helvetiorum finibus, Geneva: ex eo oppido pons
 ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros,
 quod nondum bono animo in populum R. viderentur, existi-
 mabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur.
 Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua
 die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat, a. d. v.
 kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Coss. Cæsari quum id nun-
 tiatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari,
 maturat ab urbe proficisci, & quammaximis itineribus potest,
 in Galliam ulteriorem contendit, & ad Genevam pervenit:
 provinciae toti quam maximum militum numerum imperat.
 Erat omnino in Gallia ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad
 Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores
 facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cujus
 legationis Numéius, & Verodocius principem locum obtinebant;
 qui dicerent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per pro-
 vinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum; ro-
 gare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat. Cæsar, quod memo-
 ria tenebat, L. Cassium Consulem occisum, exercitumque
 ejus ab Helvetiis pulsum, & sub jugum missum, concedendum
 non putabat; neque homines inimico animo, data facultate per
 provinciam itineris faciendi, temperaturos ab injuria & malefi-
 cio existimabat: tamen, ut spatium intercedere posset, dum
 milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, diem
 se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr.
 reverterentur. Interea ea legione, quam secum habebat, mili-
 tibusque, qui ex provincia convenerant, à lacu Lemano, quem
 flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequa-
 norum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem novem, mu-
 rum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. Eo
 opere perfecto, praesidia disponit, castella communit; quo fa-
 cilis, si se invito transire conarentur, prohiberi possint. Vbi
 ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, & legati
 ad eum reverterunt; negat se more, & exemplo populi
 Rom. posse iter ulli per provinciam dare: & si vim facere co-
 nentur, prohibitorium ostendit. Helvetii ea spe dejecti, navi-
 bus junctis, ratibusque compluribus tactis alii, alii vadis Rho-
 dani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam inter-
 diu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati, operis muni-
 tione, & militum concursu & telis repulsi, hoc conatu destite-
 runt. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis in-
 vitis, propter angustias ire non poterant. Iis quum sua sponte
 persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mit-
 tunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumno-

DE BELLO GALLICO,

rix gratia & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; & cupiditate regni adductus novis rebus studebat, & quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire pariantur; obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio, & injuria transeant. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum, & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Tolosatium finibus abluunt, quæ civitas est in provincia. Id si fieret, intelligebat magno cum provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit: ipse in Italiam magnis itineribus contendit, dualque ibi legiones conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; & quæ proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his præliis pulsus, ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi. Helvetii jam per angustias, & fines Sequanorum suas copias transduxerant, & in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui quum se, suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo R. meritos esse, ut, pœne in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abluant, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque necessarii & consanguinei Æduorum, Cæsarem certiolem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar non expectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in urram partem fluat, judicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat: eos impeditos, & inopinantes aggressus, magnam partem eorum concidit; reliqui sese fugæ mandarunt, atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis civitas Helveria in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo

exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium Consulem interfecerat, & ejus exercitum sub jugum miserat. Ita, siue casu, siue consilio Deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem pop. R. intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quod ejus foceri L. Pisonis avum L. Pisonem Legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus xi ægerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico Princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare egit: si pacem populus R. cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret, reminisceretur & veteris incommodi populi R. & pristinae virtutis Helvetiorum: quod improvise unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita à patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo, contenderent, aut insidiis niterentur: quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate pop. R. & internecione exercitus nomen caperet, ac memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eo tibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret: atque eo gravius ferre, quo minus merito pop. R. accidisset; qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere: sed eo deceptum, quod neque commissum à se intelligeret, quare timeret; neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliæ oblivisci vellet; num etiam recentium injuriarum, quod eo invito, iter per provinciam per vim tentassent, quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posset? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune tulisse injurias admirarentur, eodem pertinere. Convessse enim Deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen si obliides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisficiant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios à majoribus suis institutos esse, uti obliides accipere, non dare, consueverint: ejus rei pop. R. esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco movent. Idem Cæsar facit: equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni provincia, & Æduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant: qui cupiditas novissimum agmen insicuri, alieno loco cum equitatu Hel-

Helvetiorum praelium committunt; & pauci de nostris cadunt. Quo praelio sublatis Helvetiis, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine praelio nostros lacessere coeperunt. Cæsar suos à praelio continebat; ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusq; prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen & nostrum primum, non amplius quinis, aut senis millibus passuum, interesset. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia sub Septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant; sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci intellexit, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, & Liscò, qui summo magistratu præerat, (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ necisque in suos habet potestatem) graviter eos accusat; quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præsertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum suscepit: multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit; esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privati plus possint, quam ipsi magistratus: hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod præstare dicant, si iam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, unà cum reliqua Gallia Æduis libertatem sint eripuri: ab iisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enunciari: hos à se coerceri non posse: quin etiam, quod necessario rem Cæsari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat: sed, quod pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet, querit ex solo ea, quæ in conventu dixerat. Dicit liberius, atque audacius. Eadem secreto ab aliis reperit esse vera: ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum, complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vestigalia parvo pretio redempta habere; propterea quod illo liceat, contra liceri audeat nemo: his rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere:

neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse: atque hujus potentiae causa, matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre & propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse: favere, & cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Caesarem, & Romanos; quod eorum adventu potentia ejus diminuta, & Divitiacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire: imperio populi R. non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Caesar, inquirendo, quod praelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum; initium ejus fugae a Dumnorige, atque ejus equitibus factum esse: (nam equitatu, quem auxilio Caesari Aedui miserant, Dumnorigi praeerat) eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimae res accederent: quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset: quod obfides inter eos dandos curasset: quod ea omnia non modo injussu suo & civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset: quod a magistratu Aeduorum accusaretur: satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat. Nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque, prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Proculum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, quae separatim quilibet de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, ut sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, causa cognita, statuat, vel civitatem statuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera: nec quenquam ex eo plus, quam se, doloris capere; propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset: quibus opibus ac nervis, non solum ad minuendam gratiam, sed poene ad perniciem suam uteretur: se tamen & amore fraterno, & estimati-
one vulgi commoveri: quod si quid ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliae animi a se averterentur. Haec quum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar ejus dexteram prehendit: consolatus rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti & Reip. injuriam, & suum dolorem ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: quae in eo reprehendat, ostendit: quae ipse intelligat, quae

quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet: præterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit; ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub montem confedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit: renunciatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum legatum pro Prætorum cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis ascendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante mittit. P. Confidius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Prima luce, quum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni cognitus esset: Confidius, equo admissio, ad eum accurrit: dicit montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se à Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copię prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros expectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit, & montem à suis teneri, & hostes castra movisse, & Confidium timore perterritum, quod non vidisset, pro viro sibi renunciasse. Eo die, quo convérat intervallo, hostes sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postridie ejus diei, quod omnino biduum supererat, quum exercitu frumentum metiri oporteret; & quod à Bibracte, oppido Æduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius milibus passuum xviii aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimavit; & iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere existimarent, eò magis, quod pridie superioribus locis occupatis, prælium non commisissent; sive quod re frumentaria intercludi posse considerent, commutato consilio atque itinere converso, nostros à novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. Postquam id animadvertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sult neret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citiore proxime conscripserat, & omnia auxilia collocaret, ac totum montem hominibus compleret. Interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt: ipsi conterrima acie, rejecto nostro equitatu,

LIBER I.

tatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar, primum suo, deinde omnium (è conspectu) remotis equis, ut, æquato periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos prælium commisit. Milites, è loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt: ea disiecta, gladiis distinctis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis & colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant; multi ut, diu iactato brachio, præoptarent scutum manu emitte, & nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi, & pedem referre, & quod mons suberat circiter 60 passuum, eo se recipere cœperunt. Capto monte, & succedentibus nostris, Boii, & Tulingi, qui hominum millibus circiter xv agmen nostrum claudabant, & novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire: & id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, & prælium reintegrare cœperunt. Romani conversa signa tripartito intulerunt: prima, ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet. Ita, ancipiti prælio, diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, ut cœperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta & carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio, quum ab hora septima, ad vesperam, pugnatum sit, adversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quod pro vallo carros objecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter carros rotasque, mataras ac tragulas subiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis caltrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus est. Ex eo prælio circiter millia hominum cxxx superfuêrunt: eaque tota nocte continuenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Legionum die iv pervenerunt, quum & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones litteras, nunciosque misit, ne eos frumento, nève alia re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt: qui quum eum in itinere convenissent, seque ad pedes projecissent, suppliciterque locuti, flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum expectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Cæsar pervenit, obseques, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia vi ejus pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur; sive spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dediticiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima noctis vigilia, ex caltris Helvetiorum egressi, ad Rhenum fines.

finesque Germanorum, contenderunt. Quod ubi Cæsar rescivit; quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, periugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit: & quod, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos oppida vicolq; quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ provinciæ, Allobrogibusque essent. Bojos, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt litteris Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlata; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, & item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum lumina erat, capitum Helvetiorum millia cclxiii. Tulingorum millia xxxvi. Latobrigorum xiv. Rauracorum xxi. Bojorum xxxii. Ex his, qui arma ferre possent, ad millia xcii. Summa omnium fuerant ad millia cclxiii. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium c& x. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: intelligere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum injuriis populus R. ab iis poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi R. accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicare, idque Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quoddam res, quas e communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permessa, diem concilio constituerunt, & iurejurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reverterunt; petieruntque, uti sibi secreto, de sua, omniumq; salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes fientes Cæsari ad pedes projecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quam uti ea, quæ vellent, impetrarent: propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Æduus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tan-

topere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernīs, Sequanisque Germani mercede accerferentur. Horum primo circiter millia xv Rhenum transisse: posteaquam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad c & xx millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes, semel atque iterum armis contendisse: magnam calamitatem pulsos accepisse: omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus praeliis calamitatibusque fractos, qui & sua virtute, & populi R. hospitio, atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, & jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à populo R. imploratorios, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum dirione atque imperio essent: unum se esse, ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex civitate protulisse, & Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatū: quod solus neque jurejurando, neque obsidibus teneretur. Sed pejus victoribus Sequanis, quam Ædus victis, accidisse; propterea quod Ariovistus rex Germanorum in eorum finibus confedisset, tertiamque partem agri Sequanarum, qui esset optimus torius Galliae, occupavisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet: propterea quod, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum xxiv ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes à Galliae finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias praelio vicerit, quod praelium factum sit Amagerobriae, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere, siqua res non ad nutum, aut ad voluntatem ejus facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare populoque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helverii fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant; fortunamque, quaecunque accidat, experiantur. Hæc si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum suppliciumumat. Cæsarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterrire posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere. Hac oratione à Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere coeperunt. Animadvertit Cæsar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri: ejus rei quæ causa esset, miratus, ex ipsis quæsit: nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere; quum ab iis sæpius quæreret,

neque ullam omnino vocem exprimere posset : idem Divitiacus Æduus respondit ; hoc esse miseriorem, gravioremque fortunam Sequanorum, quam reliquorum, quod soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent ; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrent : propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur ; Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum receperant, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit : pollicitusque est sibi eam rem curæ futuram : magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariovistum, sinem injuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit. Et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam & suscipiendam putaret. Imprimis, quod Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri ; eorumque obsides esse apud Ariovistum, ac Sequanos intelligebat : quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi & Reipubl. esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuecere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat : neque sibi homines teros ac barbaros temperaturos existimabat, quin quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutonique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent ; præsertim quum Sequanos à provincia nostra Rhodanus divideret. Quibus rebus quammaturime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumplerat, ut terendus non videretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret : velle sese de Rep. & summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit : Si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse : si quid ille se velit, illum ad se venire oportere : præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliarum venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu, atque molimento in unum locum contrahere posse : sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo R. negotij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit : Quoniam tanto suo populi que R. beneficio affectus, quum in consulatu suo rex, atque amicus à senatu appellatus esset ; hanc sibi populoque R. gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi & cognoscendum putaret ; hæc esse, quæ ab eo postularet : primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam transduceret : deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet : Sequanisque permetteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret : neve Æduos injuria laceraret, neve his sociis eorum bellum inferret : si id fecisset, sibi, populoque R. perpetuam gratiam atque

que amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam M. Messala, M. Pisone Coss. Senatus censuisset, uti quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo Reip. facere posset, Æduos cæterosque amicos populi R. defenderet; se Æduorum injurias non neglecturum. Ad hæc Ariovistus respondit: Ius esse belli, ut qui vicissent, iis quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum R. victis, non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consueisse: si ipse populo R. non præscriberet; quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se à populo R. in suo jure impediri: Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos: magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vestigalia sibi deteriora faceret: Æduis se obsides redditurum non esse; neque iis, neque eorum sociis injuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, longe ab his fraternum nomen populi R. abfuturum: quod sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse: quum vellent, congregaretur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XIV rectum non subsissent, virtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Trevisis veniebant: Ædui, questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese, ne obsidibus quidem datis, pacem Ariovisti redimere potuisse: Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripam Rheni confedisse; qui Rhenum transire conarentur: iis præesse Nasuam, & Cimberrum fratres. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. Itaque, re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit. Quum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesuntionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam e suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, pæne totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC, qua flumen intermitit, mons continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad Vesuntionem, rei frumentariæ, comæatusque causâ, moratur, ex percussatione nostrorum, vocibusque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, in-

credibili virtute, atque exercitatione in armis esse prædica-
bant, sæpenumero sese cum iis congressos ne vultum quidem,
atque aciem oculorum ferre potuisse: tantus subito timor om-
nem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes
animosque perturbaret. Hic primum ortus est à tribunis mi-
litum, ac præfectis, reliquisque, qui ex urbe, amicitiae causa,
Cæsarem secuti magnum periculum miserabantur, quod non
magnum in re militari usum habebant: quorum alius, alia
causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse
duceret, petebat, ut ejus voluntate discedere liceret; nonnulli,
pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant.
Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere po-
terant: abdiri in tabernaculis aut suum satum querebantur,
aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur.
Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum voci-
bus, ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum
habebant, milites, centurionesque, quique equitatu præerant,
perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari vole-
bant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, & magni-
tudinem silvarum, quæ inter eos, atque Ariovistum intercede-
rent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari
posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant,
cum castra moveri, ac signa terri jussisset, non fore dicto au-
dientes milites, neque propter timorem signa laturos. Hæc
quum animadvertisset Cæsar, convocato concilio, omniumque
ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer
eos inculavit: primum, quod aut quam in partem, aut quo
consilio ducerentur, sibi querendum aut cogitandum putarent.
Ariovistum, se consule, cupidissime populi R. amicitiam ap-
petisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio discessu-
rum judicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis,
atque æquitate conditionum perspecta, eum neque suam, ne-
que populi R. gratiam repudiaturum. Quod si furore atque
amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur?
aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperarent?
factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum
Cimbris & Tentonis à C. Mario pulsus, non minorem laudem
exercitus, quam ipse imperator, meritis videbatur. Factum
etiam nuper in Italia, servili tumultu; quos tamen aliquis
ulus ac disciplina, quam à nobis accepissent, sublevaret: ex
quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia:
propterea quod, quos aliquandiu inermes sine causa timu-
issent, hos postea armatos, ac victores superassent: denique hos
esse Germanos, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi,
non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque su-
perassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint.
Si quos adversum prælium, & fuga Gallorum commoveret,
hos, si quaerent, reperire posse, diuturnitate belli defatiga-
tis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludi-
bus se continuisset, neque sui potestatem secisset, desperantes
jam de pugna, & dispersos subito adortum, magis ratione

ac consilio, quam virtute, vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset; hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque itinerum conferrent, facere arroganter; quum aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere viderentur. Hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, jamque esse in agris frumenta matura: de itinere, ipsos brevi tempore judicatos. Quod non fore dicto audientes, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Iraque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum; & proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. Quod si præterea nemo sequeretur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibi que eam Prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum converse sunt omnium mentes, summaque alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seq. esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Inde reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum omnium centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed Imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias à nostris millibus passuum IV & XX abesse. Cognito Cæsaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset: seque id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis, populi que R. in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod nec colloquium, interposita causa, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detra-

ctis, legionarios eo milites legionis decimæ, cui quammaxime
 confidebat, imponere, ut præsidium quam amicissimum, si
 quid opus factio esset, haberet. Quod quum fieret, non irridi-
 cule quidam ex militibus decimæ legionis dixit; plus quam
 pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum in cohortis præto-
 riæ loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere.
 Planities erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis:
 hic locus æquo fere spatio ab castris utrisque aberat. Eo, ut
 erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam
 equis devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit; itemq;
 equites Ariovisti pari intervallo consisterunt. Ariovistus, ut ex
 equis colloquerentur, &, præter se denos ut ad colloquium ad-
 ducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Cæsar initio orati-
 onis sua Senatûsque in eum beneficia commemoravit: quod
 rex appellatus esset à Senatu, quod amicus, quod munera
 amplissima missa: quam rem & paucis contigisse, & à Roma-
 nis pro maximis hominum officiis consuevisse tribui docebat: il-
 lum, quum neque aditum, neque causam postulandi iustam ha-
 beret, beneficio ac liberalitate sua ac Senatus, ea præmia con-
 secutum. Docebat etiam, quam veteres, quamque iustæ caus-
 æ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ Senatus-
 consulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent: ut
 omni tempore totius Galliæ principatum Ædni tenuissent, pri-
 us etiam, quam nostram amicitiam appetissent: populi R.
 hanc esse consuetudinem, ut locios, atque amicos non modo
 sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctos velit
 esse. Quod vero ad amicitiam populi R. attulissent, id iis
 eripi, quis pati posset? postulavit deinde eadem, quæ legatis
 in mandatis dederat, ne aut Æduis, aut eorum sociis bellum in-
 ferret: obsides redderet: si nullam partem Germanorum do-
 mum remittere posset; at ne quos amplius Rhenum transire
 pateretur. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit;
 de suis virtutibus multa prædicavit, transisse Rhenum sese
 non sua sponte, sed rogatum, & accessurum à Gallis: non sine
 magna spe, magnisque præmiis, domum propinquosque reli-
 quisse: sedes habere in Gallia ab ipsis concessas: obsides ipso-
 rum voluntate dados; stipendium capere jure belli, quod
 victores victis imponere consueverint: non sese Gallis, sed Gal-
 los sibi bellum intulisse: omnes Galliæ civitates ad se oppug-
 nandum venisse: ac contra se castra habuisse: eas omnes copias
 uno abs se prælio fusas ac superatas esse: si iterum experiri
 velint, paratum se decertare: sin pace uti malint, iniquum
 esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus
 pependerit: amicitiam populi R. sibi ornamento, & præsi-
 dio, non detrimento esse oportere: idq; se ea spe petisse; si
 per populum R. stipendium remittatur, & dediticii sub-
 trahantur; non minus libenter sese recusaturum populi R.
 amicitiam, quam appetierit: quod multitudinem Germano-
 rum in Galliam transducatur, id se sui muniendi, non Galliæ im-
 pugnandæ, causâ facere: ejus rei testimonium esse, quod,
 nisi rogatus, non venerit, & quod bellum non intulerit, sed

defenderit: se prius in Galliam venisse, quam populum R. nunquam ante hoc tempus exercitum populi R. Galliae provinciae fines egressum: quid ubi vellet? cur in suas possessiones veniret? provinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram: ut ubi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; sic iterum, nos esse iniquos, quod in suo jure se interpellaremus: quod ex s. c. Aeduos appellatos amicos diceret; non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Aeduos Romanis auxilium tulisse; neque ipsos in his contentionibus, quas Aedui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi R. utos esse: debere se suspicari, simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimi di causa habere: quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus; se ipsum non pro amico, sed pro hoste habiturum; quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusque populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere: quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset: quod si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliae tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum, & quaecumque bella geri vellet, sine ullo ejus labore & periculo confecturum. Multa a Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, & neque suam, neque populi R. consuetudinem pati, ut optime meritis locos desereret: neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam populi R. Bello superatos esse Arvernos, & Rutenos a Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignovisset, neque in provinciam redegressisset, neque stipendium imposuisset: quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi R. iustissimum esse in Gallia imperium: si iudicium Senatus servari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset. Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nunciatum est, equites Ariovisti propius tumultum accedere, & nostros adequitare; lapides telaque in nostros conjicere. Caesar loquendi finem fecit; seque ad suos recipit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent: nam, etsi sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu praelium fore videbat: tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici posset, eos a se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, quae arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumque in nostros ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset: multo major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitus injectum est. Biduo post Ariovistus legatos ad Caesarem mittit, velle se de his rebus, quae inter eos agi coepit, neque perfectae essent, agere cum eo: uti, aut iterum colloquio diem constitueret: aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Caesari causa visa non est, & eo magis, quod pridie ejus diei Germani iterum non potuerant, quin in nostros tela conjicerent: legatum ex suis se se magno cum periculo ad eum missurum, & omnibus iteris obiecturum existimabat. Commodissimum

visum est, C. Valerium Procillum C. Valerii Caburi filium, summa virtute & humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa jam Ariovistus, longinqua consuetudine, utebatur; &, quod in eo peccandi Germanis causâ non esset, ad eum mittere: & M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat: his mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo præsentem, clamavit: Quid ad se venirent? an speculandi causâ? conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit. Eodem die castra promovit, & millibus passuum vi à Cæsaris castris sub monte confedit. Postridie ejus diei, præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum ii ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos v Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit; ut, si vellet Ariovistus prælio contendere, ei potestas non desset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. Equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant vi, totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis causâ, delegerant. Cum his in præliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant, circumfitebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut jubis equorum sublevati cursum adæquarent. Ubi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederant, circiter passus DC ab his castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numerum xvi millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit; quæ copiae nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilò secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra majora reduxit. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrique copias suas eduxit: paululumque à majoribus progressus aciem instruxit, hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit: acriter utrumque, usque ad vespertum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis & illatis, & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreretur Cæsar, quamobrem Ariovistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorum fortibus & vaticinationibus

tionibus declararent, utrum praelium committi ex usu esset, nec ne : eas ita dicere, non esse tas Germanos superare, si ante novam Lunam praelio contendissent. Pottridie ejus diei Cæsar præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit ; quod minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat, ut ad speciem alarius uteretur. Ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias e castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusque intervallis Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos ; omnemque aciem suam rhedis & carris circumdederunt, ne quæ spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt, quæ in praelium proficiscentes milites passis crinibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit ; uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverteret, praelium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt. Itaque hostes repente celeriterque procurrerunt ; ut ipsarum pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejactis pilis corninus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter, ex consuetudine sua, phalange facta, impetus gladiatorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalanges insilirent, & scuta manibus revellerent, & desuper vulnerarent. Quum hostium acies à sinistro cornu pulsâ, atque in fugam converrà esset, à dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita praelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere desisterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi perpauci, aut viribus confisi transnatare contenderunt ; aut lintribus inventis, salutem sibi petierunt. In his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus ea profugit : reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. Dux fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam domo secum adduxerat ; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, à fratre missam. Utraque in ea fuga periit : dux filiarum harum, altera occisâ, altera capta est. C. Valerius Proculus, quum à custodibus in fuga trinis catenis victus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit : quod hominem honestissimum provincie Galliarum suum familiarem, & hospitalem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat ; neque ejus calamitate de tanta voluptate & gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se præsentem, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur : sortium beneficio se esse incolumem.

Item

Item M. Mettius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos Ubi, qui proxime Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una ætate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

LIBER. II.

QUUM esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Gallix partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obsidesque inter se dare. Conjurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui Germanos diutius in Gallia versari nollent, ita populi R. exercitum hibernare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant: partim qui mobilitate & levitate animi novis imperiis tradebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant. Iis nunciis litterisque commotus Cæsar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit, & inita ætate in interiorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, ut ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seque de his rebus certiores faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum verò dubitandum non existimavit, quin ad eos duodecimo die proficisceretur. Re frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter xv ad fines Belgarum pervenit. Eo quum de improvviso, celeriusque omnium opinione venisset; Rhemi, qui proximi Gallix ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium, & Ambrogium primos civitatis suæ miserunt: qui dicerent, se suæque omnia in fidem atque potestatem populi R. permittere: neque se cum reliquis Belgis consensisse: neque contra populum R. omnino conjurasse: paratosque esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, ceterisque rebus juvare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse: tantumque esse eorum omnium furorem, ut, ne Sueffones quidem fratres consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant, de-

terrere

terrere potuerint, quin cum his consentirent. Quum ab his quæreret, quæ civitates quantæque in armis essent, & quid in bello possent, sic reperiebat : Plerosque Belgas esse ortos à Germanis, Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi confedisse : Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse : solosque esse, qui patrum nostrorum memoria ; omni Gallia vexata, Teutonos, Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari fumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere : hos posse conficere armata millia centum ; pollicitos ex eo numero lecta millia lx : totiusque belli imperium sibi postulare. Suesiones suos esse finitimos : latissimos, feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum totius Galliæ potentissimum ; qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britannæ, imperium obtinuerit : nunc esse regem Galbam : ad hunc propter iustitiam, prudentiamque, summam totius belli omnium voluntate deferri : oppida habere numero xli : polliceri millia armata quinquaginta : totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint : xv millia Atrebatas : Ambianos x milia : Morinos x xv millia : Menapios ix millia : Caletes x millia : Velocasses & Veromandos totidem : Aduaticos xxix millia : Condrusos, Eburones, Caræfos, Parmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad xl millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obfides ad se adduci iussit. Quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reip. communisque salutis interfit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore configendum sit : id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire, neque jam longe abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognovit ; flumen Axonem, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit. Quæ res & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, &, post ea quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat : ibi præsidium ponit. Et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum vi cohortibus reliquit. Castra in altitudinem pedum xli vallo fossaque duodeviginti pedum munire jubet. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum lxx. Id ex itinere magno impetu

petu Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. Hi, ubi circumjecta multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; telitudine facta, portis succedunt, murumque subruunt. Quod tum facile fiebat: nam tanta multitudo lapides ac tela coniciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse. Eo de media nocte Cæsar, iisdem ducibus ulius, qui nuncios ab Iccio venerant, Numidas, & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorum adventu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati, agrosque Rhemorum depopulari, omnibus vicis, ædificiisque, quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt: & a millibus passuum minus 11. castra posuerunt: quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum 11x in latitudinem patebant. Cæsar primo, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, prælio superledere statuit. Quotidie tamen equestribus præliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planicie editus, tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat, & in fronte leviter fastigiatus paullatim ad planitiem redibat: ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD: & ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit; ne, quum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) a lateribus suos pugnantes circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quid opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum: hanc si nostri transirent, hostes expectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggredierentur, parati in armis erant: interim prælio equestri inter duas acies contendebant. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prælio, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt; eo consilio, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent: sin minus, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant,

tribus

ribus Rhēmis, ut conservarentur, impetrant. Cæsar, obsidi-
 bus acceptis primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus
 filiis, armisque omnibus ex oppido transditis, in deditionem
 Suefones accepit; exercitumque in Bellovacos duxit: qui
 quum se, suaque omnia in oppidum Bratulpantium contulissent,
 atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum
 v abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi, manus ad Cæ-
 sare[m] tendere, & voce significare cœperunt, sese in ejus fidem
 ac potestatem venire, neque contra populum R. armis contende-
 re: item quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret;
 pueri, mulieresque ex muro, passis manibus suo more, pacem à
 Romanis petierunt. Pro his Divitiacus (nam post discessum
 Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit
 verba: Bellovacos omni tempore in fide, atque amicitia civi-
 tatis Æduæ fuisse: impulsos à suis principibus, qui dicerent,
 Æduos à Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates con-
 tumeliasque perferre, & ab Æduis desecisse, & populo R. bellum
 intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent, quod intellige-
 rent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam
 profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his
 Æduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur:
 quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas am-
 plicaturum, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inci-
 derint, sustentare consueverint. Cæsar honoris Divitiaci, at-
 que Æduorum causa, sese eos in fidem recepturum, & conser-
 vaturum, dixit: & quod erat civitas magna, & inter Belgas
 auctoritate ac hominum multitudine prætabat, DC obsides po-
 poscit. His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo
 loco in fines Ambianorum pervenit, qui se, suaque omnia, sine
 mora, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum
 de natura moribusque Cæsar quum quæreretur, hic reperiebat:
 Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reli-
 quarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri: quod,
 his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem
 exillimarent: esse homines feros magnæque virtutis: increpi-
 tare, atque inculcare reliquos Belgas, qui se populo R. dedi-
 dissent, & patriam virtutem projecissent: confirmare se neque
 legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos.
 Quum per eorum fines triduo iter fecisset, inveniebat ex capti-
 vis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum x
 abesse: trans id flumen omnes Nervios conledisse, adventumque
 ibi Romanorum expectare unam cum Atrebatibus, & Veromanduis,
 finitimis suis: nam his utrilque perlualerant, ut ean-
 dem belli fortunam experirentur: expectari etiam ab his Atua-
 ticorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per
 ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum con-
 jecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. Cæsar,
 his rebus cognitis, exploratores, centurionesque præmittit, qui
 locum castris idoneum deligant. Quumque ex deditionis Belgis,
 reliquisque Gallis complures Cæsarem secuti una iter facerent:
 quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum
 con-

consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque his demonstrarunt, inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere; neque esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquæ contra consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student) sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis, quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis (enatis) & rubis sentibusque interjectis effecerant, ut, instar muri, hæ sèpes munimenta præberent: quo non modo non intrari, sed ne perspicere quidem possent. Iis rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt. Loci natura erat hæc, quem nostri castris delegerant: Collis ab summo æqualiter declivis ad flumen Sabin, quod supra nominavimus, vergebat: ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic, & contrarius, passus circiter CC, infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspicere posset: intra eas silvas hostes in occulto sese continebant: in aperto loco, secundum flumen, paucae stationes equitum videbantur. Fluminiserat altitudo circiter pedum 111. Cæsar, equitatu præmisso, subsequēbatur omnibus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar vi legiones expeditas ducebat: post eas totius exercitus impedimenta collocabat: inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium equitatu prælium committunt. Quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus e silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimisso, castra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silvis abditi latebant, visâ sunt, quod tempus inter eos committendi prælii convenerat, ita ut intra silvam aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsas, ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; ut pene uno tempore & ad silvas, & in flumine, & jam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurreretur: signum tuba dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi causa, processerant, accer-

sendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum: quarum rerum magnam partem temporis brevitās, & successus & incurſus hoſtium impediēbat. Iis difficultatibus duæ res erant ſubſidio, ſcientia atque uſus militum; quod ſuperioribus præliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commodè ipſi ſibi præſcribere, quam ab aliis doceri, poterant; & quod ab opere ſinguliſque legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere, niſi munitis caſtris, vetuerat. Hi, propter celeritatem, & propinquitatem hoſtium, nihil jam Cæſaris imperium ſpectabant; ſed per ſe, quæ videbantur, adminiſtrabant. Cæſar, neceſſariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem ſors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione eſt cohortatus, quam uti ſuæ priſtinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hoſtiumque impetum fortiter ſuſtinerent: & quod non longius hoſtes aberant, quam quo telum adjici poſſet, prælii committendi ſignum dedit: atq; item in alteram partem cohortandi cauſa proſectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hoſtiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modo ad inſignia accommodanda, ſed etiam ad galeas induendas, ſcutiſque tegmenta detrahenda, tempus deſuerit. Quam quiſque in partem ab opere caſu devenit, quæque prima ſigna conſpexit, ad hæc conſtitit, ne, in quærendo ſuos, pugnandi tempus dimitteret: inſtructo exercitu, magis, ut loci natura, deſectusque collis, & neceſſitas temporis, quam ut rei militaris ratio, atque ordo poſtulabat. Quum diverſis locis legiones aliæ alia in parte hoſtibus reſiſterent, ſepibusque denſiſſimis, ut antè demonſtravimus, interjectis, proſpectus impediretur; neque certa ſubſidia collocari, neque quid in quaque parte opus eſſet provideri, neque ab uno omnia imperia adminiſtrari poterant. Itaque, in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoq; eventus varii ſequebantur. Legionis nonæ, & decimæ milites, ut in ſiniſtra parte aciei conſtiterant, pilis emiſſis; curſu ac laſſitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebatēs (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt: & tranſire conantes inſecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipſi tranſire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progreſſi rursus regreſſos ac reſiſtentes hoſtes, redintegrato prælio, in fugam dederunt. Item alia in parte diverſæ duæ legiones, undecima, & octava, proſligatis Veromanduis, quibuscum erant congreſſi, ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis præliabantur. At totis fere à fronte, & à ſiniſtra parte nudatis caſtris, quum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo ſeptima conſtitiſſet; omnes Nervii confertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars ſummum locum caſtrorum petere cœpit. Eodem equites noſtri, leviſque armaturæ pedites, qui cum his una fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, quum ſe in caſtra recipere, adverſis hoſtibus occurrebant,

bant, ac rursus aliam in partem fugam petebant: & calones, qui Decumana porta, à summo iugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi causa egressi, quum respexissent, & hostes in nostris castris versari vidissent, præcipientes sese fugæ mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilii causa à civitate missi, ad Cæsarem venerant; quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & pene circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diversos dissipatosque, in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contendunt. Romanos pulsos superatosque, castris, impedimentisque eorum hostes positos, civitati renunciaverunt. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos sibi ipsis ad pugnam esse impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his, Primopilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & nonnullos à novissimis desertos prælio excedere, ac tela vitare: hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare, & rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, (quod ipse eò sine scuto venerat) in primam aciem processit; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, & manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Hujus adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paullum hostium impetus tardatus est. Cæsar quum septimam legionem, quæ juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, Trib. mil. monuit, ut paullatim sese legiones conjungerent, & conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, quum aliis alii subsidium ferrent, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare coeperunt: interim milites legionem duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspiciatus, decimam legionem subsidio nostris misit: qui, quum ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo & castra, & legiones, & imperator verlaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubissent, scutis innixi, prælium redintegrarent. Tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam

inermes armatis occurrerent. Equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute delebant, omnibus in locis pugnabant, quo se legionariis militibus præferrent. At hostes, etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent. His dejectis, & coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumultu tela in nostros conjicerent, pilæque intercepta remitterent: ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. Hoc prælio factò, & prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redactò, majores natu, quos una cum pueris, mulieribusq; in æluaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrantur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dederunt, & in commemoranda civitatis calamitate, ex DC, ad III senatores: ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma terre possent, sese redactos esse dixerunt: quos Cæsar, ut in mileros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit; suisque finibus atque oppidis uti iussit; & finitimis imperavit, ut ab injuria & maleficio se ipsosq; prohiberent. Atuatii, de quibus supra scriptimus, quum omnibus copiis auxilio Nervii venissent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt: quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa & præacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque prognati: qui, quum iter in provinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidio VI millia hominum una reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domiciliò locum delegerunt. Ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque præliis cum nostris contendebant. Postea, vallo pedum XI in circuitu XV millium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerisque hominibus Gallis, pro magnitudine corporum suorum, brevitatis nostræ contentui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent? Ubi vero moveri, & appropinquare mœnibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de

pace miserunt : qui ad hunc modum locuti : Non se existimare, Romanos sine ope Deorum bellum gerere : qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere, & ex propinquitate pugnare possent : Se, suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt : unum petere, ac deprecari ; si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset, Atuaticos esse conservandos, ne se armis despoliaret : sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere ; à quibus se defendere, traditis armis, non possent : sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quam ab his per cruciatum interfici ; inter quos dominari consueverat. Ad hæc Cæsar respondit, se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum : si prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent ; sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis : se id, quod in Nervios fecisset, facturum ; finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis populi R. injuriam inferrent. Re nunciata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudo de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent : & tamen circiter parte tertia (ut postea perspectum est) celata, atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi. Sub vespertum Cæsar portas claudi, militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani à militibus injuriam acciperent. Illi, ante inito (ut intellectum est) consilio, quod, deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celaverant, armis ; partim, scuris ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant : tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Cæsar imperaverat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursus est ; pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut à viris fortibus in extrema spe salutis, iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum una in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisus ad hominum mil. iv, reliqui in oppidum rejecti sunt : postmodum ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium lxxxv. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sefuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata ; tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsequia daturas, imperata facturas pollicerentur : quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita

proxima aestate, ad se reverti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. Ob eas res, ex litteris Cæsaris, dies xv supplicatio decreta est: quod ante id tempus acciderat nulli.

LIBER. III.

QUUM in Italiam proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cum legione duodecima & parte equitatus, in Nantuates, Veragros Sedunosque misit, qui à finibus Allobrogum & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisq; portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in iis locis legionem, hiemandi causa, collocaret. Galba, secundis aliquot proeliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus positus in valle, non magna adjecta planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit; alteram vacuum ab illis relictam cohortibus ad hiemandum attribuit: eum locum vallo fossaque munivit. Quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari iussisset; subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impederent, à maxima multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi, legionisq; opprimendæ consilium caperent. Primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, & compluribus sigillatim, qui commeatus perendi causa, missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; & Romanos, non solum itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant. His nunciis acceptis, Galba, quum neque opus hibernorum, munitionesque plene essent perfectæ, neque de frumento, reliquoque commeatu satis esset provisum; quod deditione facta, obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat; concilio celeriter convocato sententias exquisere cepit. Quo in concilio quum tantum repentini periculi præter opinionem

accidisset, ac jam omnia fere superiora loca multitudine armorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, possent; prope jam desperatâ salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur: ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent: majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, & castra defendere. Brevi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis, atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides, gæsaque in vallum conjicere. Nostri, primo integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, & auxilium ferre: sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi prælio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. Quum jam amplius horis vi continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes accius instarent, languidioribusque nostris, vallum scindere, & fossas complere cœpissent, resque esset jam ad extremum deducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prælio compluribus confectum vulneribus diximus, & item C. Volusenus tribunus mil. vir & consilii magni & virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent; si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, seq; ex labore reficerent: post, signo dato, e castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. Quod iussi sunt, faciunt; ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi quid fieret, neq; sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos intericiunt, & ex hominum millibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt; ac, ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis suis, armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo prælio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat; maxime frumenti, commeatusque inopia permotus, postero die omnibus ejus vicis ædificiis incensis, in provinciam reverti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuares, inde in Allobrogas, perduxit, ibique hiemavit. His rebus gestis, quum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superaris Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita

inita

inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat: subitum bellum in Gallia coortum est. Ejus belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione VII proximum mare Oceanum Andibus hiemabat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosque mil. complures in finitimas civitates, frumenti commeatusque petendi causa, dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius missus in Eufubios; M. Trebium Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos. Hujus civitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt; & scientia atque usu nauticarum rerum cæteros antecedunt, & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interjectis, quos teneant ipsi, omnes fere, qui eodem mari uti consueverunt, habent vexitales. Ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia) eadem de causa Trebium, Terrasidiumque retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos; reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recipere, obsides sibi remittat. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus, quod ipse aberat longius; naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quam primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum, inviolatumque semper fuisset, retentos abs se, & in vincula conjectos; pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad usum navium pertinerent, providere institunt, hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant: pedestria esse itinera concisa æstuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum, paucitatemque portuum sciebant: neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant. Ac jam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent: vada, portus, insulasque novisse: ac longe aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano perspiciebant. His iis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant: naues in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Olisimios, Lexovios, Nannetes,

Ambialites, Morinos, Diablintes, Menapios adfiscunt. Auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt. Erant hæc difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus: sed tamen multa Cæsarem ad id bellum incitabant: injuriæ re-
tentorum equitum Romanorum: rebellio facta post deditionem: defectio datis obsidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes ideam sibi licere arbitrentur. Itaque quum intelligeret omnes fere Gallos novis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, & conditionem servitutis odisse; prius quam plures civitates conspirarent, partien-
dum sibi, ac latius distribuendum exercitum putavit. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Hujus mandat, Rhemos, reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosque qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire contentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, & magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur; ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III in Unellos, Curiosolitas, Lexoviosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisque pacatis regionibus convenire jusserrat, præfecit; & quum primum posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eo pedetribus copiis contendit. Erant ejusmodi fere litus oppidorum, ut posita in extremis linguis promontoriisque neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod hic semper accidit horarum XII spatio; neque navibus, quod, rursus minvente æstu, naves in vadis afflicterentur. Ita utraque res oppidorum oppugnationi impediabatur: ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant; magna numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant; seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ, armatæque erant: carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum navium, quo facilius vada, ac decessum æstus excipere possent: proræ admodum erectæ, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ. Naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam: transra ex pedibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ; pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ, sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantisque imperus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi

velis non satis commode arbitrabantur. Cum his navibus nostræ classis ejusmodi congressus erat, ut una celeritate, & pulsus remorum præstarent; reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatis, illis essent aptiora & accommodatiora: neque enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem, facile telum adjiciebatur, & eadem de causa minus incommode scopulis continebantur: accedebat, ut, quum sævire ventus cæpisset, & se vento dedissent, & tempestatem ferrent facilius, & in vadis consisterent tutius, & ab æstu derelictæ nihil saxa & cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit expectandam classem: quæ ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est; circiter CCXX naves eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, e portu profectæ, nostris adversæ consisterunt. Neque satis Bruto, qui classi præerat, neque tribunis mil. centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent: rostro enim noceri non posse cognoverant: turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat; ut neq; ex inferiore loco satis commode tela adjici possent, & missa à Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res præparata à nostris, falces præcutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili forma muralium falcium: his quum funes, qui antennis ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato prærumpebantur: quibus abscissis, antennæ necessario concidebant: ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisq; consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur: reliquum erat certamen positum in virtute, quæ nostri milites facile superabant; atque eo magis, quod in conspectu Cæsar's, atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paullo fortius factum latere posset: omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. Disiectis, ut diximus, antennis, quum singulas binæ, aut ternæ naves circumstiterent, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt: ac, jam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas exstitit, ut se loco movere non possent; quæ quidem res ad negotium consiciendum maxime fuit opportuna: nam singulas nostris, consensati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab hora fere IV, usq; ad Solis occasum, pugnaretur. Quo prælio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est. Nam quum omnis juvenus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant; tum navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant: quibus amissis, reliqui, neque quo

quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant: itaque se, suaque omnia Cæsari dederunt: in quos eo gravius Cæsar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur: itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit: his præerat Viridovix, ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum, magnasque copias coëgerat. Atque his paucis diebus Aulerci, Eburovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse volebant, portas clausérunt, seque cum Viridovice conjunxerunt: magnaque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat, quos spes prædandi, studiumque bellandi ab agricultura, & quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duum millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent: i ea causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem & callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii causa secum habebat: huic magnis præmiis pollicitationibusque persuaderet, uti ad hostes transeat: quid fieri vellet, edocet: qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit: quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilii ferendi causa, proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter, ab his erat provisum; spes Venetici belli; & quod fere libenter homines, id quod volunt, credunt. Iis rebus adducti non prius Viridovicem, reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant, & ad castra contendant. Qua re concessa, læti, velut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. Locus erat castrorum editus, & paullatim ab imo acclivis; & circiter passus CIO, huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat: impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium incidia ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum terrent.

ac

ac statim terga verterent: quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consecrati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic, uno tempore, & de navali pugna Sabinus & de Sabini victoria Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dederunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus; sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem fere tempore, P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut ante dictum est, & regionem latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est æstimanda: quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius Procos. impedimentis amissis, profugisset; non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat: itaque, re frumentaria provisa, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, Caracone & Narbone, quæ sunt civitates, Galliæ provinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim evocatis, in Sotiatiæ fines exercitum introduxit: cujus adventu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prælium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt: hi nostros disiectos adorti prælium renovaverunt. Pugnatum est diu, atque acriter: quum Sotiates superioribus victoriis freri, in sua virtute totius Aquitanicæ salutem positam putarent: nostri autem, quid sine Imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspicere cuperent: tandem tamen confecti vulneribus hostes terga vertere: quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatiæ oppugnare cœpit: quibus fortiter resistentibus, vineas turrelque egit. Illi alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærarie structuræ sunt; ubi, diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seque in deditionem ut recipiat, petunt: qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus qui summam imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi *Soldurios* appellant; quorum hæc est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitie dederunt: si quid iis per vim acciderat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cujus se amicitie devovisset, mori recusaret. Cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est: uti tamen etiam deditionis conditione uteretur, a Crasso impetravit. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocanum, &

Tarusatum profectus est. Tum verò barbari commoti, quod oppidum & natura loci, & manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoque versus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitanæ: inde auxilia, ducesque accersuntur: quorum adventu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Ii consuetudine populi R. loca capere, castra munire, com meatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidii relinquere; ob eam causam minus commode frumentum, com meatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri: non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugna constituit. Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent, expectabat. Illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obfessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: & si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cepissent, impeditos agmine, & sub sarcinis inferiores, animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatione atque opinione, timidiore hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque hominum voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur: cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. Ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis coniectis, detentiores vallo munitionibusque depellerent, auxiliareque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent: quum item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites, circuitus hostium castris, Crasso renunciaverunt, non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemque aditum habere. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velir, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictae, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his prorutis, prius in hostium castris constitissent, quam plane ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri

redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undique circumveniri, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, & fuga salutem petere contenderunt. Quos equitatus apertissimis campis confectatus, ex millium L numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recipit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocofatesque. Paucae ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quod hiems liberat, id facere neglexerunt. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam ætas erat, tamen quod, omni Gallia pacata, Morini, Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum gerere instituerunt. Nam, quod intelligebant, maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas, superatasque esse; continentisque silvas ac paludes habebant; eo se, suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum pervenisset Cæsar, castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ evolaverunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt; & compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt. Reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cedere instituit: & ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi tempestates sunt confectæ, uti opus necessario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificisque incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

LIBER IV.

EA, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso C O S S. Vsiptes Germani & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt, non longe à mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Suevorum gens

gens est longe maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. Li centum pagos habere dicuntur; ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi causa, suis ex finibus educunt. Reliqui domi manent; pro se atque illis colunt. Hi rursus invicem anno post in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque usus belli intermittitur: sed privati, ac separati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno in loco, incolendi causa, licet: neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus. Quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate vitæ (quod a pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, præter pelles, habeant quidquam, quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta, & laventur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus, eo magis, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam iumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenso parat pretio, Germani importatis non utuntur; sed quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidiana exercitatione summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus præliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur, equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt, ad quos se celeriter, quum usus poscit, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti: itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audeant. Vinum ad se omnino importari non sinunt: quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effæminari arbitrantur. Publice maximam putant esse laudem, quam latissime à suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum civitatum suam vim sustinere non potuisse: itaque una ex parte à Suevis circiter millia passuum D C agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est capsus Germanorum, & paullo, qui sunt ejusdem generis, etiam cæteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multiq; ad eos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem, gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vestigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque reddiderunt. In eadem causa fuerunt Vsiopes, & Tenchtheri, quos supra diximus; qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt. Ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant, & ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicosq; habebant: sed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt: & cis Rhenum dispositis præidiis Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi

contendere, propter inopiam navium; neque clam transire, propter custodias Menapiorum possent; reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt: & tridui viam progressi rursus reverterunt: atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios inopiantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis, ut, & viatores etiam invitos consiliter cogant: &, quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quærant; & mercatores in oppidis vulgus circumfilar: quibus ex regionibus veniant, quasque res ibi cognoverint, pronunciare cogant. His rumoribus atque audicionibus permoti de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos è velligio poenitere necesse est, quum incertis rumoribus serviant; & plerique ad voluntatem eorum facta respondeant. Qua consuetudine cognita Cæsar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam consueverat, ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, ea, quæ fieri suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos, invitatosque eos, uti ab Rheno discederent, omniaque quæ postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius jam vagabantur, & in fines Eburonum, & Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliarum evocatis, Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit, eorumque animis permulsis & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. Re frumentaria comparata equitibusque delectis, iter in ea loca facere cepit, quibus in locis Germanos esse audiebat: à quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab iis venerunt: quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo R. bellum inferre, neque tamen recusare, si lacestantur, quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit à majoribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo: si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese unis Suevis concedere, quibus ne Di quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. Sed exitus fuit orationis: sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudinî sine injuria possint: sed licere, si velint, in Ubiorum finibus consistere, quorum sint legati apud se, & de Suevorum injuriis querantur,

& à se auxilium petant : hoc se ab Vbiis impetraturum. Legati hæc se ad suos relatu-ros dixerunt ; & re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reversuros : interea ne propius se castra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. Cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante prædandi, frumentandique causâ, ad Ambivaritos trans Mosam missam : hos expectari equites, atque ejus rei causâ moram interponi arbitrabatur. Mosâ profluit ex monte Vogesô, qui est in finibus Lingonum, & parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur Walis, insulam efficit Batavorum : neque longius ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Trevi-
 rorum citatus fertur : & ubi Oceano appropinquavit, in plures diffinit partes, multis ingentibusque insulis effectus, quarum pars magna à feris, barbarisque nationibus incolitur : ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium vivere existimantur : multisque capitibus in Oceanum influit. Cæsar, quum ab hoste non amplius passuum xii millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur : qui in itinere congressi magnopere, ut longius progrediretur, orabant. Quum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugna prohiberet ; sibiq; uti potestatem faceret in Ubios legatos mittendi : quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent, ea conditione, quæ à Cæsare terretur, se vi-
 suros ostendebant. Ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur : tamen sese non longius millibus passuum iv a qua-
 tionis causâ processurum eo die dixit : huc postero die quam frequentissimè convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes prælio lacefferent ; & si ipsi lacefferentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat v millium numerus, quum ipsi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi causâ ierant trans Mosam, nondum redierant ; nihil nostris timentibus, quod legati eorum paullo ante à Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab us petitus, impetu factò, celeriter nostros perturbaverunt : rursus, restituentibus nostris, consuetudine sua, ad pedes desilierunt, iustosque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam coniecerunt : atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur iv & LXX : in his vir fortissimus Pilo Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum fratri interelulo ab hostibus auxilium ferret, illum periculo eripuit ; ipse, equo vulnerato de-
 cectus, quoad potuit, fortissime restitit : quum circumventus,

multis vulneribus acceptis, cecidisset; atque id frater, qui jam proelio excesserat, procul animadvertisset, incitato equo, sese hostibus obrulit, atque interfectus est. Hoc facto proelio, Cæsar neq; jam sibi legatos audiendos, neque condiciones accipendas arbitrabatur ab iis, qui per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent: expectare vero dum hostium copiarum augerentur, equitatusque reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus, & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnae prætermitteret; opportunissima res accidit, quod postridie ejus diei mane eadem & perfidia, & simulatione usi (Germani) frequentes, omnibus principibus, majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra, atque esset dictum, & ipsi perissent, proelium pridie commississent: simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatum, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit. Acie triplici instituta, & celeriter 111 millium itinere confecto, prius ad hostium castra pervenit, quam quid ageretur, Germani sentire possent: qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate adventus nostri, & discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasque adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, præstarent. Quorum timor quum fremitu & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt: quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris resistunt: atq; inter carros impedimentaue proelium commiserunt. At reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere coepit: ad quos consectandos Cæsar equitatum misit. Germani post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris eiecerunt; & quum ad confluentem Mosæ & Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt: atque ibi, timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpauca vulneratis ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CDXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatuq; Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt: iis Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum, quarum illa fuit iustissima, quod quum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent, & posse, & audere populi R. exercitum Rhenum transire. Acceluit etiam, quod illa pars equi-

equitatus Vſpetum, & Tenchtherorum, quam ſupra commemoravi prædandi, frumentandique cauſa Moſam tranſiſſe, neque prælio interſuiſſe, poſt fugam ſuorum ſe trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, ſequæ cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæſar nuncios miſiſſet, qui poſtularent, eos, qui ſibi, Galliæque bellum intuliſſent, uti ſibi dederent, reſponderunt: Populi R. imperium Rhenum finire: ſi, ſe invito, Germanos in Galliam tranſire non æquum exiſtimaret; cur ſui quidquam eſſe imperii, aut poteſtatis trans Rhenum poſtularer? Ubii autem, qui uni ex tranſrhenanis ad Cæſarem legatos miſerant, amicitiam fecerant, obſides dederant, magnopere orabant, ut ſibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur: vel, ſi id tacere occupationibus Reip. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id ſibi ad auxilium, ſpemque reliqui temporis ſatis futurum. Tantum eſſe nomen apud eos, atque opinionem exercitus Romani, Arioviſto pulſo, & hoc novifſimo prælio factò, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione, & amicitia populi R. tuti eſſe poſſint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæſar hiſ de cauſis, quas commemoravi, Rhenum tranſire decreverat: ſed navibus tranſire neque ſatis tutum eſſe arbitrabatur, neque ſuæ, neque populi R. dignitatis eſſe ſtatuebat: itaque etſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis: tamen id ſibi contendendum, aut aliter non tranſducendum exercitum exiſtimabat. Rationem igitur pontis hanc inſtituit. Tigna bina ſelquipedalia paulum ab imo præacuta, dimenſa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter ſe jungebat. Hæc cum machinationibus demifſa in flumen deſixerat, ſiſtuciſque adegerat, non ſublicæ modo directæ ad perpendicularum, ſed prona ac ſaſtigiata, ut ſecundum naturam fluminis procumberent: hiſ item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis converſa ſtatuebat: hæc utraque bipedalibus trabibus immiſiſ, quantum eorum tignorum junctura diſtabat, binis utrinque ſibulis ab extrema parte diſtinebantur: quibus diſcluſis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquæ ſe incitaviſſet, hoc arctius illigata tenerentur: hæc directæ materia injecta contexebantur, ac longuriis, cratibusque conſternebantur: ac nihilo ſecius ſublicæ ad anteriorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ, pro pariete ſubjectæ, & cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent: & alia item ſupra pontem mediocri ſpatio, ut ſi arborum trunci, ſive naves, deſcendiendi operis cauſa, eſſent à barbaris miſſæ, hiſ deſenſoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus x, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus tranſducitur. Cæſar, ad utramque partem pontis firmo præſidio relicto, in fines Sicambrorum contendit. Interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter reſpondit,

obsidesq; ad se adduci jubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons institui cæprus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Vlipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suæque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis, ædificiisque incensis, frumentisque succis, se in fines Ubiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si à Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, concilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suæque omnia in silvas deponerent: atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum expectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum transducere constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sicambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino xlix trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit. Exigua parte æstatis reliqua, Cæsar, etiam in his locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Bricanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat: & si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi ului fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset: quæ omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores illo adit quicquam: neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaque, convocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa præmittit. Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quamprimum revertatur. Ipse cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur: quod inde erat brevissimus in Britanniam transiectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus, & quam superiore æstate ad Venericum bellum fecerat classem, jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare; atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit: & cum his una Cornium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cujus & virtutem, & consilium probabat, & quem sibi fidem arbitrabatur, cujusque auctoritas in his regionibus magna

magna habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates; horteturque, ut populi R. fidem sequantur; seq; celeriter eo venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi, ac se barbaris committere non auderet, v die ad Cæsarem revertitur: quæque ibi perspexisset, renunciat. Dum in his locis Cæsar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent, seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes sibi Britannie anteponendas judicabat; magnum his numerum obsidum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit, navibus circiter LXXX onerariis coactis, contractisque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat: quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit. Huc accedebant xlix onerariæ naves, quæ ex eo loco milibus passuum lxx vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent: has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit: P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit, equitetq; in ulteriorem portum progredi, & naves conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus quum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei iv cum primis navibus Britanniam attingit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias firmatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, ut ex locis superioribus in litus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam lx in anchoris expectavit. Interim legatis, tribunisque mil. convocatis, & quæ ex Voluseno cognovisset, & quæ fieri vellet, ostendit; monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut res maritimæ postulerent (ut quæ celerem, atque instabilem motum haberent) ad nuntum & ad tempus, omnes res ab iis administrarentur. His dimissis, & ventum, & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatiis anchoris, circiter millia passuum lxx ab eo loco progressus, aperto, ac plano litore naves constituit. At barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & essedariis, quo plerumque genere in præliis uti consueverunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum pressis, simul & navibus desiliendum,

& fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, audacter tela conicerent, & equos insuetos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedeltribus uti praeliis consueverant, utebantur. Quod ubi Cæsar animadvertit, naves longas, quarum & species erat barbaris inusitatio, & motus ad usum expeditior, paullulum removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoveri iussit: quæ res magno usui nostris fuit. Nam & navium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti barbari, constiterunt; ac paullum modo pedem retulerunt. At, nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui x legionis aquilam ferebat, contestatus Deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere. Ego certe meum Reip. atque imperatori officium præstitero. Hoc quum magna voce dixisset, se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre cepit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desilierunt. Hos item alii ex proximis navibus quum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt: pugnatum est ab utrisque acriter: nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur. Plures paucos circumstabant; alii ab latere aperto, in universos tela coniciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit: & quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. Nostri, simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt: neque longius prosequi potuerant, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. Hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obfides datuos, quæque imperasset, sese facturos, polliciti sunt. Una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraveram, à Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi è navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant. Tunc facto prælio, remiserunt; & in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, & propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem à se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit; obfidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt; partem ex longinquiore locis

æcerſitam paucis diebus ſeſe daturus dixerunt. Interea ſuos
 remigrare in agros juſſerunt : principesque undique convenere,
 & ſe, civitateſque ſuas Cæſari commendarunt. His rebus pace
 firmata, poſt diem IV, quam eſt in Britanniam ventum, naves
 XIII, de quibus ſupra demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtule-
 rant, ex ſuperiore portu leni vento ſolverunt : quæ quum ap-
 propinquarent Britannię, & ex caſtris viderentur, tanta tem-
 peſtas ſubito coorta eſt, ut nulla earum curſum tenere poſſet :
 ſed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad in-
 ferioſiorem partem inſulæ, quæ eſt propius Solis occaſum magno
 ſui cum periculo deſicerentur. Quæ tamen, anchoris jactis,
 cum fluctibus complerentur, neceſſario, adverſa nocte in altum
 provectæ, continentem petiverunt. Eadem nocte accidit, ut
 eſſet Luna plena, quæ dies maritimos æſtus maximos in Oceano
 efficere conſuevit : noſtrisque id erat incognitum. Ita uno tem-
 pore & longas naves, quibus Cæſar exercitum transportan-
 dum curaverat, quaſque in aridum ſubduxerat, æſtus comple-
 bat : & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas
 afflictabat. Neque ulla noſtris facultas aut adminiſtrandi, aut
 auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ
 quum eſſent, funibus, anchoris, reliquiſque armamentis amiſſis,
 ad navigandum inutiles, magna, id quod neceſſe erat accidere,
 totius exercitus perturbatio facta eſt. Neque enim naves erant
 aliæ, quibus reportari poſſent, & omnia deerant quæ ad re-
 ſciendas eas uſui ſunt : & quod omnibus conſtabat hiemare in
 Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem proviſum
 non erat. Quibus rebus cognitis, principes Britannię, qui poſt
 prælium ad ea, quæ juſſerat Cæſar, facienda conveniant, in-
 ter ſe collocuti, quum equites, & naves, & frumentum Roma-
 nis deeſſe intelligerent, & paucitatem militum ex caſtrorum
 exiguitate cognoviſſent ; quæ hoc erant etiam anguſtiora, quod
 ſine impedimentis Cæſar legiones transportaverat : optimum
 factu eſſe duxerunt, rebellionem facta, frumento, comœatuque
 noſtros prohibere, & rem in hiemem producere : quod, his ſu-
 peratis aut reditu intercluſis, neminem poſtea belli inferendi
 cauſa in Britanniam tranſiturum confidebant. Itaque, rursus
 conjuratione facta, paulatim ex caſtris diſcedere, ac ſuos clam
 ex agris deducere cœperunt. At Cæſar, eſſi nondum eorum
 conſilia cognoverat, tamen & ex eventu navium ſuarum, & ex
 eo, quod obſides dare intermiſerant, fore id, quod accidit, ſuſ-
 picabatur. Itaque ad omnes caſus ſubſidia comparabat. Nam &
 frumentum ex agris in caſtra quotidie conferebat ; & quæ
 graviſſime afflicte erant naves, earum materia atque ære ad
 reliquas reſciendas utebatur ; & quæ ad eas res erant uſui,
 ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id ſum-
 mo ſtudio à militibus adminiſtraretur, XII navibus amiſſis,
 reliquis ut navigari commode poſſet, effecit. Dum ea gerun-
 tur, legione, ex conſuetudine, una frumentatum miſſa, quæ
 appellabatur VII, neque ulla ad id tempus belli ſuſpicionem inter-
 poſita, quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in
 caſtra ventitaret : ii, qui pro portis caſtrorum in ſtatione erant,
 Cæſari

Cæsari renunciaverunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi à barbaris initum consilii, cohortes quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi, iussit. Quum paullo longius à castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demisso frumento, una pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. Tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfecis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. Genus hoc est ex essedis pugnae: primo per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: & quum se inter equitum turmas innuavere, ex essedis desiliunt, & pedibus præliantur. Aurigæ interim paulum è prælio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in præliis præstant: ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in declivi, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & brevi moderari, ac flectere, & per temonem percurrere & in iugo insistere, & inde se in currus citissime recipere consueverint. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnae, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit: namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. Quo facto, ad lacessendum hostem, & committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; & brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris, reliqui discesserunt. Secutæ sunt continuos dies complures tempestates, quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt, paucitatemque nostrorum militum suis prædicaverunt: & quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudo peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt. Cæsar etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Trebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateque ædificiis incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace veperunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit, eosque in continentem

uentem adduci iussit, quod propinqua die æquinoctii, infirmis navibus hiemi navigationem subiiciendam non existimabat: Ipse idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit: quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt. Ex his onerariæ 11 eisdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paullo infra delatæ sunt. Quibus ex navibus, quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Quum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia vi convenerunt. Qua re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis fortissime iv pugnaverunt, & paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus. Cæsar, postero die, T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reducerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes serò in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisque incensis, quod Menapii omnes se in densissimas silvas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duæ omnino civitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris Cæsaris dierum xx supplicatio à senatu decreta est.

LIBER V.

Lucio Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere instituerat, legatis imperat, quos legionibus prætecerat, uti quamplurimas possent hieme naves ædificandas, veteresque rescindendas curarent. Earum modum, formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi, subductionesq; paullo facit humiliores, quam quibus nostro mari uti consuevimus; atque id eò magis, quod, propter crebras commutationes æstuum, minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuaras imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adjuvat. Ea, quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari iubet. Ipse, conventibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod à Pirustis finitimam partem provinciæ incursionibus vastatam audiebat. Eo quum venisset, civitatibus milites imperat:

certumque in locum convenire jubet. Qua re nunciata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio; seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de injuriis satisfacere. Accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituent. His confectis rebus, conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter D C ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves, & longas xxlii invenit constructas, neque multum abesse [ab eo] quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transiectum esse cognoverat, circiter millium passuum xxx à continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit. Ipse cum legionibus expeditis iv, & equitibus D C C in fines Trevirorum proficiscitur: quod hi neque ad consilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur. Hæc civitas longe plurimum torius Galliae equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus, & Cingetorix: ex quibus alter, simulatque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos confirmavit: quæque in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere; iisque qui per ætatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. Sed postea quam nonnulli principes ex ea civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu nostri exercitus perterriti ad Cæsarem venerunt, & de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent: veritus, ne ab omnibus desereretur, (Indutiomarus) legatos ad Cæsarem mittit, sese idcirco à suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laboretur: itaque civitatem in sua potestate esse: seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas civitatisque fortunas ejus fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de causa ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne ætatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad se cum C C obsidibus venire jussit. His adductis, & in iis filio, propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, uti in officio permaneret;

ret: nihilo tamen secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliavit. Quod quum merito ejus à se fieri intelligebat; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum graviter tulit Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui: & qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit: ibi cognoscit XL naves, quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV, principesque ex omnibus civitatibus, ex quibus perpaucos quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Galliâ, reliquos oblidum loco secum ducere decreverat; quod, quum ipse abesset, morum Galliæ verebatur. Erat una cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis antea dictum est. Hunc secum ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, Sibi à Cæsare regnum civitatis deferri: quod dictum Ædui graviter ferebant: neque recusandi, neque deprecandi causâ legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis h. sp. Cæsar cognoverat. Ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Galliâ relinqueretur, partim, quod inluetus navigandi mare timeret, partim quod religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obtinere sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, levocare singulos, hortariq; cepit, ut in continenti remanerent, metu territare, non sine causâ fieri, ut Galliâ omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere vereretur; hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere; jusjurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferrebantur. Quâ re cognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum ne quid sibi, ac Reip. nocere posset. Itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem impendebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit: dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret. Tandem idoneam tempestatem nactus, milites, equitesque conscendere naves jubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum à castris, insciente Cæsare, domum discedere cepit. Quâ re nunciata, Cæsar, intermissâ protectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat,

interfici jubet: nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, liberum se, liberæque civitatis esse. Illi, ut erat imperatum, circumstant, hominemque interficiunt. At Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum 111 legionibus, & equitum millibus 11 relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ provideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re caperet: ipse cum legionibus v, & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit: & leni Africo profectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longius delatus æstu, orta luce, sub sinistram Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis, gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquaverunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore: neque in eo loco hostis est visus. Sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causâ fecerat, amplius DCCC una erant visæ, timore à littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, exposito exercitu, ac loco caltris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiarum confedissent, cohortibus x ad mare relictis, & equitibus CCC, qui præsidio navibus essent, de 111 vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in littore molli atque aperto, deligatas ad anchoras relinquebat: & præsidio navibus Q. Attrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter x11 hostium copias conspicatus est. Illi equitatu, atque essedis ad flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt, locum natu, egregie & natura, & opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur, causâ, jam ante præparaverant. Nam crebris arboribus succilis omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milite legionis v11, restudine facta, & aggere ad munitiones adjecto, locum ceperant, eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar persequi veruit, & quod loci naturam ignorabat, & quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat. Postridie ejus diei, mane, tripartito milites equitesque in expeditionem milit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, prope omnes naves afflictas, atque in littore ejectas esse; quod neque anchoræ, tuncque subsisterent, neque

dante,

nautæ gubernatoresq; vim tempestatis pati possent : itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumque revocari, atque itinere delistere jubet : ipse ad naves revertitur : eadem fere, quæ ex nunciis litterisq; cognoverat, coram perspicit, sic, ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accersiri jubet : Labieno scribit, ut, quamplurimas posset, iis legionibus, quæ sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, & cum castris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies x consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, præsidio navibus relinquit. Ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo quum venisset, majores undique in eum locum copiarum Britannorum coaverant. Summa imperii bellicæ administrandi, communi consilio, permixta est Cassivellauno, cujus fines à maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamēsis, à mari circiter millia passuum LXXX. Huic superiori tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant, sed, nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant. Britanniarum pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt. Maritima pars ab iis, qui prædæ ac belli inferendi causa, ex Belgio transierant, qui omnes sese iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo perverunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimæque ædificia fere Gallicis consimilia : pecoris magnus numerus. Utuntur aut aëreo, aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum : sed ejus exigua est copia. Aëre utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Gallia est, præter sagum atque abietem. Leporem & gallinam, & anserem gustare, ias non putant : hæc tamen alunt, animi voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus. Insula natura triquerra, cujus unum latus est contra Galliam ; hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex Gallia naves appellantur, ad orientem Solem ; interior, ad Meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum D : alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem : qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia : sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores objectæ insulæ existimantur : de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris, breviores esse noctes, quam in continente, videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium passuum.

suum. Tertium est contra Septentrionem : cui parti est nulla obiecta terra : sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Huic millia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu viciis centena millia passuum. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt : quæ regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non ferunt ; sed lacte & carne vivunt : pellibusq; sunt vestiti : omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem : atque hoc horribiliori sunt in pugna adspectu : capilloq; sunt promissio ; atque omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. Sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum virgines quæque ductæ sunt. Equites hostium essedariiq; acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt ; ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint. Sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt ; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt, duabusque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atque his primis legionum duarum, quum hæ, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seq; inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. Toto hoc in genere pugnae quum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem ; equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent ; &, quum paullulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prælio contenderent. Equetris autem prælii ratio, & cedentibus & insequentibus, par atque idem periculum interebat. Accedebat huc, ut, nunquam conferti, sed rari, magnisque intervallis præliarentur, stationelque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique & recentes defatigatis succederent. Postero die procul à castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, & lentius, quam pridie, nostros equites lacessere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi causa III legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab signis, legionibusque non abisterent. Nostri acriter in eos impetu facto, repulerunt : neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio consili equites, quum post se legiones viderent, præcipientes hostes egerunt ; magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis,

effedis defiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt; neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesim, in fines Cassivellauni exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre transiri potest. Eo quum venisset, animadvertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis iudibus præfixis munita; ejusdemque generis sub aqua defixæ sudes flumine regebantur. Iis rebus cognitis à captivis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones sublequi iussit: sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, quum capite solo ex aqua exitarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni spe depolita contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter IV essedariorum retentis, itinera nostra servabat; paullulumque, ex via excedebat, locisque impeditis, atque silvestribus sese occultabat: atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora, atque homines ex agris in silvas compellebat: & quum equitatus noster liberius, vastandi prædandique causâ, se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque essedarios ex silvis emittebat; & magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adulescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem [Galliam] venerat, cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obrinuerat, interiectusque erat à Cassivellauno, ipse fuga mortem vitaverat, legatos ad Cæsarem mittunt: pollicenturque sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui prælit, imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL, frumentumque; exercitui: Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumque miserunt. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit non longe ex loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis, paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossâ munierunt, quo, incursionis hostium vitandæ causâ, convenire consueverunt. Eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paullisper morati militum nostrorum imperum non tulerunt; seseque ex alia parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus: multique in fuga sunt

sunt comprehensi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximegulus, Segonax, nuncios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improvviso adoriantur, atque oppugnent. Hi quum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prælio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Comium de ditione ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat; & quid in annos singulos vestigialis populo R. Britannia penderet, constituit. Interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. His deductis, quod & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commearibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commearus expositis militibus, & quas postea Labienus facienda curaverat numero LX, perpaucae locum caperent: reliquæ fere omnes rejicerentur: quas quum aliquandiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore navigatione excluderetur, quod æquinoctium superat, necessario angustius milites collocavit; ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita quum solvidet vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobriæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustias provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios Q. Ciceroni: tertiam in Eburones L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno in consilio Trevirorum, hiemare iussit: tres in Belgio collocavit: his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, & cohortes V in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Cativulci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculejum Cottam legatos præesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopie frumentariae sese mederi posse exstimavit: atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam & quietissimam partem ducendam dederat) milibus passuum C. continebantur. Ipse inte-

rea, quoad legiones collocasset, munitaq; hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Talgetius; cujus majores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute, atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorem locum restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibiq; hiemare; quorumque opera cognoverit Talgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis, quæstoribusque, quibus legiones transiderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumq; hibernis esse munitum. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Cativolco: qui, quum ad fines regni sui Sabini Cottæque prælo fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treveri nunciis impulsu, suos concitaverunt; subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque ascendissent; atque, una ex parte Hispani equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese quæ de re communi dicere vellent, quibus controversias minui posse sperarent. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Arpinus eques Romanus familiaris Q. Titurii, & Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere consueisset; quodque ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute & catenis tenuissent. Neq; id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut judicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis: suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet in se juris multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit, id se facile ex humilitate sua probare posse: quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum R. se superare posse confidat. Sed esse Galliæ commune consilium; omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim quum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate fatistecerit, habere se nunc rationem officii: pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum salutis consulat magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, velintne prius, quam

quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L, alter paullo amplius absit. Illud se polliceri & jurejurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum : quod quum faciat, & civitati sese consulere, quod hibernis levetur, & Cæsari pro ejus meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix, C. Arpinus, & Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant ; maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo R. bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad concilium rem deferunt. Magnaque inter eos exstitit controversia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum existimabant : quantasvis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant : rem esse testimonio, quod primum hostium imperum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint : re frumentaria non premi : interea & ex proximis hibernis, & Cæsare conventura subsidia : postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de luminis rebus capere consilium ? Contra ea Titurius, sero facturos clamitabat ; quum, majores manus hostium, adjunctis Germanis, convenissent, aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. Breve consilium esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam : nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contempnitione nostri ad castra venturos esse : non hostem auctorem, sed rem, spectare : subesse Rhenum : magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem, & superiores nostras victorias : ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta, postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse ? suam sententiam in utramque partem esse tutam : si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros ; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem : Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum ? in quo si non præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utramque partem habita disputatione, quum à Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, sit ita vultis, Sabinus : & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret : neque is sum, inquit, qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear : hi sapient, & si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent : qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineant : nec rejecti, & relegati longè ab cæteris, aut ferro, aut fame intereant. Confurgitur ex consilio. Comprehendunt utrumque, & orant, ne sua dissensione & pertinacia rem in summum periculum deducant ;

faci-

facilem esse rem, seu maneant, seu proficiantur, si modo unum omnes sentiant, ac probent : contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur, tandem dat Corta permotus manus. Superat sententia Sabini ; pronuntiatur : prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, & languore militum, & vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiuntur, ut, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnisque impedimentis. At hostes, postea quam ex nocturno fremitu, vigiliisque de protectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipartito in silvis, opportuno atque occulto loco, à millibus passuum circiter 11 Romanorum adventum expectabant : & quum se major pars agminis in magnam convallem demississet, ex utraque parte ejus vallis subito sese ostenderunt ; novissimosque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco praelium committere ceperunt. Tum demum Titurius, uti qui nihil ante providisset, trepidare & concurrere, cohortesque disponere : hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur : quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Corta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam protectionis auctor non fuisset, nulla in re communi salutis deerat, & in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris, & in pugna, militis officia præstabat. Quumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, & quid quoque loco faciendum esset, providere possent ; jussu pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent : quod consilium etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit : nam & nostris militibus spem minuit ; & hostes ad pugnandum alacriores effecit ; quod non sine summo timore & desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent ; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere ; atque arripere properaret, & clamore ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum tota acie pronuntiari jussu. runt, ne quis ab loco discederet : illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcumque Romani reliquissent : proinde omnia in victoria posita existimarent. Erant & virtute, & numero pugnando pares nostri, tamen à duce, & à fortuna deserebantur : tamen omnem spem salutis in virtute ponebant ; & quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animadversa Ambiorix pronuntiari jubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant : & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant : levitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse : rursus se ad signa recipientes insequantur. Quo præcepto ab iis diligen-

diligentissime observato, quum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant, & ab iis, qui cesserant; & ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. Tamen tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; & magna parte diei consumpta quum à prima luce ad horam iix, pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forsi, & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula transjicitur. Q. Lucanius ejusdem ordinis fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur. His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut, sibi, milicibusque parcat. Ille appellatus respondit, si velit secum colloqui, licere; sperare à multitudine impetrari posse quod ad militum salutem pertineat: ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige una colloquantur: sperare se ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat; atque in eo perlevertat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: & quum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abicere imperatum facit: suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumventus interficitur. Tum vero, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum, reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudinem hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur: alii ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prælio elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiores faciunt. Hac victoria sublati Ambiorix statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur: neque diem, neque noctem intermittit; peditatumque se subsequi jubet. Re demonstrata, Atuaticisque concitatis, postero die in Nervios pervenit; hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos, pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant; interfectos esse legatos duos, magnamque partem exercitus interisse demonstrat: nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici:

se ad eam rem proficitur adiutorem. Facile hac oratione Nervius perluaderet. Itaque, confectum dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt; & de improvviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu intercepterentur. His circumventis, magna manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium socii & clientes legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt; valum descendunt. Ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confectum à Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obfessis omnibus viis, missi interceptiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportaverant, turres cxx excitantur incredibili celeritate. Quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die multo majoribus copiis coactis castra oppugnant, fossam complent: à nostris eadem ratione qua pridie, resistitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. Quæcumq; ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multæ præustæ ludes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur; pinnae, loriceq; ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat; ut ultro militum concursu ac vocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum, causamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, comemorant: omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorumque hiberna oppugnari: addunt etiam de Sabini morte: Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ causâ. Errare eos dicunt, si quidquam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidunt: sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque R. animo, ut nihil, nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, & in quascumq; partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad hæc unum modo respondit: Non esse consuetudinem populi R. ullam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere velint, se adiutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro eius iustitia, quæ petierint, impetraturos. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum xi, & fossa pedum xv hiberna cingunt. Hæc superiorum annorum consuetudine à nostris cognoverant; & quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea, gladiis celsipitem circumcidere, manibus, sagulisque terram exhaurire cgebantur. Qua quidem ex re hominum

multitudo cognosci potuit. Nam minus horis tribus, millium xv in circuitu munitionem pertecerunt: reliquisq; diebus turres ad altitudinem valli, falces, testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argilla glandes fundis, & servetacta jacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant testæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, & venti magnitudine, in omnem caltrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam, atque explorata victoria, turres, testudinesque agere, & scalis vallum ascendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suæque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent: non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed pæne ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeq; pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit: sed ramen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimis non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertie cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt: nutu, vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turreisque succensa est. Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulio, & L. Varenus. Ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferreretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur: quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ expectas? hic dies de nostris controversiis iudicabit. Hæc quum dixisset, procedit extra munitiones; & quæ pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem sublequitur, mediocri spatio relicto. Pulio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit: quo percussus, & exanimatus, hunc scutis protegunt hostes, & in illum universi tela conjiciunt, neque dant regrediendi facultatem: transfigitur scutum Pulioni, & verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumque hostes circumstant. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subvenit. Ad hunc se confestim à Pulione omnis multitudo convertit. Illum veruto transfixum arbitrantur. Illic vero occurrit ocus gladio, cominusque rem gerit Varenus: atque uno interfecto reliquos paullum propellit. Dum cupidius instat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulio; atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt.

sic fortuna in contentione & certamen utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset; neque adjudicari posset, uter utri virtute antefereendus videretur. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, & maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat; tanto crebriores litteræ nuncique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum [militum] cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem præstiterat. Huic servo, spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sine ulla suspitione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculo Ciceronis, legionisque cognoscit. Cæsar, acceptis litteris circiter hora xi diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia passuum xxv. Juber media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. Exiit cum nuncio Crassus: alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Arrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat expectandam: equites circiter C.D. ex proximis hibernis cogit. Hora circiter 111 ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: eo die millia passuum xx progreditur. Crassum Samarobrive præficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eò tolerandæ hiemis causa delexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legi ne occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortium cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copię venissent, veritus, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti Victoria elferri sciret, litteras Cæsari dimittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatu, equitatuque copias Trevirorum 111 millia passuum longe ab suis castris confedissee. Cæsar, consilio ejus probato, etsi opinione 111 legionum defectus, ad 11 redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines; ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis conscriptam litteris mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abiciat. In litteris scribit, se cum legionibus protectum celeriter affore: hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo

animadversa, tertio die à quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronem deferatur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximeque omnes lætitia afficit. Tum fumi incendio- rum procul videbantur, quæ res omnem dubitationem ad- ventus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores obsidionem reliquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, re- petit, qui litteras ad Cæsarem deferat: hunc admonet, iter caute diligenterque faciat: perſcribit in litteris, hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse. Qui- bus litteris circiter media nocte, Cæſar, allatis, suos facit cer- tiores, eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die luce prima movet castra; & circiter millia passuum IV progres- ſus trans vallem magnam, & rivum, hostium multitudinem conſpicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tamen quoniam liberatum obsidione Cice- ronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate exultima- bat, confedit, & quam æquissimo loco potest, castra communit: atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præſertim nullis cum impedimentis; tamen angustis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemtionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in om- nes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire posset. Eo die parvulis equestribus præliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent: Galli, quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, expectabant: Cæſar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset citra vallem, ut pro castris prælio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo val- lem rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad caſ- tra accedit, præliumque cum nostris equitibus committit. Cæ- ſar conſulto equites cedere, seq; in castra recipere jubet: Si- mul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasq; obſtrui, atque in iis adminiſtrandis rebus quam maxime con- cursari, & cum simulatione agi timoris jubet. Quibus omni- bus rebus hostes invitati copias tranſducunt, aciemque iniquo loco conſtituunt: nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt, & tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt: præconibusque circummissis pronuciari jubent, seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam tertiam ad se tranſ- ire, sine periculo licere: post id tempus non fore potestatem. Ac sic nostros contempserunt, ut, obſtructis in speciem portis singulis ordinibus cespitem, quod ea non posse introrumpere vi- debantur, alii vallum manu ſcandere, alii fossas complere inci- perent. Tunc Cæſar, omnibus portis eruptione facta, equita- tuque emiſſo, celeriter hostes dat in fugam, sic, ut omnino pug- nandi cauſa reſiſteret nemo, magnumque ex his numerum occi- dit, atque omnes armis exiit. Longius proſequi veritus, quod ſilvæ paludeſque intercedebant; neque etiam parvulo detrimen- to illorum, locum reliqui videbat: omnibus ſuis incolumibus copiis,

copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Instructas turrés, testudines, munitionesque hostium admiratur. Legione producta, cognoscit non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo, & quanta virtute, sint res administratæ. Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat; centuriones sigillatim tribunisque mil. appellat, quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini, & Cottæ certius ex captivis cognoscit. Postero die, concione habita, rem gestam proponit, milites consolatur, & confirmat: quod detrimentum culpa & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quod beneficio Deorum immortalium, & virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perferitur; ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum Labesset, eoque post horam ix diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas, castrorum clamor oriretur: quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treviros perlata, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, captaque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna: ipse cum iiii legionibus circum Samarobriam trinis hibernis hiemare constituit: &, quod tanti motus Galliæ existerant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant: nocturnaue in locis desertis concilia habebant: neque ullum rotius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris, quin aliquem de conciliis, & motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni xiiii præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causa, convenisse; neque longius millia passuum iix ab hibernis suis abfuisse: sed, nuncio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus videretur. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret: alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cayarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cujus frater Moritalgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille præfensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoque expulerunt: &, missis ad Cæsarem satisfaciendi causâ legatis, quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt: tantum apud homines barbaros valuit, esse re-
pertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnium voluntatis commutationem attulit; ut præter Æduos, & Rhemos,

quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum R. fide; alteros pro recentibus belli Gallici officiis, nulla fere fuerit civitas non suspecta nobis: idque adeo haud scio mirandumne sit, quum compluribus aliis de causis, tum maxime quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissimum dolebant. Treviri vero, atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem: neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, quum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello, & Tenchtherorum transitu, non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatosque à Gallia magnis præmiis ad se allicere coepit; ac tantam sibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam, atque amicitiam publice privatimque peterent. Ubi intellexit ultro ad se venire; altera ex parte Senones, Carnutesque conscientia facinoris instigare; altera Nervios, Atuaticosque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset: armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli, quo lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; &, qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Cæsaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem judicandum curat, bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, accersitum se à Senonibus, & Carnutibus, aliisque compluribus Galliarum civitatibus: huc iter facturum per fines Rhemorum: eorumque agros populaturum: ac prius, quam id faciat, castra Labienum oppugnaturum: quæque fieri velit, præcipit. Labienus, quum & loci natura, & manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; sed ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque à Cingetorige, atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat. Iis certam diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territandi causa: equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat. Quum majore in dies contempnitione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accersendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodius intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treviros per-

terri

ferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana, Indutiomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit. Equites tela conijciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo à nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum, dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes unum peterent Indutiomarus, neu quis quenquam prius vulneraret, quam illum intersectum videret: quod, mora reliquorum, illum spatium nactum, effugere nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, præmia: submittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna; &, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur; caputque ejus refertur in castra. Redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Nerviorum, quæ convenerant, copię discedunt; pauloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

LIBER VI.

MUltis de causis Cæsar majorem Galliæ motum expectans, per M. Silanum, C. Antistium Rheginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio Reip. causa maneret, quos ex Cisalpinâ Galliâ consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire, & ad se proficisci juberet: magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, existimans, tantas videri Italiæ facultates, ut si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius & Reip. & amicitię tribuisset; celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hiemem & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat: & celeritate, & copiis docuit, quid populi R. disciplina, atque opes possent. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos à Treviris imperium deferretur: Illi finitimos Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri, non desistunt. Quum ab proximis impetrare non possent, ultiores tentant. Inventis nonnullis, civitates jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent: Ambiorigem sibi societare & fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, à Treviris Germanos crebris legationibus

bus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putavit. Itaque, nondum hieme confecta, proximis IV legionibus coactis, de improvviso in fines Nerviorum contendit: & prius, quam illi aut convenire, aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, vastatisque agris, in ditionem venire, atque obsides sibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, ut instituerat, indicto, quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirosque venissent: initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoria conjunxerant: sed ab hoc concilio abuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit. Cognito ejus adventu, Acco, qui princeps concilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur. Necessario sententia desistunt, legatosque deprecandi causa ad Cæsarem mittunt. Adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam, excusationemque accipit: quod æstivum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus. Hac parte Galliæ pacata, totus & mente & animo in bellum Trevirorum, & Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, nequis aut ex hujus iracundia, aut ex eo quod meruerat, odio civitatis motus existeret. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, silvisque muniti, qui uni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem legatos nunquam miserant: cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat. Item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello laceffendum; ne desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congregi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet. Ipse cum legionibus expeditis V in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas, paludesque confugiunt; suaq; eodem conferunt. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adiit tripartito ædificia vicisque incendit, magno pecoris, atque hominum numero positur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causa, mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepit. His confirmatis rebus, Comit-

um Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant. Jamq; ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris à millibus passuum xv, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, v cohortium præsidio impedimentis relicto, cum xxv cohortibus, magnoque equitatu, contra hostem proficiscitur; & ∞ passuum intermissio spatio, castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in concilio palam; quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum, & postero die prima luce castra moturum. Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero, nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis mil. primisq; ordinibus convocatis, quid sui consilii sit, proponit; & quo facilius hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu & tumultu, quam populi R. fert consuetudo, castra moveri jubet. Hæc quoq; per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat; cum Galli, cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium expectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguum mauum præsertim fugientem, atque impeditum adoriri non audeant; flumen transire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. Tum præmissis paulum impedimentis, atque in tumultu quodam collocatis; Habetis, inquit, milites, quam peristis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis duobus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis: cum adesse, & hæc coram cernere, existimate. Simul, signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet: & paucis turmis præsidio ad impedimenta dimisit; reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublato, in hostes jaciunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, inestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt: ac primo concursu in fugam coniecti, proximas silvas petiverunt; quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recipit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, perceptra Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permanisse in officio demonstravimus, principatus, atque

que imperium est traditum. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit : quarum erat altera, quod auxilia contra se Treviris miserant : altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque transducit. Ubi, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui causâ ad eum legatos mittunt : qui doceant, neq; ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam : petunt, atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant : si amplius obsidum velit, dare pollicentur. Cognita Cæsar causâ, reperit ab Suevis auxilia missa esse ; Ubiorum satistactionem accepit : aditus viæque in Suevos perquirat. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere ; atque iis nationibus, quæ sub eorum iunt imperio, denunciare, ut auxilia peditatus equitatusq; mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit : Ubiis imperat, ut pecora deducant ; suæque omnia ex agris in oppida conferant ; sperans, barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque aquæ eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt ; & paucis diebus intermissis, referunt, Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis sociorumq; copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. Silvam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis : hanc longe introrsus pertinere, & pro nativo muro objectam, Cheruscos à Suevis, Suevosque à Cheruscis, injuriis incurfionibusque prohibere. Ad ejus initium silvæ Suevos adventum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliæ, Germaniæque moribus, & quo differant ex nationes inter sese, proponere. In GALLIA non solum in omnibus civitatibus, atque pagis, partibusque, sed pæne etiam in singulis domibus factiones sunt ; earumq; factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur : quorum ad arbitrium, judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque ejus causâ antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorum auxilii egeret : suos enim opprimi quisque, & circumveniri non patitur : neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. Namque omnes civitates in duas partes divisæ sunt. Quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Ii quum per se minus valerent, quod summa autoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientela, Germanos atque

Ariovistum, sibi-adjunxerant, eosque ad se magnis jacturis, pollicitationibusq; perduxerant. Præliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Ædvis ad se transducerent; obsidesque ab iis principum filios acciperent; & publice jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causa, Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. Adventu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Ædvis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; quod ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione, atque imperio æquiore se uti videbant: reliquis rebus eorum, gratia dignitateq; amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Rhemi successerant; quos, quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Ædvis conjungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita & novam, & repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Ædvi, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebs pæne servorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica, ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causâ concurrir; magnoque ii sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controversiis, publicis privatisque, constituunt: & si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controversia est, iidem decernunt; præmia, pœnalque constituunt. Si quis aut privatus, aut publicus eorum decreto non fletit, sacrificiis interdicunt: hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur: iis omnes decedunt, adiutum eorum sermonemq; defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit. At, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur: nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, confidunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt; eorumque judiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. Et nunc, qui diligentius eam rem

cog-

Druid

cognoscere volunt, plerumque illo, discendi causa, profiscuntur. Druides à bello abesse consueverunt, neque tributa una cum reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, & sua sponte multi in disciplinam conveniunt, & à propinquis, parentibusque mittuntur. Magnum ibi numerum verbum ediscere dicuntur. Itaque nonnulli annos vixenos in disciplina permanent; neque fas esse existimant ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque; rationibus, (Græcis) litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quod neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, litteris confisos, minus memoriæ studere. Quod fere plerisque accidit, ut præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriæ remittant. In primis hoc volunt persuadere; Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, meru mortis neglecto. Multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Deorum immortalium vi ac potestate disputant, & juventuti transdunt. Alterum genus est equitum. Hi, quum est usus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propullarent) omnes in bello versantur, atque eorum, ut quisque est genere, copiosius amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesque habet. Hanc unam gratiam, potentiâque; noverunt. Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus. Atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in præliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolatuos vovent, ministrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse aliter Deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent: quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto aut latrocinio, aut aliqua noxa sunt comprehensi, gratiora Diis immortalibus esse arbitrantur. Sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Denim maxime Mercurium colunt. Hujus sunt plurima simulacra. Huic omnium inventorem artium ferunt: hunc viarum atque itinerum ducem: hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturæque; habere viam maximam arbitrantur. Post hunc, Apollinem, & Martem, & Jovem, & Minervam. De his eandem fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere: Minervam, operum atque artificiorum initia transdere: Jovem, imperium cælestium tenere; Martem, bella regere. Quum prælio dimicare constituerunt, ea quæ bello ceperunt, plerumque devovent; quæ superaverint animalia capta immolant, reliquas res in unum locum conferunt. Multis incipitibus harum rerum extructos tumulos locis consecratis

cratis conspicari licet. Neque sæpe accidit, ut, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus præditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; & dies natales, & mensium, & annorum initia sic observant, ut noctem dies sublequatur. In reliquis vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur: filiumque in puerili ætate in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt. Viri quam is pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant: hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur: uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem. Et quum paterfamilias illustriore loco natus decussit, ejus propinqui conveniunt; de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent; & si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa; omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia; ac paullo supra hanc memoriam, servi, & clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funebribus confectis, una cremabantur. Quæ civitates commodius suam Remp. administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de Rep. à finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio communi- cetur: quod sæpe homines temerarios atque imperitis falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini prodant. De Rep. nisi per concilium loqui non conceditur. GERMANI multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsent; neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cerant, & quorum opibus aperte juvantur, Solem & Vulcanum, & Lunam; reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis, labori ac duritiei student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem. Hoc ali statueram, ali vires, nervosque confirmari putant. Intra annum vero sex tæminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: Cujus rei nulla est occultatio; quod & promiscue in fluminibus perhiantur, & penis, aut parvis renorum tegumentis urantur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student; majorque pars victus eorum lacte, & caseo, & caræ consistit. Neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet; sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusque hominum, qui una coierunt, quantum eis, & quo

loco visum est, attribuunt agri; atque anno post alio transire cogunt. Ejus rei multas afferunt causas: ne assidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent: ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant: ne accuratius, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones, dissensionisque nascuntur: ut animi æquitatem plebem contineant, quum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat. Civitatibus maximam laus est, quam latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsi agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consilire. Simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello præsent, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace, nullus communis est magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusque civitatis sunt: atque ea juventutis exercendæ, ac desidii minuendæ causa fieri prædicant. Atque ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, ut qui sequi velint, profiteantur; consurgunt ii, qui & causam, & hominem probant, suumque auxilium pollicentur, atque ab multitudine collaudantur. Qui ex iis lecuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur: omniumque rerum iis postea fides abrogatur. Hospites violare, fas non putant: qui, quaque de causa, ad eos venerunt, ab injuria prohibent, sanctosque habent: iis omnium domus patet, victusque communicatur. Ac tuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam silvam, quam Eratotheni, & quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant, Volcæ Tectosages occuparunt, atque ibi confederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet iustitiæ & bellicæ laudis opinionem: nunquam in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent: eodem victu, & cultu corporis utuntur. Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usum largitur. Paullatim assueti superari, multisque victi præliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ supra demonstrata est, latitudo ix dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. Hinc se flexit sinistrorsus, diversis à flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. Neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se adisse ad initium ejus silvæ dicat, quum dierum iter LX procefferit; aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci con-

stat,

fiat, quæ reliquis in locis visa non sint : ex quibus quæ maxime differant ab cæteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt. Est bos cervi figura, cujus à media fronte inter aures unum cornu existit excellius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus : ab ejus summo sicut palmæ, rami quam late diffunduntur. Eadem est fœminæ, marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum. Sunt item, quæ appellantur Alces : harum est contimilis capris figura, & varietas pellicum, sed magnitudine paullo antecedunt, mutilæque sunt cornibus, & crura sine nodis articulisque habent, neque quietis causâ procumbunt : neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, aut sublevare, possunt. His sunt arbores pro cubilibus : ad eas se applicant, atque ita paulum modo reclinatæ quietem capiunt : quarum ex vestigiis quum est animadversum à venatoribus, quos se recipere consueverint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc quum se ex consuetudine reclinaverint, infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipsæ concidunt. Tercium est genus eorum, qui Uri appellantur : II sunt magnitudine paullo infra elephantos ; & specie, & colore, & figura tauri. Magna vis est eorum, & magna velocitas : neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parant : hos studiose foveis captos interficiunt. Hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere venationis exercent ; & qui plurimos ex his interecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines, & mansuescere ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiose conquesta ab labris argento circumcludunt : atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit Suevos sese in silvas recepisse ; inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius : sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit ; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, præsidiumque cohortium XII pontis tuendi causâ ponit ; magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco, præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit : ipse, quum maturefcere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis, per Arduennam silvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque amplius D in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit ; si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit : monet, ut ignes fieri in caltris prohibeat, ne qua ejus adventus procul significatio fiat : sese confestim subsequi dicit. Basilus, ut imperatum est, facit ; celeriter, contraque omnem opinionem confecto itinere, multos in agris inopiaantes apprehendit : eorum indicio ad ipsum Ambiorigem

biorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret, priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama, ac nunciis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehendis, ipsum effugere [mortem.] Sed hoc eo factum est, quod, ædificio circumdato silva, (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui, virandi æstus causa, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiaresque ejus angusto in loco equitum nostrorum vim paullisper sustinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvæ rexerunt, sic ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quod prælio dimicandum non existimaverit; an tempore exclusus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum sublequi crederet, dubium est: sed certe clam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere iussit: quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceano fuerunt, ii in insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consueverunt. Multi ex suis finibus egressi se, suæque omnia alienissimis crediderunt. Cativolens rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Gallia Germanique copia est, se exanimavit. Segni, Condrulique, ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, causam esse unam judicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re quaestione captivorum, li qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit. Si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distributis impedimenta omnium legionum Atuaticam contulit: Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius, hiemandi causa confederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret. Præsidio impedimentis legionem xiv reliquit, unam ex iis iiii, quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat. Ei legioni caltrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosque equites attribuit. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus iiii ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet. C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit. Ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldis, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes, ire constituit, quo cum paucis equitibus protectum Ambiorigem

audiebat. Discedens post diem vii sese reversurum confirmat : quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum, Treboniumque hortatur, si Reip. commodo facere possint, ad eam diem revertantur ; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo, ubi cuiq; aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita spem præsidii aut salutis aliquam offerebat, confederat. Hæc loca vicinioribus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda, (nullum enim poterat, universis perterritis ac dispersis, periculum accidere) sed in singulis militibus conservandis ; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam & prædæ cupiditas multo longius evocabat ; ac silvæ incertis occultisque itineribus, contentos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellent, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites, si continere ad signa manipulos vellent, ut instituta ratio & consuetudo exercitus R. postulabat ; locus ipse erat præsidio barbaris : neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur, ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas civitates nuncios dimittit : omnes evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones : ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionariorum, periclitaretur : simul ut magna multitudine circumfusa, pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undiq; numerus celeriter convenit. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur ; diesq; appetebat vii, quem ad diem Cæsar ad impedienda legionemque reverti constituerat. Hic quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo timoris causam afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædæ evocari. Cogunt equitum i i milia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Ulipetes, supra docuimus. Transeuntes Rhenum navibus ratibusque, xxx millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat impertectus, præsidiumque ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt : multos ex fuga dispersos excipiunt : magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati præda longius procedunt. Non hos palus in bello latrocinii que natos, non silvæ morantur. Quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt, profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis, quid vos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus jam licet esse fortunatissimis ? i i i horis Atuaticam venire potestis : huc omnes suas fortunas exercitus

citus Romanorum contulit: præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædā, in occulto relinquunt: ipsi Atuaticā contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cælaris summa diligentia milites in castris tenuisset, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset; VII die diffidens Cælarem de numero dierum fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam, pæne obfessionem appellabant; si quidem ex castris egredi non liceret: nullum hujusmodi casum expectans, quo, IX oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis, ac pæne deletis hostibus, in millibus passuum III offendere posset; V cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter & castra, unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relictī, ex quibus qui hoc spatio dierum convalescerant, circiter CCC sub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calorum, magna vis iumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur. Hoc ipso tempore & casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectus ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eo, ut, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri re nova perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent: ægre nostri portas tuerentur: reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quærit: neque, quo ligna ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius jam capta castra pronunciat: alius deleti exercitu atque Imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt: Cottæque & Tirurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium: percurrere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baeculus, qui primum pilum apud Cælarem duxerat, cujus mentionem superioribus præliis fecimus; ac diem jam V cibo caruebat. Hic diffusus lux, ac omnium salutis, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in lumen esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in porta consistit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat: paulisper prælium una sustinent. Relinquit animus Sextius, gravibus acceptis vulneribus: ægre per manus tractus, servatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant. Interim, confecta frumentatione, milites nostri cla-

clamorem exaudiunt, præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modo conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunal mil. centurionelque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt, rediisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant. Postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumultum procurrant: hinc celeriter dejecti, se in signa manipulosque coniciunt: eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent; quoniam tam propinqua sunt castra: eisi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt. Alii, ut in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad unum in castra perveniunt omnes. Hos subsecuti calones, equitesque, eodem imperu, militum virtute servantur. At ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris (percepto) neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex interioribus ordinibus reliquarum legionum, causâ virtutis, in superiores erant ordines huius legionis transducti, ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes considerunt. Militum pars horum, virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars à barbaris circumventa, periit. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constiitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, pæne alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnatos fuisse contenderent: quem timorem Cæsaris adventus sustulit. Reversus ille, eventus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidem calu locum relinqui debuisset, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse iudicavit: multo etiam amplius, quod pæne ab ipso vailo, portisque castrorum barbaros avertissent. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus, magno coactio

coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tanta multitudine jumentorum, atq; hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant: ut, si qui etiam in præsentia se occultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modo visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, sed nec plane etiam abesse ex conspectu contenderent; ut spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, pæne naturam studio vincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur: atque ille latebris, ac silvis, aut saltibus se eriperet, & noctu occultatus, alias regiones, partesque peteret, non majore equitum præsidio, quam IV, quibus solis vitam suam committere audebat. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocororum Rhemorum reducit; concilioque in eum locum Gallie indicto, de conjuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit; & de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententia pronunciata, more majorum supplicium sumplit. Nonnulli, iudicium veriti, prolugerunt: quibus quum aqua atque igni interdixisset, 11 legiones ad fines Trevirorum, 11 in Lingonibus, VI reliquis in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit; frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

LIBER VII.

Quieta Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur: ubi cognoscit de P. Clodii cæde, de Senatusque consulto certior factus, ut omnes Italie juniores conjurerent, electum tota provincia habere instituit. Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi & affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. Hac impulsu occasione, qui jam ante se populi R. imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Gallie conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos recidere posse, demonstrant: miserrantur communem Gallie fortunam: omnibus pollicitationibus, ac præmiis depolseunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu

citu intercludatur. Id esse facile, quod neque legiones, absente Imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque Imperator sine praesidio ad legiones pervenire possit. Postremo in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam à maioribus acceperint, recuperare. His rebus agitata, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa reculare; principesque se ex omnibus bellum facturos pollicentur: & quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non possent, ne res efferatur, ut iurejurando ac fide sanciat, petunt, collatis militaribus signis, quo more eorum gravissimae caerimoniae continentur, ne facto initio belli à reliquis deserantur. Tunc, collaudatis Carnutibus, dato iurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur. Ubi ea dies venit, Carnutes, Coruato & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt; civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his C. Fusium Cottam, honestum Equitem Romanum, qui rei frumentariae, jussu Caesaris, praerat, interficiunt; & naque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae civitates fama perfertur. Nam, ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant: hunc alii deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit. Nam, quae Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiae adolescens, cujus pater principatum Galliae totius obtinuerat, & ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis suis clientibus, facile eos incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur. Ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia. Non tamen desistit; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, in suam sententiam perducit. Hortatur, ut communis libertatis causa, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, à quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur: dimittit quoque versus legationes: obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adjungit. Omnium consensu ad eum deferitur imperium. Qua oblata potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat. Certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet. Armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatus studet. Summæ diligentiae summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit. Nam, majore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leviori de causa, auribus defectis, aut singulis effosis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, & magnitudinae poenae perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto

exerc-

exercitu, Lucterium Cadurcum summæ hominæ audaciæ cum parte copiarum in Rhutenos mittit. Ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt : qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertunt : legatisque nostris renunciant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse : quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumstiterent. Id eandem causam, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernīs conjungunt. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo quum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam si legiones in provinciam accederet, se absente, in itinere prælio dimicaturas intelligebat : si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat. Inrerim Lucterius Cadurcus in Ruthenos missus eam civitatem Arvernīs conciliat. Progressus in Nitiobriges, & Gabalos, ab utrisque obfides accipit ; & magna coacta manu, in provinciam Narbonem versus, eruptionem facere contendit. Qua re nunciata, Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo quum venisset, timentes confirmat ; præsidia in Ruthenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus circumq; Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit ; partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet. His rebus comparatis, represso jam Lucterio & remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impediēbat : tamen discessa nive ut in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore, ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cebenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semitæ paruerant ; equitibus imperat, ut, quam latissime possent, vagentur, & quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur : quem perterriti omnes Arverni circumstunt, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi pariat ; præsertim quum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione præceperat, per causam

sup-

supplementi, equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit: his constitutis rebus, suis inopinantibus, qua maximis potest itineribus Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit; ubi 11 legiones hiemabant; ut si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eo quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque in unum locum omnes cogit, quam de ejus adventu Arvernīs nunciari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus [Gergoviam] Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prælio victos Cæsar collocaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum atterebat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse: sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de supportando comæatu, præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. Altero die quam ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit; idque biduo circumvallavit. Tercio die missis ex oppido legatis de deditioe, arma proferri, jumenta produci, DC obsides dari juber. Ea qui conficeret, C Trebonium legatum relinquit. Ipse, ut quam primum iter faceret, Genabum Carnurum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo Cæsar pervenit; & castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint militibus imperat; &, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent; 11 legiones in armis excubare juber. Genabenses paullo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nunciata, Cæsar legiones, quas expeditas esse jussérat, portis incensis, intromittit; atque, oppido positur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atq; itinerum angustiae multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit, atq; incendit, prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu

ventu cognovit, oppugnatione desistit, atque obviam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in via Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosceret, suæque vitæ consulere; ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraq; erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum transdita, quum reliqua administrarentur, centurionibus & paucis militibus intromissis, qui arma jumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetoris antecesserat: quem simulatque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cæperunt. Centuriones in oppido, quum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniiri consilii intellexissent, gladiis districtis portas occupaverunt, suosq; omnes incolumes receperunt. Cæsar ex caltris equitatum educi jubet, præliumque equestre committit. Laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum imperum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dederunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, processit: quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellauduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat: docet longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum; omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & comæatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi abundant; & quod anni tempore subleventur: pabulum secari non posse: necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Præterea, salutis causa, rei familiaris commoda negligenda, vicos, atque ædificia incendi oportere, hoc spatium (à Boia) quoquo versus, quo pabulandi causa adire posse videantur. Harum ipsius rerum copiam suppetere, quod quorum in finibus bellum geratur, earum opibus subleventur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius a caltris progressuros: neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisve evuant, quibus amissis bellum geri non possit. Præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura, ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam comæatus, prædæq; tonendæ. Hæc si gravia, aut acerba videantur, multo illa gravius assimari debere, liberos, conjuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis. Omnium consensu hæc sententia probata, uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etiam magno

cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod se, prope explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope torius Galliæ urbem, quæ & præsidio & ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum habeat & perangustum aditum. Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, & precibus ipsorum, & misericordia vulgi. Defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit paludibus silvilque munitum, ab Avarico longe millia passuum xv. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat; &, quid fieri veller, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, disersilque, quum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat: etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus, diversisq; itineribus iretur. Castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine & palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit; nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios, atque Æduos, adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore e longinquiorebus vicis adacto, extremam famem lusterarent: nulla tamen vox est ab iis audita populi R. maiestate, & superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar, quum in opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiam sentirent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante, mernisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent: hoc se ignominie laturus loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quam non civibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Hæc eadem centurionibus, tribunisque mil mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur. Quum jam muro appropinquassent turres, ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum, atque ipsum cum equitatu, expeditisque, qui inter equites præliari consuessent, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimenta que sua, in arctiores silvas

abdiderunt, copias omnes, in loco edito atque aperto, instruxerunt. Qua re nunciata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis, atq; impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si campaludem Romani per-rumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimarent: qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione se se ostentare cognoscerent. Indignantes milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, & signum prælii exposcentes, edocet, quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic milites consolatus eodem die reducit in castra, reliquaque, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix, quum ad suos redisset, prodicionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate venissent: non hæc omnia fortuito, aut sine consilio accidere potuisse: regnum illud Galliæ malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus ad hæc respondit; Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis horrantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisset, & illic fuisse utilem, quo sint profecti: summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi molliem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent: Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despiciere potuerint: qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se à Cæsare per prodicionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ jam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere viderentur. Quod ut intelligatis, inquit, sincere à me pronunciari, audite Romanos milites: producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, vinculisque excrucieverat. Ii jam ante edocti, quæ interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt: fame, & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pectoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse. Itaque

statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem prodicionis insimulatis : cuius opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame pæne consumptum videtis : quem turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, à me provisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat, quod facere in eo consueverunt, cuius orationem approbant : summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majore ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur : nec solis Biturigibus communem salutem committendam consent ; quod penes eos, si oppidum retinuisent, summam victoriæ consistare intelligebant.

Desunt.

Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. Nam & laqueis falces avertebant, quas quum destinauerant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahabant, eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atq; has coriis intexerant : tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur ; & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant : & apertos cuniculos præusta, & præacuta materia, & pice servefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant. Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma est : Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur. Eæ revinciuntur introrsus ; & multo aggere vestiuntur. Eæ autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. Iis collocatis, & coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum serveretur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissis spatiis, singulæ, singulis saxis interjectis, arte contineantur : sic deinceps omne opus conteritur, dum iusta muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem, varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus, aut saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem, & defensionem urbium, summam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumq; introrsus revincta, neque perumpi, neque distrahi potest. Iis tot rebus impedita oppugnatione, milites quum totò tempore luto, frigore, & assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superaverunt, & diebus x v aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, extruxerunt, quum is murum hostium pæne contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militetq;

cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paullo ante III vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. Eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces, atque aridam materiam de muro in aggerem eminus jaciebant: picem alii reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset: tamen, quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interfeciderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. Quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod deultos plures turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defensis succederent, omnemque Galliarum salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem e regione turris projiciebat, scorpione ab latere dextro transiectus, exanimatusque concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quam restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, horrente & jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati, non magna jactura suorum sese effecturos sperabant; propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant: & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matresfamilias repente in publicum procurrerunt, stentescque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se, & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impediret. Ubi eos peristare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis ceperunt: quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt. Postero die Cæsar promotæ turri, directisque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat; suorumque languidius in opere versari iussit, & quid fieri veller, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subito

ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter complerunt. Hostes re nova perterriti, muro turribusque dejecti in foro, ac locis patentioribus cuneatim confiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa, depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus; pars jam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic & Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt: quos ille, multa jam nocte, silentio sic ex fuga excepit (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia vulgi seditio oriretur) ut procal in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos, deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab inijs obvenerat. Postero die concilio convocato, consolatus cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virute, neque acie vicisse Romanos, sed artificio quodam & scientia oppugnationis, cujus rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum eventus expectent: sibi nunquam placuisse Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum. Nam quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum; atque unum consilium totius Galliæ effecturum, cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obistere, idque se prope jam effectum habere. Interea æquum esse, ab iis communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere & præsentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt; sic huius ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur: simul in spem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adiungendis civitatibus. Primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati homines infueri laboris, ut omnia, quæ imperarentur sibi, patientia existimarent. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque & oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant,

rant, armandos vestiendosque curat. Simul ut deminutæ copiæ redintegrentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem in caltra adduci velit: sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia conquiri, & ad se mitti, jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus Olloviconis filius, Rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. Jam prope hieme confecta, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset: legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem: quod, quum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consueissent, duo magistratum gerant, & se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitanem, florentem & illustrem adolescentem; alterum Cotum antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: civitatem omnem esse in armis: divisum senatum, divisum populum in suas cujusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controversia, fore, uti pars cum civitatis parte confligat: id ne accidat, poscitur in ejus diligentia atque auctoritate. Cæsar, etsi à bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consueissent; ne tanta, & tam conjuncta populo R. civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim, atque ad arma, descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerleret, huic rei prævertendum existimavit: & quod, legibus Æduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure, aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, senatumque omnem, & quos inter controversia esset, Decetiam ad se evocavit. Quum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum magistratum deponere coegit; Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit. Hoc decreto interposito, cohortatus Æduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur, atque, omnibus omissis rebus, huic bello servirent, eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devicta Gallia, expectarent, equitatumque omnem, & peditum millia x sibi celeriter mitterent, quæ in præliis rei frumenta-

ris causa disponderet; exercitum in duas partes divisit: IV legiones in Senones, Pariliolque Labieno ducendas dedit: VI ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit. Equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera Elaveris parte iter facere coepit. Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu, fereque e regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent; erat in magnis Caesari difficultatibus res, ne majorem aetatis partem flumine impediretur, quod non sere ante autumnum Elaver vado transiri solear. Itaque ne id accideret, silvestri loco castris positus, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum II legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, demptis [quartis] quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. Iis quam longissime possent progredi jussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter effecto opere, legionibusque transductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit: equestrique praelio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positus, mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, quae despici poterat, horribilem speciem praebat; principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie convenire jubebat, seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin equestri praelio interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus: quem si tenerent nostri, & aquae magna parte, & pabulatione libera prohiberi hostes videbantur. Sed is locus praesidio ab iis non nimis firmo tenebatur: tamen silentio noctis Caesar, ex castris egressus, prius quam subsidium ex oppido venire posset, dejecto praesidio, positus loco, duas ibi legiones collocavit; fossamque duplicem duodenum pedum a majoribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incurso etiam singuli commeari possent. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Aeduis, cui magistratum adjudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernus pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissima familia nati Adolescentes.

Cum

Cum iis præmium communicat, hortaturque eos, ut se liberos & imperio natos meminerint : unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat : ejus auctoritate reliquas contineri ; quæ transducta, locum consilendi Romanis in Gallia non fore : esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut justissimam apud eum causam obtinuerit ; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Ædui de suo jure, & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quam Romani ad Æduos veniant ? celeriter adolescentibus, & ratione magistratus, & præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur ; quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atq; ea ducenda curaret, fratresq; ejus ad Cæsarem præcurrerent : reliqua, quæ ratione agi placeat, constituunt. Litavicus, accepto exercitu, quum millia passuum circiter xxx ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrimans : Quo proficiscimur, inquit, milites ? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interit : principes civitatis Eporedorix, & Virдумarus insimulati proditionis ab Romanis, indicta causâ, interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. Nam Ego, fratribus atq; omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare. Producentur ii, quos ille edocuerat, quæ dici veller, atque eadem, quæ Litavicus pronun-
ciaverat, multitudini exponunt : multos equites Æduorum interfectos, quod colloqui cum Arvernīs dicereantur : ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse. Conclamant Ædui, & Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. Quasi vero, inquit ille, consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, & cum Arvernīs nosmet conjungere ? an dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant ? proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt ; atque hos latrones interficiamus. Ostendit cives Rom. qui ejus præsidii fiducia una erant. Continuo magnum numerum frumenti, comæatulusque diripit, ipsos crudeliter ex-
cruciatos interficit : nuncios tota civitate Æduorum dimittit : eodem mendacio de cæde equitum, & principum, permover : hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur. Eporedorix Æduus summo loco natus adolescens, & summæ domi potentia, & una Virдумarus, pari ætate & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar sibi ab Divitiaco trans-
ditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio : & in illa magistratuum controversia alter pro Convictolirane, alter pro Corio summis opibus pugnaverat. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem deserit ; orat, ne patia-
tur civitatem pravis adolescentium consiliis, ab amicitia popu-
li R. deficere : quod futurum provideat, si se tot hominum
millia

millia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento aestimare posset. Magna affectus sollicitudine hoc nuncio Cæsar, quod semper Æduorum civitati præcipue indulerat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV, equitatumque omnem ex castris educit. Nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II castris præsidio relinquit: fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paulo ante reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoveantur; cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem, & Viridumarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare, jubet. Iis cognitis, & Litavici fraude perspecta, Ædui manus tendere, & seditionem significare, & projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deferere patronos, Gergoviam profugit. Cæsar, nunciis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere, equites à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copiis castra oppugnata demonstrant: quum crebro integri defectis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuo esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras, pluteosque vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare. Iis rebus cognitis, Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re comperta. Bona civium Romanorum diripient, cædes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admissio, ad sanitatem reverti pudeat. M. Ariftium tribunum mil. iter ad legionem facientem, fide data, ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident: multis utrinque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. Interim, nuncio allato, omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Ariftium: nihil publico factum consilio demonstrant: quaestionem de bonis direptis decernunt: Litavici, fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia mittunt.

tunt. Hæc faciunt, recuperandorum suorum causâ : sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore poenæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesq; reliquis legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat : nihil se, propter incipientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare, neque de sua in Æduos benevolentia deminuere. Ipse majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumfisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret ; ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ videretur. Hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. Nam quum minora in castra, operis perspicendi causâ, venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, querit ex perfugis causâ, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum ; sed silvestre, & angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi : vehementer huic illos loco timere, nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amississent, quin pæne circumvallari, atque omni exitu & pabulatione interclusi viderentur. Ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocatos. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas eo de media nocte : iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumq; produci, æque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causâ vagarentur. Longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur, ut erat à Gergovia despectus in castra : neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, & paulum progressam inferiore loco constituit, silvisq; occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illo munitionum copiarum transducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit : legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit. In primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur. Quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit : hoc una celeritate posse vitari : occasionis esse rem, non prælii. His rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Æduos mittit. Oppidi murus ab planicie, atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, eo CC passus aberat. Quidquid huic circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis vi
pedum

pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli; atque inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usq; ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet. Consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani iussit: legionisque decimæ, qua cum erat concionatus, signa constitere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magna vallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisque, ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris victoriæ, & hostium fuga, superiorumque temporum secundis præliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarunt. Tum vero ex omnibus urbis partibus, orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, quum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt. Matresfamilias de muro vestem argentumque iactabant; & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent: ne, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abtinerent. Nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis IIX, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricensibus præmiis, neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum ascendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa, convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo convenisset, matresfamilias, quæ paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico, passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul & cursu, & spatio pugnæ delatigati, non facile recentes atque integros sustinebant. Cæsar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulsos loco vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnæ expectabat. Quum acerrime comminus pugnaretur; hostes loco, & numero, nostri virtute contiderent: subito sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto; quos

Cæsar

Cæsar ab dextra parte alio adscensu, manus distinendæ causâ, miserat. Ii similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt : ac, tametsi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod insigne pacatis esse consueverat, tamen id ipsum sui fallendi causâ milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique una murum adscenderant, circumventi atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petreius ejusdem legionis centurio, quum portas excindere conatus esset, à multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant ; Quoniam, inquit, me una vobiscum servare non possum, vestrâ quidem certe salutem prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi : vos, data facultate, vobis consulite. Simul irrupit in medios hostes, duobusque interfectis, reliquos à porta paullum submovit. Conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meâ vitæ subvenire conamini, quem jam sanguis, viresque deficiunt : proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite : ita pugnans post paullum concidit, ac suis salutem fuit. Nostri quum undique premerentur, xlv centurionibus amissis, dejecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes legio x tardavit, quæ pro subsidio paullo æquiore loco constiterat. Hanc rursus xliii legionis cohortes exceperunt ; quæ ex castris minoribuseductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones ubi primum planiciem attigerunt, intestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis luos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paullo minus DCC desiderati. Postero die, Cæsar, concione advocata, temeritatem, cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi judicavissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque, signo recipiendi dato, constitissent, neque à tribunis mil. legatisque retineri potuissent : exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensit, quum sine duce & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset : tantopere licentiam, arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent : nec minus se in milite modestiam, & continentiam, quam virtutem, atque animi magnitudinem, desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent : eadem de protectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit : aciemque idoneo loco constituit. Quum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum descenderet, levi facto equestri prælio atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra movet. Ne tum quidem

insecutis hostibus, 111 die ad flumen Elaver pontem refecit, atq; exercitum transduxit. Ibi à Virдумaro, atque Eporedorige Æduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum : opus esse & ipsos præcedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis exstimabat ; tamen retinendos eos non censuit ; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspensionem. Discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exposuit, quos, & quam humiles accepisset : compulsos in oppida, multratos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, quam in fortunam, quamq; in amplitudinem deduxisset ; ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis, eos ab se dimisit. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atq; exercitus impedimentorum magnam partem contulerat. Huc magnum numerum equorum hujus belli causa in Italia atque Hispania cœmptorum miserat. Eo quum Eporedorix, Virдумarusque venissent, & de statu civitatis cognovissent, Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem magistratum, magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia concilianda publice missos, non prætermittendum tantum commodum exstimaverunt. Itaq; interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris causa convenerant, pecuniam atq; equos inter se partiti sunt ; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt ; oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt ; frumenti quod subito potuerunt, navibus avexerunt ; reliquum flumine, atque incendio corruperunt ; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumq; omnibus locis, injiciendi timoris causa, ostentare cœperunt ; si aut re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex Provincia expellere possent : quam ad spem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent majores eo copię coactæ, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter in Provinciam converteret, id ne cum quidem necessario faciendum exstimabat, quum infamia atque indignitas rei, & oppositus mons Cebenna, viarumque difficultas impediebat ; tum maxime, quod adjungi Labieno, atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer cupiebat. Itaque admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus cœfectis, contra omnium opinionem, ad Ligerim pervenit ; vadoque per equites invento, pro rei necessitate, opportuno ; ut brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab

aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adpectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentumque in agris, & copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ. Cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copię convenerunt. Summa imperii transditur Camulogeno Aulercio; qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is, quum animadvertisset, perpetuum esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atq; illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostrosque transitu prohibere instituit. Labienus primo vineas agere, cratibus atq; aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio è castris III vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Metiosedum pervenit. Id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L, cecleriterque conjunctis, atq; eo militibus impositis, & rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes re cognita ab iis, qui à Metiosedo profugerant, Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi rescindi jubent: ipsi profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt. Iam Cæsar à Gergovia discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferantur, Galliæ in colloquiis, interclusum itinere & Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. Neque jam, ut aliquid acquireret, prælioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alteram Camulogenus parato atquo instructo exercitu tenebat. Tum legiones à præsidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat. Itaque sub vesperum concilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas à Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; & prima confecta vigilia, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se expectari, jubet. V cohortes, quas quoniam firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio

relinquit. V ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat: conquirat etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse post paullo, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit, quo naves appellii jussierat. Eo quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur; exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio praeceperat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum praeter consuetudinem, tumultuari, & magnum ire agmen adverso fluminis, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, & paullo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Aduorum fugam parare, suas quoque copias tres in partes distribuerunt. Nam & praesidio e regione castrorum relicto, & parva manu Metiosedum versus missa, quae tantum progredere, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. Prima luce & nostris omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ut suae pristinae virtutis, & tot secundissimorum praeliorum memoriam tenerent, atque ipsum Caesarem, cujus ductu saepenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum praelii. Primo concursu, ab dextero cornu, ubi VII legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab sinistro, quem locum XII legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent; tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspensionem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriae, quum VII legionis Tribunus esset nunciatum, quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui praesidio contra castra Labieni erant relicti, quum praelium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permitti, quos non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum: ubi impedimenta totius exercitus relicta erant: inde, cum omnibus copiis, ad Caesarem pervenit. Defectione Aduorum cognita, bellum augetur: legationes in omnes partes circummittuntur. Quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti oblates, quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Perunt a Vercingetorige Adui, ut ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata, contendunt, ut ipsis summa imperii transdatur: & re in controversiam deducta, totius Galliae concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique fre-

quentes. Multitudinis suffragiis res permittitur. Ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur: Treviri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt se de electis principatu, queruntur fortunæ commutationem, & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviri summæ spei adolescentes Eporedorix, & Virдумarus Vercingetorigi parent. Ille imperat reliquis civitatibus obfides. Denique ei rei constituit diem, huc omnes equites xv millia numero celeriter convenire jubet. Peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, per facile esse factu, frumentationibus pabulationibusq; Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaque incendant; qua rei familiaris jactura, perpetuum imperium, libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Ædui, Segusiani que, qui sunt finitimi Provinciæ, x millia peditum imperat. Huc addit equites DCCC: his præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus jubet. Altera ex parte Gabalos, proximique pagos Arvernorum in Helvios, item Ruthenos, Cadurotque ad fines Volcarum Aræcomicorum depopulandos mittit. Hic nihilominus clandestinis nunciis legationibusque Allobroges sollicitat, quorum mentes nondum à superiore bello reledisse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius Provinciæ pollicetur. Ad hos omnes casus provisæ erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta Provincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis prælio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosq; compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præidiis, magna cum cura, & diligentia, suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his accersit, & levis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, à tribunis mil. reliquisque, sed & equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit. Interea dum hæc geruntur, hostium copiarum ex Arvernīs, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum x ab Romanis trinis castris Vercingetorix confedit; convocatisque ad concilium præfectis equitum, venisse tempus victoriæ demonstrat: fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad præ-

præsentem obtinendam libertatem satis esse : ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici. Majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos : proinde, agmine impeditos adoriantur, si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse : sin, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suæ salutis consulant, & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. Conclamant equites sanctissimo iurejurando confirmari oportere, ne recto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitrasset. Probata re, atq; omnibus ad iurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt : una à primo agmine iter impedire cœpit. Qua re nunciata, Cæsar laum quoque equitatum tripartito divisum ire contra hostem jubet. Pugnatur una omnibus in partibus : consistit agmen : impedimenta inter legiones recipiuntur : si qua in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur, eo signa inierit Cæsar, aciemq; converti jubebat : quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt : fugientes usque flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis confederat, persequuntur, compluresque interficiunt. Qua re animadvertita, reliqui, ne circumvenirentur, veriti, se tugæ mandant. Omnibus locis sit cædes. Tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur; Cotus præfectus equitum, qui contraversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; & Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante adventum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderant. Engato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit, celeriterque impedimenta ex castris educi, & se subsequi iussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem ductis, duabusque legionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum, circiter 111 milibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, ut nisi obfusione expugnari non posse videretur. Cujus collis radices duobus ex partibus flumina subleebant. Ante oppidum planities circiter millia passuum 111 in longitudinem patebat. Reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiarum Gallorum compleverant; fossamque & maceriam sex in altitudinem

dinem pedum prædlexerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus $x1 \infty$ passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita; ibique castella $xx111$ facta, in quibus interdiu stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret. Hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præidiis tenebantur. Opere instituto, fit equestre prælium in ea planicie, quam intermissam collibus 111 millium passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Cæsar Germanos submittit, legioneque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti se ipsi multitudine impediunt; atque angustioribus portis [relictis] coarctantur. Germani acris usque ad munitiones sequuntur: fit magna cædes. Nonnulli, relictis equis, fossam transire, & maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur. Venire ad se confestim exultantes, ad arma conclamant. Nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum nostrum dimittere. Discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut suæ salutis rationem habeant, ne se de communi libertate optime meritum in cruciatiu hostibus dedant: qui si indigentiores fuerint, millia hominum LXXX delecta secum interitura demonstrat: ratione inita, frumentum se exigue dierum xxx habere, sed paulo etiam longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se ferri jubet: capitis poenam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritum distribuit: frumentum parce, & paulatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliarum expectare, & bellum administrare parat. Quibus rebus cognitis ex pertugis & captivis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum xx directis lateribus duxit; ut ejus solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant. Reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus CD reduxit: id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum opus militum corona cingeretur; ne de improviso, aut nocte ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdium tela in nostros operi destinatas conjicere possent. Hoc intermissio spatio, duas fossas, xv pedes laticas, eadem altitudine, perduxit; quarum anteriorem campetribus, ac demissis locis, aqua ex flumine derivata, complevit. Post eas aggerem, & vallum $x11$ pedum extruxit. Huic lorica, pinnasque adjecit, grandibus

cervis

cervis eminentibus ad commissuras pluteorum, atq; aggeris, qui adscensum hostium tardarent : & turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent. Erat uno tempore & materiari, & frumentari & tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur : & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summa vi conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscisis, atq; horum dolabratis, atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossiæ quinos pedes altæ, ducebantur. Huc illi stipites demissi, & ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter se, atque implicati, quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant; hos Cippos appellabant: ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad summum fastigio. Huc teretes stipites feminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, demittebantur; ita ut non amplius iv digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi & stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris Liliū appellabant. Ante hæc talæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur; mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disterebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis, regiones secutus, quam poruit, æquissimas pro loci natura, xiv millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones diversas ab his contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent. Ne cum periculo ex castris egredi cogerentur, dierum xxx pabulum frumentumque habere omnes convecum juber. Dum hæc ad Aleſiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma terre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt; sed certum numerum cuiq; civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, [Brannovius] millia xxxv: parem numerum Arvernīs, adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biterigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus xii millia; Bellovacis x: totidem Lemovicibus: octona Pictonibus, & Turo-nis, & Parisiis, & Eleutheris Suesſionibus: Ambianis, Mediomatrici, Petrocoriis, Nervii, Morinis, Nitiobrigibus quina millia: Aulercis Cenomanis totidem: Atrebatibus iv millia: Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburonibus terna: Rauracis, & Boiis xxx. Universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæ

que eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osismii, [Lemovices,] Veneti, Vnelli, Sena. Ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos. Rogati tamen à Comio, pro ejus hospitio 11 millia miserunt. Hujus opera Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli, atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura legesque reddiderat: atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensus fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis neque amicitia memoria moverentur, omnesque & animo, & opibus in id bellum incumbere; coactis equitum 11x millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recenscebantur, numerusque inibatur: præfecti constituiebantur: Comio Atrebari, Viridumaro, & Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Arverno consobriino Vercingetorigis summa imperii transdatur. Iis delecti ex civitatibus tribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres, & fiducia pleni ad Alesiam profisciscuntur. Nec erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio; quum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiae equitatus peditatusque cererentur. At ii, qui Alesia obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia expectaverant, consumpto omni frumento, inficii, quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars deditionem; pars, dum vires suppetere, eruptionem censebant. Non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernibus natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paullisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter terant. Atque ego hanc sententiam probarem; nam apud me multum dignitas potest; si nullam, præterquam vitæ nostræ, jacturam heri viderem. Sed in consilio capiendò omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris, animi fore exultantis, si pæne in ipsis cadaveribus prælio decertare cogentur? nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestrae salutis causa suum periculum neglexerint, nec stultitia ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi omnem Galliam prostertere, ac perpetuæ servituti addicere. An, quod ad diem non venerint, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo?

Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præsepto, iis utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem, noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? facere, quod nostri majores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque se hostibus transfiderunt. Cujus rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa institui & posteris prodi pulcherrimum judicarem. Nam quid huic simile bello fuit? depopulata Gallia, magna que illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando exceßerunt, atque alias terras petierunt: jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles, potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere, atque his æternam injungere servitutem? neque enim unquam alia conditione bella gesserunt. Quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure & legibus commutatis, securibus subjecta, perpetua premitur servitute. Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valetudine, aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant; illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Ii, quam ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo juvarent. Hos Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat. Interea Comius, & reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt, & colle exteriori occupato, non longius D passibus a nostris munitionibus confidunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem 111 millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque copias, paulum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Aleia despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis, sit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad læticiam excitantur. Itaque, productis copiis, ante oppidum confidunt; & proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent; seque ad eruptionem, atque omnes casus comparant. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat, & noverit; equitatum ex castris educi, & prælium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus: atque omnium militum intenti animi pugnae eventum expectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent; & nostrorum equitum impetum sustinerent. Ab his complures de

im-

improviso vulnerati, prælio excedebant. Quum suos pugna superiores esse Galli considerent, & nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ii, qui munitionibus continebantur; & ii, qui ad auxilium convenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat; utroque & laudis cupiditas, & timor ignominiae ad virtutem excitabat. Quum à mer die prope ad Solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. Quibus in fugam coniectis, sagittarii circumventi, interiectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, mæsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scararum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore subiato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suis cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conijciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus ex partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castris deductos submittebant. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proiciebant; postea quam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant; aut in scrobes delapsi transtodiebantur; aut ex vallo, & turribus transiecti pilis muralibus interiebant. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, quum lux appeteret; veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. Ita re infecta in oppidum reverterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt. Locorum peritos adhibent. Ab his superiorum castrorum situs, munitionesque cognoscunt. Erat à Septentrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant; nostri necessario pæne iniquo loco, & leniter declivi, castra fecerunt. Hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus legati cum 11 legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque

quoque pacto, agi placeat, occulte inter se constituunt. Ad-
eundi tempus dehinc, quum meridies esse videatur. Iis co-
piis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propin-
quum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris prima vigilia
egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se oc-
cultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. Quum
jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra
demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad
campetres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro cast-
ris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alesia suos con-
spicatus ex oppido egreditur, *è castris longurios, musculos,
falces, reliquaque, quæ eruptionis causâ paraverat, profert.
Pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur.
Quæ minime visa pars firma esse, huc concurritur. Romano-
rum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus
locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui
post tergum pugnantis exstitit, quod suum periculum in alic-
na videat virtute consistere. Omnia enim plerumque quæ ab-
sunt, vehementius hominum mentes perturbant. Cæsar idone-
um locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, la-
borantibus submittit. Utrisque ad animum occurrit, unum il-
lud esse tempus, quo maxime contendendi conveniat. Galli, nisi
perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani,
si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Ma-
xime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum
missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fasti-
gium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt, alii
telludine facta subeunt, detatigatis invicem integri succedunt.
Agger ab universis in munitionem conjectus, & adscensum dat
Gallis, & quæ in terram occultaverant Romani, contegit. Nec
jam arma nostris, nec vires suppetunt. His rebus cognitis, Cæ-
sar Labienum cum Cohortibus VI subsidio laborantibus mittit.
Imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus, eruptione
pugnaret. Id, nisi necessario, non faciat. Ipse adit reliquos:
cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum di-
micationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. In-
teriores, desperatis campetribus locis, propter magnitudinem
munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. Huc ea, quæ
paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus pro-
pugnantes deturbant: aggere, & cratibus, aditus expediunt:
falcibus vallum, ac loricam, rescindunt. Cæsar mittit primo
Brutum adolescentem cum cohortibus VI, post cum aliis VII Fa-
bium legatum. Postremo ipse, quum vehementius pugnare-
tur, integros subsidio adducit. Restituto prælio, ac repulsis
hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit. Cohortes IV
ex proximo castello educit. Equitum se partem sequi, partem
circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri ju-
bet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ viam ho-
stium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohorti-
bus, quas ex proximis præidiis deductas fors obtulit, Cæsarem
per nuncios facit certiore, quid faciendum existimet. Accele-

rat Cæſar, ut prælio interſit. Ejus adventu ex colore veſtitus cognito, quo inſigni in præliis uti conſueverat, turmiſque equitum & cohortibus viſis, quas ſe ſequi juſſerat, ut de locis ſuperioribus hæc declivia, & dextera cernebantur, hoſtes committunt prælium. Utrinq; clamore ſublato, excipit ruſus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. Noſtri, emiſſis pilis, gladiis rem gerunt. Repente poſt tergum equitatus cernitur. Cohortes aliæ appropinquant. Hoſtes terga vertunt, fugientibus equites occurrunt. Fit magna cædes. Seduliusdux & princeps Lemovicum occiditur; Vergaſillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur. Signa militaria LXXIV ad Cæſarem referuntur. Pauci, ex tanto numero, ſe incolumes in caſtra recipiunt. Conſpicati ex oppido cædem, & fugam ſuorum, deſperata ſalute, copias à munitionibus reducunt. Fit protinus, hac re audita, ex caſtris Gallorum fuga. Quod niſi crebris ſubſidiis, ac totius diei labore milites fuiſſent deſeſſi, omnes hoſtium copię deleri potuiſſent. De media nocte miſſus equitatus noviffimum agmen conſequitur. Magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in civitates diſcedunt. Poſtero die Vercingetorix, concilio convocato, id ſe bellum ſuſcepiſſe non ſuarum neceſſitatum, ſed communis libertatis cauſa demonſtrat; & quoniam ſit fortunæ cedendum, ad utramque rem ſe illis offerre, ſeu morte ſua Romanis ſatiſfacere, ſeu vivum tranſdere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæſarem legati. Juber arma tranſdi, principes produci. Iple in munitione pro caſtris conſedit. Eo principes producuntur. Vercingetorix deditur. Arma projiciuntur. Relervatis Æduis, atque Arvernīs, ſi per eos civitates recuperare poſſiet, ex reliquis captivis toto exercitu capita ſingula, prædæ nomine, diſtribuit. His rebus conſectis, in Æduos proficiſcitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernīs miſſi, quæ imperaret, ſe facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obſidum. Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter xx millia Æduis, Arvernīſq; reddit. T. Labienum cum ii legionibus, & equitatu in Sequanos proficiſci jubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium, & L. Minucium Baſilum cum ii legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antiftium Rheginum in Ambivaretos, T. Sextium in Eituriges, C. Caninium Rebilum in Rhutenos cum ſingulis legionibus mittit; Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabiloni, & Matifcone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ cauſa, collocat. Ipſe Bibracte hiemare conſtituit. His rebus Cæſaris litteris cognitis, Romæ dierum xx ſupplicatio indicitur.

LIBER VIII.

Scriptore

A. HIRTIO.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliae non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui: novissimeque imperfecta ab rebus gestis Alexandriae confeci, usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nulum videmus, sed vitae Cæsaris. Quos utinam qui legent, scire possent, quam invitus susceperim scribendos, quo facilius carream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur; qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset: adeoque probantur omnium judicio, ut praecepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. Cujus tamen rei major nostra, quam reliquorum, est admiratio. Cæteri enim quam bene atque emendate: nos etiam, quam facile atque celeriter eos confecerit, scimus. Erat autem in Cæsare quum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atque Africano bello interesssem. Quae bella quanquam ex parte nobis Cæsaris sermone sunt nota: tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate, aut admiratione nos capiunt; aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conserar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quod me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

Omni Gallia devicta, Cæsar quum à superiore aestate nulum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere à tantis laboribus veller; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationesque facere. Cujus rei verisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates,

tes, satis auxilii aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi reculandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis: ipse, equitatus præsidio, pridie kal. Ianuarii ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XII, quam non longe à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui quum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationeique facerent. Repentino adventu Cæsaris, accidit, quod imparatis disiectisque fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. Namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublarum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeret; aut hostes incendiis terrentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitibus confissi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra. Nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi. Qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent elementia Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimæque civitates sine ulla pæna dedisse obsides, atque in fidem receptos esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, trigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducentos sesterios, centurionibus 11 millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die XL Bibracte. Ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petiturum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, quum non amplius x & 11x dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV, & VI ex hibernis ab Arare educit: quas sibi collocatas explicandæ rei frumentariæ causâ, superiore commentario demonstratum est. Ita cum 11 legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ tolerandæ hiemis causâ, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant (nuper enim devicti complura oppida dimiserant) dispersi profugunt. Cæsar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites noler, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque in recta partem Gallorum, partim quæ conjectis celeriter intrantibus, tentorium integendum gratia, erant inædificata, milites

mīlites contegit. Equites tamen, & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes; nec frustra. Nam plerumque magna praeda potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse consilari; C. Trebonium cum 11 legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit: ipse, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque in civitates, duce Correo Bellovaco, & Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Sueffionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optime de repub. meritis accipere: legionem ex hibernis evocat rursus 11, litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueffionum legiones 11, quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus à T. Labieno accersit. Ita quantum hibernorum opportunitas, bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus inungebat. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur; castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renunciant paucos in ædificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum causa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus quum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodque esset consilium eorum; inveniebat, Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, iremque Ambianos, Auleres, Caletes, Vellocasses, Atrebates locum castris excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse: omnia impedimenta in ultiores silvas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo odio esse nomen populi R. intellexissent. Paucis autem diebus ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita. Constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Cæsar cum 11 legionibus veniret, offerre se ad dimicandum; ne miseriore ac duriori postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur; si majores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent. Pabulatione autem, quæ propter anni tempus quum exigua, tum disjecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos. Quæ Cæsar quum, consentientibus plurimis, cognovisset; atque ea, quæ

proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeque à temeritate barbarorum remota esse iudicaret; omnibus rebus inferendum statuit, quo celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in aciem. Singularis enim virtutis veteranas legiones VII, IIX, & IX habebat, summæ spei, delectæque iuventutis XI, quæ octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis & virtutis ceperat opinionem. Itaque, concilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expolitis, animos multitudinis confirmat. Si forte hostes III legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit: ut legio VII, IIX, IX ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione pæne quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit. Quum legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiducia consilia perlata; sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu expectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente, castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muni, coronisque pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam duplicem pedum quinque denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum, pontibus transiectis, contratisque conjungi; quorum frontes viminea lorica munirentur, ut hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudinis esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioresque turres, imposuit. Hujus munitionis duplex erat consilium: namque & operum magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; &, quum pabulorum, frumentorumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim, crebro paucis utrinque procurrentibus inter bina castra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acrisque hostes insequabantur, aut vicissim hostes eandem transgressi nostros longius submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disiectisque ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eo magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat; qui tamen numero non amplius erant quingentis, tamen Germanorum

adventu barbari inflabantur. Cæsar, quum animadverteret hostem complures dies castris palude & loci natura munitis se tenere, neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciofa, nec locum munitionibus claudi, nisi à majore exercitu, posse; litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset, legionem XIIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret, atque ita cum III legionibus magnis itineribus ad se veiret: ipse equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulatoribus mittit, qui subitas hostium incurfiones sustinerent. Quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellovacii delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggredierentur. Cujus mali fors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, quum repente hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempnissent, cupidius insculti à peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati celerius, quam consuetudo tert equestris prælii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum: qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura ulus erat, neque dimicari sine se voluerat. Instantur atque incitantur hostium animi secundo prælio, principe & præfecto Rheinorum interfecto. Nostri detrimento adinonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada, transitusque, fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi præliarentur, quum constantius universi paludem transissent, paucisque resistantibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insculti, perterriti non solum ii, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur; sed etiam qui longius subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, utrum secundis, nimisque rebus insolentiores, an adversis, mediocribusque timidiore essent. Complurimis diebus iidem in castris consumptis, quum propius accessisse legiones, & C. Trebonium legatum cognovissent; duces Bellovacorum veriti similem obfessionem Alesia noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut iuermes habebant, unaque reliqua impedimenta: quorum perturbatum, & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carro- rum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi te inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum

processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis adfensu la-
cessendos judicabat; neque non usque eo legiones admovendas,
ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus
non possent: ita quum paludem impeditam à castris castra divi-
dere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare
posset; atque id jugum, quod trans paludem præe ad hostium
castra pertineret, mediocri valle à castris eorum intercisum
animadverteret; pontibus palude contrata, legiones transdu-
cit, celeriterque in summam planiciem jugi pervenit; quæ de-
clivi fastigio duobus ab lateribus munebatur. Ibi legionibus
instructis ad ultimum jugum pervenit: aciemque eo loco consti-
tuit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.
Barbari confisi loci natura, quum dimicare non reculerent, si
forte Romani subire collem conarentur, paullatimque copias
distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur,
in acie permanserunt. Quorum pertinacia cognita, Cæsar ex
cohortibus instructis castrisque eo loco metatis, muniri jubet
castra, absolutis operibus, legiones pro vallò instructas collo-
cat; equites frænatis equis in stationibus disponit. Bellovacii,
quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque perno-
ctare, neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent,
tale consilium sui recipiendi inierunt: Fasces, ubi confederant,
(nam in acie sedere Gallos consueisse, superioribus commenta-
riis declaratum est) stramentorum ac virgultorum, quorum
summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante
aciem collocaverunt; extremoq; tempore diei, signo pronuncia-
to, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias
omnes repente à conspectu texit Romanorum. Quod ubi acci-
dit, barbari vehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi disces-
sum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis;
tamen id consilium quum fugæ causâ initum suspicaretur, legio-
nes promovit; & turmas mittit ad insequendum: ipse veritus
insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere
nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites,
quum intrare fumum, & flammam densissimam timerent; ac,
si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes ani-
madverterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui
recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fuga timoris simul calli-
ditatisque plena, sine ullo detrimento, missa non amplius & pro-
gressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. Inde, quum
sæpe in insidiis equites peditesque disponent, magna detrimen-
ta Romanis pabulationibus interebant. Quod quum crebrius ac-
cideret, ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bellovaco-
rum ducem, fortissimorum millia vi peditum delegisse, equiteli-
que ex omni numero 60, quos in insidiis eo loco collocaret, quem
in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabu-
latum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar, le-
giones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua con-
suetudine pabulatoribus mittere præsidio consueverat, præmit-
tit. Huic interponit præsidia levis armaturæ; ipse cum legio-
nibus quam potest maxime appropinquat. Hostes in insidiis
dispo-

dispositi quum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus 60, silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut iadagine munitum, hunc insidiis circumdederunt nostri. Explorato hostium consilio, ad præliandum animo, atque armis parati, quum, subsequenti-
bus legionibus, nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum sibi Correo oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas impetum facit. Nostri constanter impetum sustinent insidiatorum, neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus præliis, quum propter aliquem timorem accidit, cum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. Quum dispositis turmis invicem rari præliarentur; neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt cæteri, Correo præliante, ex silvis. Fit magna contentione diversum prælium: quod quum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi, constanter præliantur. Pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prælii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso sunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore & nostris, & hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita, prælidio cohortium consili nostri, acerrime præliantur: ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quærunt. Nequidquam. Nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen, propulsique, maiore parte amissa, consternati, quo fors tulerat, confugiunt: partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur. Quum interim nulla calamitate victus Correo, excedere prælio, silvasque petere, aut invitantibus nostris ad dedicationem potuit adduci, quin fortissime præliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conijcere. Tali modo re gesta, recentibus prælii vestigiis ingressus Cæsar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturus, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus 11x millibus passuum dicebantur, tamen si flumine impeditum transitum videbat, tamen, exercitu transducto, progreditur. At Bellovacii, reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio caelum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, consilio repente cantu tubarum convocato, conclamant, ut legati obsidesque ad Cæsarem mittantur. Hoc omnibus probato consilio,

filio, Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuarus erat. Cæteri è velligio mittunt ad Cæsarem legatos; peruntque, ut ea pœna sit contentus [hostium] quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate, nunquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri prælio Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse nuncios cædis. Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo prælio commodum esse consecutos; quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Nunquam enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellovacos, cæterasque Gallie civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permanisse, neque ad sanitatem reliquorum deditio-
 ne esse perductos: scire, atque intelligere se, causam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistentem senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides concipiunt. Concurrent reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum: obsides dant, Imperata faciunt: excepto Comio, quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore jus dicente, quum Comium comperisset sollicitare civitates, & conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimī posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautionem faceret; C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloqui, curaret interficiendam. Ad eam rem delectos transdidit centuriones. Quum in colloquium ventum esset, & ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset; centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere, celeriter à familiaribus prohibitus Comii, non potuit. Graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrinque gladii districti essent; non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Comius dicebatur, nunquam in conspectum cujusquam Romani venire. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar, quem videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad prælens imperium evitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem cum legione xi sibi conjungit: C. Fabium legatum cum cohortibus xxv mittit in diversissimam partem Gallie; quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat: neq; C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, satis firmas xi legiones habere existimabat. T. Labienum ad
 se

se evocat: legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore ætate Tergestinis accidisset; qui repentino latrocinio, atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad devastandos depopulandisque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum, atque fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperasset; proximum [sue dignitati] esse ducebat, adeo fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. Quum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis vastasset; magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum II legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat: neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictorum, litteris nunciisque Duracii cognovisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanerat; quum pars quædam civitatis ejus defecisset, ad oppidum Limonum contendit. Quo quum adventaret, atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum, Limonum oppugnari, neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumpsisset, & magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ab oblidendum Limonum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, oblidi-bus firmat, litterisque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperatâ salute, si tempore eodem coactus esset & Romanum externum sustinere hostem, & respicere ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit. Nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat, legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione. Quorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen: & fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. Insequente nocte Fabius equites præ-mittit,

mittit, sic paratos, ut confingerent, atque omne agmen mererentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis, ut res gereretur, Q. Attius Varus, præfectus equitum, singularis & animi & prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit. Consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prælium acri certamine. Namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate celerius per se conficiendi prælii, fortissime contra pedites præliantur: hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. Quum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio. Tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis percussæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuq; passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitia victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cædentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent, tantum eo prælio interficiunt. Itaque amplius millibus xii aut armatorum, aut eorum, qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga, quum constaret Draperem Senonem (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum v millibus ex fuga collectis, provinciam petere, unaque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore commentario, prima defectione Galliæ, facere in provinciam imperum voluisse, cognitum est; Caninius legatus, cum legionibus ii ad eos persequendos contendit, ne de timore aut detrimento provinciæ magna infamia, perditorum hominum latrocinii caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasque proficiscitur civitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent tuturæ; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui sæpe vexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in seditionem; ceteræque civitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitantesque, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapes, inaq; Interius, quum legiones Caniniumq; adesse cognoscerent, nec se sine certa perniciæ, persequente exercitu,

putarent

putarent Provinciae fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrocinandique facultatem haberent, consunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis & Drapetis copiis, oppidanosq; sibi conjungit. Quo quum confectum C. Caninius venisset, animadverteretque omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, ramen armatis ascendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret: quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus divisis, trina excelssimo loco castra fecit, a quibus paullatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. Quod quum animadverterent oppidani, miserrimaeque Alesiae memoria solliciti, similem calum obelisionis viderentur, maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte, 11 millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Luterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant; magnum numerum frumenti comparant. Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat praedia. Magna copia frumenti comparata, confidunt Drapes & Luterius non longius ab oppido x millibus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur. Drapes castris praesidio cum parte copiarum restitit: Luterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi praediis, hora noctis circiter x, silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent; exploratoresque missi, quæ agerentur, renunciasent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua praedia: quæ nostri ut videntur, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra. Re bene gesta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris millibus non amplius x. Qua re ex compluribus cognita, quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ facilitatis esse arbitrabatur, neminem ex caede refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perterret. Sed, quum in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem,

nem, Germanosque pedites summæ velocitatis omnes ad castra hostium præmittit. Ipse legionem unam in trina castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa, at Germanos equites imprudentibus omnibus de improvviso advolasse, & prælium commisisse. Qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equites, signis legionis visis, vehementissime præliantur. Confestim omnes cohortes undique impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut capris, magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius felicissime re gesta, sine ullo pæne militis vulnere, ad obsidendos oppidanos revertitur. Externoque hoste deleto, cuius timore augere præsidia, & munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus xv in Bellovacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset, quorum consilio in civitate, superiore Commentario, Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos, propter conscientiam facti, timere animadvertibat; quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, & concitatore belli Gutturvatum ad supplicium deposcit. Qui etsi ne civibus quidem suis se committeret; tamen celeriter omnium cura quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula & detrimenta belli à Gutturvato accepta referebant; adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quæ de Drapete, & Luterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani: quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia non vires sibi desuisset ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam ætatem suæ provincie; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus ii relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit. Quum, contra expectationem omnium, Cæsar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animadverteret; neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognovisset; aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infirmam vallem dividebat, quæ pæne totum montem cingebat, in quo

positum erat præruptum undiq; oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat. Sic etiam imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis, & præruptus eo descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus, ac periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. Quæ difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat. Sub ipsius oppidi murum magnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ fere pedumccc intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui; Cæsar unus videret, non sine magno periculo; e regione ejus vineas agere adversus montem, & aggeres struere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrentes sine periculo præliabantur, multosq; pertinaciter succedentes vulnerabant, ut tamen non detererentur milites nostri vineas proferre, & labore atq; operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore rectos cuniculos, crates & vineas agunt ad caput fontis. Quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspitione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum LX: collocatur in eo turris X tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superaret fontis saltigium. Ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora, atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. Quo malo perterriti oppidani cupas sevo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione & periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstittit. Quæcunque enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis & aggere suppressa comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quanquam periculoso genere prælii, locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnusque utrinque clamor oriebatur; ita quam quisque poterat, maxime insignis, quo notior testatiorque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebat. Cæsar, quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, & simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. Ita nostri, sine prælii facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim intersciunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani, & jam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent; ad postremum cuniculis venæ fontis intertixa sunt, atque aversa. Quo facto repente fons perennis

exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti se transdiderunt. Cæsar quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare cœpissent; exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaq; omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit. Vitam concessit, quo testatior esset pœna improborum. Drapes, quem caprum esse à Caninio docui, sive indignatione, & dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex prælio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi R. sine dubitatione ulla vincitum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treviris equestre prælium secundum facit: compluribusque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in suam redegit potestatem, atque in his Sorum Æduum, qui & virtutis, & generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanerat in armis. Ea recognita, Cæsar quum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret, judicaretque superioribus æstivis Galliam devictam & subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset; cum 11 legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstivorum. Quam rem, sicut cætera, celeriter feliciterque confecit: namq; omnes Aquitanæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hiberna deduxit: 1v legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis. 11 in Æduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: 11 in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: 11 reliquas in Lemovicum fines non longe ab Arvernīs, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provincia moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisset; publicas controversias cognovisset; bene meritis præmia tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisq; animo in remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atq; auxiliis provinciæ illius.) His rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernavitque Nemetocennæ. Ibi cognoscit Comium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam quum Antonius in hiberna venisset, civitatesque Atrebatum in officio maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consueverat, ne consilia belli quæren-

tibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se, suosque latrociniiis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comii adungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prælia faciebat. Novissime, quum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Comii cupiditate pertinacius cum cum paucis inscutus esset; ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta; conversoque equo, se à cæteris incautius permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites, paucosque nostros convertunt atque inscquuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, & conversi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsus, vulnerantur, & partim in fuga proferuntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi velocitate evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum adituros videretur, refertur in castra. Comius autem sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque ibi futurum, ubi præscripserit, & ea factum, quæ imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. Quam postulationem Antonius quum judicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit; obsides accepit.

SCIO, Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus L. Paullo, C. Marcello COSS. nullas habet Galliæ magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda, conjungendaque huic Commentario statui.

CÆSAR, quum in Belgio hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. Nihil enim minus volebat, quam sub discessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Galliæ libenter, sine præsentis periculo susceperet. Itaque honorifice civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis præliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit. Ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii quaestoris sui commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim

[gratia] quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paulo ante præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi angorem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus justam sibi causam municipia & colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent: simulque se & honorem suum in sequentis anni commendaret petitione; propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum COSS. creatos, qui omni honore & dignitate Cæsarem exspoliarent: ereptum Ser. Galbæ consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus & familiaritate, & necessitudine legationis esset. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis & coloniis incredibili honore atque amore. Tum primum enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat. Hostiæ omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel expectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsaris percurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibusque ex omnibus liberis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præiecit, quo majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Iple tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter sobrietatem existimabat. Ibi quamquam exebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis sententis patrum conscriptorum, causam suam facile obtineri. Nam C. Curium, tribunus pl. quum Cæsaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus; si quem timor armorum Cæsari læderet, &, quoniam Pompeii dominatio, atque arma, non minimum terrorem foro inferrent; discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret. Fore eo pacto liberam, & sui juris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se senatus discessionem facere cepit. Quod ne fieret, consules, amique Pompeii intercesserunt, atque, ita rem moderando, discesserunt. Magnum hoc testimonium senatus erat universi, convenientisque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum, de Cæsaris provinciis; sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia querebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur

bantur animi inimicorum Cæsaris; sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. Neque obscurè hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu provinciae, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate adversariorum nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, & ex suo numero xv, quam in Gallia Citeriore habuerat, ex S. C. jubet transdi. In ejus locum xiiii legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis xv deducebatur: ipse exercitum distribuit per hiberna: C Trebonium cum legionibus iv in Belgio collocat; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. Sic enim existimabat, utissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus; & Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. Quo cum venisset, cognoscit per C. Marcellum consulem legiones ii ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas, atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quanquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur; tamen Cæsar omnia patiendi esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, jure potius disceptandi, quam belli gerendi.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO CIVILI.

LIBER I.

LITTERIS [à Fabio C.] Cæsaris consulibus reddit, ægre ab iis impetratum est, summa tribunorum pl. contentione, ut in senatu recitarentur. Ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de rep. (in civitate.)

L. Lentulus consul senatui reique pub. se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint : sin Cæsarem respiciant atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus tegerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum : habere se quoque ad Cæsaris gratiam, atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio : Pompeio esse in animo, reip. non deesse, si senatus sequatur : sin cunctetur atque agat lenius, nequidquam ejus auxilium, si postea velit, imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus ingressus in eam orationem, non oportere ante de rep. ad senatum referri, quam delectus tota Italia habitus, & exercitus conscripti essent ; quo præsidio, tuto, & libere, senatus, quæ veller, decernere auderet : ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provincias proficeretur, ne qua esset armorum causa : timere Cæsarem, abreptis ab eo 11 legionibus, ne ad ejus periculum reservare & retinere eas ad urbem Pompeius videretur : ut M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis sere mutatis verbis, sequebatur. Si omnes convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur, Lentulus sententiam Calidii pronuntiaturum se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis à sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti & coacti, scipionis sententiam sequuntur ; Uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat. Si non faciat, eum adversus remp. facturum videri. Intereedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pl. Refertur confestim de intercessione

cessione tribunorum. Dicantur sententiæ graves : ut quisque
 acerbissime crudelissimeque dixit, ira quam maxime ab inimicis
 Cæsaris collaudatur. Misso ad vespertinum senatu, omnes, qui
 sunt ejus ordinis, à Pompeio evocantur. Laudat promptos,
 atque in posterum confirmat, segniores castigat, atque incitat.
 Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmio-
 rum atque ordinum, evocantur. Multi ex duabus legionibus,
 quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. Completur urbs. Ad
 jus comitiorum Tribunos pl. C. Curio evocat. Omnes amici
 consulum, necessarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimi-
 citias cum Cæsare gerebant, coguntur in senatum. Quorum
 vocibus, & concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur,
 plerisque vero libere potestas decernendi eripitur. Pollicetur
 L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius præ-
 tor, qui de his rebus eum doceant. vi dies ad eam rem consi-
 ciendam spatii postulant. Dicuntur etiam à nonnullis senten-
 tiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus
 ei proponant. Omnibus his resistitur, omnibusque oratio con-
 sulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimici-
 tiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus æris alieni
 magnitudine, & spe exercitus, ac provinciarum, & regum ap-
 pellandorum largitionibus moveretur : seque alterum fore Syl-
 lam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat.
 Scipionem eadem spes provinciæ atque exercituum impellit,
 quos se pro necessitudine partituros cum Pompeio arbitratur :
 simul judiciorum metus, adulario, atque ostentatio sui poten-
 tium, qui in rep. judicisq; tum plurimum pollebant. Ipse
 Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, & quod neminem dig-
 nitate secum exæquari volebat, totum se ab ejus amicitia aver-
 terat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat; quo-
 rum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat
 Cæsari. Simul infamia 11 legionum permotus, quas ab itinere
 Asiæ, Syriæque ad suam potentiam dominatumque converte-
 rat, rem ad arma deduci studebat. His de causis aguntur om-
 nia ruptim, atque turbate; neque docendi Cæsaris propinquis
 ejus spatium datur, nec tribunis pl. sui periculi deprecandi, neq;
 etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reli-
 querat, facultas tribuitur; sed de sua salute die vii cogitare
 coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tri-
 buni pl. 11x denique mense suarum actionum respicere, ac ti-
 mere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ulti-
 mum S. C. quo nisi pæne in ipso urbis incendio, atque despera-
 tione omnium salutis, latorum audacia, nunquam ante discel-
 sum est, dent operam consules, Prætores, tribuni pl. quiq;
 pro consulibus sunt ad urbem, ne quid resp. detrimenti capiat.
 Hæc S. C. perscribuntur a. d. vii Id. Januarii : atque v primis
 diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniiit
 Lentulus, biduo excepto comitali, & de imperio Cæsaris, &
 de amplissimis viris tribunis pl. gravissime acerbissimeque decer-
 nitur. Profugiant itatim ex urbe tribuni pl. seseque ad Cæsa-
 rem

rem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ, expectabatque suis lenissimis postulatis responsa : si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit ; senatus virtutem constantiamque collaudat. Copias suas exponit ; legiones habere sese paratas x : præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque, iis posse persuaderi, ut eum defendant, aut sequantur. De reliquis rebus ad senatum refertur, tota ut Italia delectus habeatur ; Faustus Sylla pro Præet. in Mauritaniam mittatur : pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit atque amicus. Marcellus verò passurum se in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus tribunus pl. De reliquis rebus S. C. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur ; duæ consulares, reliquæ prætoriar. Scipioni obvenit Syria ; L. Domitio Gallia : Philippus, & Marcellus privato consilio prætereuntur, neque eorum sortes deijciuntur. In reliquis provinciis prætores mittuntur, neque expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur, paludatique, votis nuncupatis, exeant Consules : quod ante id tempus acciderat nunquam. Ex urbe profisciscuntur, lictoresque habent in urbe & Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia delectus habetur, arma imperantur, pecuniæ à municipiis exiguntur ; & e fanis tolluntur : omnia divina, & humana jura permiscuntur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur, omnium temporum injurias inimicorum in se commemorat, à quibus diductum & depravatum Pompeium queritur, invidia atque obrectatione laudis suæ, cuius ipse honori, & dignitati semper faverit, adiutorque fuerit. Novum in Rep. introductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus tribunicia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse : Pompeium, qui amissam restituisse videatur, dona etiam, quæ ante habuerat, ademisse : quotiescunque sit decretum, Darent magistratus operam, ne quid resp. detrimenti caperet ; qua voce & quo S. C. populus R. ad arma sit vocatus ; factum in perniciosis legibus, in vi Tribunicia, in secessione populi, templis, locisque editioribus occupatis : (atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet) quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem ; nulla lex promulgata, non cum populo agi coëptum, nulla secessio facta. Hortatur, cuius imperatoris ductu ix annis temp. felicissime gesserint, plurimæque prælia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut ejus exultationem, dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis xiiii, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus evocaverat ; reliquæ nondum convenerant) sese paratos esse imperatoris sui Tribunorumque pl. injurias defendere. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione profisciscitur, ibique Tribunos pl. qui ad eum confugerant, convenit :

venit: reliquas legiones ex hibernis evocat, & subsequi jubet. Eo L. Cæsar adolescens venit, cujus pater Cæsaris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto, cujus rei causa venerat, habere se à Pompeio ad eum privati officii mandata demonstrat: velle Pompeium se Cæsari purgatum, ne ea, quæ reip. causa egerit, in suam contumeliam vertat: semper se reip. commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium & iracundiam suam reip. dimittere, neque adeo graviter irasci inimicis, ne, quum illis nocere se speret, reip. noceat. Pauca ejusdem generis addit cum excusatione Pompeii conjuncta. Eadem fere, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibi que Pompeium commemorasse demonstrat. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur; tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque; ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possent. Sibi semper Reip. primam fuisse dignitatem, vitæque potiorē; doluisse se, quod populi R. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitiis populus iussisset; tamen hanc honoris jacturam sui reip. causa æquo animo tulisse. Quum literas ad senatum misisset, ut omnes ab exercitiis discederent; ne id quidem impetravisse. Tota Italia delectus haberi, retineri legiones II, quæ ab se simulatione Parthici belli sunt abductæ: civitatem esse in armis. Quoniam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratū, atque omnia pati reip. causa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias; ipsi exercitus dimittant: discedant in Italia omnes ab armis: metus è civitate tollatur: libera comitia, atque omnis reip. Senatui populoque R. permittatur. Hæc quo facilius, certisque conditionibus fiant, & jurejurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere. Fore, uti per colloquia omnes controversiæ componantur. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibique consules, Pompeiumque invenit. Postulata Cæsaris renunciat. Illi re deliberata respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt; quorum hæc erat summa: Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret. Quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur, non intermissuros Consules Pompeiumque delectus. Erat iniqua conditio postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum & provincias, & legiones alienas tenere: exercitum Cæsaris vellet dimitti, delectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque, ante quem diem iturus sit, definire: ut, si peracto Cæsaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur. Tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem

nem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v Arretium mittit: ipse Arimini cum 11 legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus v tenere, oppidum munire, omniumq; esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem: Curionem cum 111 cohortibus, quas Pisauri, & Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito, diffusus municipii voluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summa voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confusus municipiorem voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII ex præsidio deducit, Auximumque proficiscitur: quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tenebat, delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent sui iudicii rem non esse; neq; se, neq; reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Rep. meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoque prælio deserit à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarem perveniunt: atque una cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Arrianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatis agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Komam nunciatis, tantus repente terror invasit, ut, quum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, prorinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæsar enim adventare, jam jamque adesse ejus equites, falso nunciabantur. Hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apulia hibernorum causa disposuerat. Delectus intra urbem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant, & colligunt, delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt, gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea, monitus à suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniæ, custodiæ causa, distribuit. Auximo Cæsar progressus omnem agrum Picenum percurrit: cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificaverat, ad eum legati veniunt; quæque imperarit, sese cupidissime facturos pollicentur.

Mili-

Milites imperat: mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. Cum his II Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui Cæsaris adventu cognito profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa: à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis. In iis Camerino fugientem * Ucillem Hiram, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. Quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit, Cæsaremque adesse cum legionibus II nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marliis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque intitui juber. Ipse unum diem ibi, rei frumentariæ causa, moratus, Corfinium contendit. Eo quum venisset, cohortes V præmissæ à Domitio ex oppido pontem fluminis interrompebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit, juxtaque murum castra posuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritis regionum magno proposito præmio cum litteris mittit; qui petant atque orent, ut sibi subveniat: Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se, cohortesque amplius XXX, magnumque numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. Interim suos cohortatus tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, & pro rata parte centurionibus, evocatisque. Interim Cæsari nunciatur Sulmonenses, quod oppidum à Corfinio VII millium intervallo abest, cupere ea facere, quæ vellent, sed à Q. Lucretio senatore, & Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis IIX cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt; universique, & oppidani, & milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius, & Attius de muro se dejecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus, & Attio, eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias expectare, instituit. Eo triduo legio IIX ad eum venit, cohortesque ex novis Galliæ delectibus XXII, equitesque à rege Norico circiter CCC. Quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit.

ponit. Iis castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum vallo, castellisque circummunire instituit. Cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium revertuntur. Litteris perlectis, Domitius dissimulans in consilio pronunciat Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcana cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugæ capere constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consueisset, multumque cum suis consiliandi causa secreto, præter consuetudinem, colloqueretur; concilia, conventusque hominum fugeret; res diutius regi, dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripterat, sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio, aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obditi ne, atque oppidi circummunitione fiebat. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vespere secessionem faciunt: atque inter se per tribunos mil. centurionesque, atque honestissimos sui generis colloquuntur: obsideri se à Cæsare; opera, munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primo Marci dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant. Tantaque inter eos dissensio exsticit, ut manum conferere, atque armis dimicare conarentur. Post paulo tamen, internunciis ultro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumstant, & custodiunt; legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt: sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit, facere, & L. Domitium vivum in ejus potestatem tradere. Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut fallis nunciis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas, murosque asservari jubet. Ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis, stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. & præfectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam linguorum hominum occultos exitus asservent. Neque vero tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum expectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret.

déret, qui quosque eventus exciperet. Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis, custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi ut parcat; vereremque amicitiam commemorat; Cæsarisque in se beneficia exponit, quæ erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat: quod provinciam Hispaniam ex prætura habuerat: quod in petitione consulatus ab eo erat sublevatus. Cujus orationem Cæsar interpellat: se non maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se à contumeliis inimicorum detenderet; ut tribunos pl. ea re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se, & populum R. paucorum factione oppressum in libertatem vindicaret. Cujus oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit. Quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam ple solatio. Adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consilere cogantur. Facta potestate, discedit. Cæsar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos mil. equitesq; Romanos ad se produci jubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos à contumeliis militum, conviciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi à parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis. Dimittit omnes incolumes. Sertertium sexagies, quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duumviris Corfiniensibus Domitio reddit; ne continentior in vita hominum, quam in pecunia fuisse videatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet: justumque iter conficit. VII omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatum in Apuliam pervenit. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria profiscitur Canulium, atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet. Servos pastores armat; atque his equos attribuit. Ex iis circiter ccc equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus vi profugit: Rutilius Lupus prætor Tarracina cum III, quæ, procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus fabrum Cn. Pompeii, quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse Reip. & communis salutis, se cum Pom-

pompeio colloqui: neque vero idem perfici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus vi pervenit, veteranis iv: reliquis, quas ex novo defectu confecerat, atque in itinere compleverat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. Reperit consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus xx. Neque certum inveniri poterat, obtinendine causa Brundisii ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiae partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atq; ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset; veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesque Brundisini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant angustissimæ portus, molem, atque aggerem ab utraque parte litoris jaciebat, quod his locis erat mare vadofum. Longius progressus, quum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum xxx è regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat: has terra, atque aggere contegebat, ne aditus, atq; incursus ad defendendum impediretur: à fronte, atque ab utroque latere cratibus, ac pluteis protegebat. In quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium, incendiisque defenderet. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atq; opera disturbarer. Sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc ira Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, etsi imperus ejus consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum Legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis mittit ad eum colloqui causa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. Magnopere sese confidere demonstrat, si ejus rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis dilcedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque existimationis ad Libonem perventuram, si illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo à colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paulo post renunciat, quod consules abant, sine illis de compositione agi non posse. Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicabat, & [de] bello agendum. Prope dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis ix, naves à consulibus Dyrrhachio remissæ.

remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium protectionem parare incipit: & quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa protectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inædificat, fossas transversas viis præducit, atque ibi sudes stipitesq; præacutos defigit. Hæc levibus cratibus terraque inæquat. Aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. His paratis rebus, milites silentio naves conscendere jubet; expeditos autem ex evocatis sagittariis funditoribusque, raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit. Brundisini Pompeianorum militum injuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis permoti Cæsaris rebus favebant. Itaque, cognita Pompeii protectione, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro custodiæ causæ collocati, eo signo, quod convenerat, revocantur, notisq; itineribus ad naves decurrunt. Milites politis scalis muros ascendunt. Sed moniti à Brundisinis, ut vallum cæcæ fossasque caveant, subsistunt; & longo itinere ab iis circumducti ad portum perveniunt, dualque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusque deprehendunt; deprehensas excipiunt. Cæsar etsi ad spem consuecendi negotii maxime probabat coactis navibus mare transire, & Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporisque longinquitatem timebat; quod omnibus coactis navibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Picensique, & à Freto naves essent expectandæ. Sed id propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta; auxilia, equitatum parari: Galliam, Italiamque teneri, se absente, nolebat. Itaque in præsentia Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: Duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem prætorem cum legionibus III: eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato: Africam forte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam protugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat: novas civitatibus imperabat:

hæc magno studio agebat: in Lucanis, Brutiisque, per legatos suos civium R. delectus habebat: equitum peditumque certum numerum à civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pæne perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione sese projectum ac proditum à Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; & ab se, reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmasset. Hæc in concione questus, ex provincia fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Atium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat, atque eam sua sponte vacuam occupaverat; delectuque habito, 11 legiones effecerat, hominum & locorum notitia, & usu ejus provinciæ, nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus Tuberone portu atque oppido prohibet, neque affectum valitudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit. Ipse ad urbem proficiscitur. Coacto Senatu, injurias inimicorum commemorat: docet se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, expectato legitimo tempore (consulatus) eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab x Tribunis pl. contradicentibus inimicis, Catone verò acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora diem extrahente, ut sui ratio absens haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo iacturam dignitatis, atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus prædicat; crudelitatem & insolentiam in circumscribendis Tribunis pl. condiciones à se latas, & expetita colloquia, & denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, Remp. suscipiant, atque una secum administrant. Sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, & per se Remp. administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paulo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis, atque infirmi hæc animi videri; se verò, ut opibus antea studuerit, sic iustitia & æquitate vellet superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. Sic

triduum

triduum disputationibus, excusationibusque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus pleb. ab inimicis Cæsaris, quæ hanc rem distrahatur, reliquasque res, quasunque agere instituerit, impediatur. Cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere destinaverat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit. Quo quum venisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum dimiserat: profectum item Domitium ad occupandam Massiliam navibus actuariis VII, quas Igili, & in Colano à privatis coactas, servis, libertis, colonis suis compleverat: præmissos etiam legatos Massilienses domi nobiles adolescentes; quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterem suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clausurunt: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverunt: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in urbem convexerunt; armorum officinas in urbe instituerunt: muros, classem portasque refecerunt. Evocat ad se Cæsar Massiliensium XV primos; cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: Intelligere se divisum esse populum R. in partes duas: neque sui iudicii, neque suarum esse virium discernere, utra pars iustiorum habeat causam: principes verò esse earum partium Cn. Pompeium, & C. Cæsarem, patronos civitatis: quorum alter agros Volcarum Arecomicorum, & Helviorum publice iis concesserit: alter bello victas Gallias attribuerit, vestigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis, parem se quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portibus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit; atque ab iis receptus urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Ejus imperio classem quoquo versus dimittunt: onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: earum clavis, aut materia, atque armamentis instructis ad reliquas armandas, reficiendasque utuntur; frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas merces commearusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Cæsar, legiones III Massiliam adducit: turres, vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XIII facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus XXX, à qua die materia cæsa est, adductis; Massiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massilæ relinquit. Dum hæc paratur atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi causa, disposue-

rat, in Hispaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos saltus occupari iubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidii tenebantur. Legiones reliquas, quæ longius hiemabant, sublequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit. Adventu Vibullii Ruli, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petreius, & Varro legati Pompeii, quorum unus III legionibus Hispaniam citeriorem, alter à saltu Castulonensi, ad Anam, II legionibus, tertius ab Ana, Vettonum agrum, Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; ut Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaque toti Lusitanie à Petreio, Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petreii II: præterea scutari citerioris provincie, & cetratæ ulteriores Hispanie cohortes circiter xxc, equitum utriusque provincie circiter v millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad vi millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim, ex omnibus civitatibus, nobilissimo & fortissimo quoque evocato. Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. Audlerat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. Simul à tribunis mil. centurionibusque mutuas pecunias sumpsit: has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit; & largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum civitatum animos litteris, nunciisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV: his pontibus pabulatum mittebat: quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumplerat. Hoc idem fere, atque eadem de causâ Pompeiani exercitus duces faciebant: crebroque inter se equestribus præliis contendebant. Huc quum quotidiana consuetudine [congressu] pabulatoribus præsidio [proprio] legiones Fabianæ II flumen transissent; impedimenta quoque & omnis equitatus sequeretur; subito, vi jumentorum, & aquæ magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito [à Petreio, & Afranio] ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem oppido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem transiecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius adventu nunciato, L. Plaucus, qui legionibus præerat necessaria re coactus locum capit superiorem, diversamque aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumveniri posset. Ita,

congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusq; sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa 11 legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore, id quod accidit, ut duces adversariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu prælium dirimitur, ac suas uterq; legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, neque erat reffectus, hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio VI cohortes reliquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranii constitit: & ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constitit. Cæsar, ubi cognovit per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit: & ne in opere faciendo milites repentino hostium incursum exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat. Sed à fronte contra hostem pedum XV fossam fieri iussit. Prima, & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. Post hos opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri. Sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet: & quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit: singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda: fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet. Reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petreiusque, terrendi causa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, & prælio lacessunt. Neque idcirco Cæsar opus intermittit, confusus præsidio legionum 111, & munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi copias in castra reducant. 111 die Cæsar vallo castra communivit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimenta que ad se transduci iubet. Erat inter oppidum Ilerdam, & proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planicia circiter passuum CCC; atque in hoc ferè medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido, & ponte, & comœatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans, legiones 111 ex castris educit: acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos præcurrere, atq; occupare eum tumulum iubet. Quare cognita, celeriter, quæ in itatione pro castris erant Afranii cohortes, breviori itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio, & quod prius in tumulum Afran-

niani

niani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis summissis subsidiiis, terga vertere, seque ad signa legionum, recipere coguntur. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent; si premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisque barbaris genere quodam pugnae assueti; quod fere sit, quibus quisque in locis miles inveteraverit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Haec tamen ratio nostros perturbat insuetos huius generis pugnae. Circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quae in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit. Caesar, pene omni acie perterrita, quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem ix subsidio ducit: hostem insolenter, atque acriter nostros insequentem suppressit, rursusque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed ix legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat oppidum positum, succedunt. Hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Praeruptus locus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes eum locum explerent, & neque subsidia à lateribus summitti, neque equites laborantibus ului esse possent. Ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD: hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute, & patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiae; atque ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Caesar facere cogeatur; ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. Hoc quum esset modo pugnatum continenter horis v, nostrique gravius à multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversus montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summoris sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsi, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis aut inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur, atque inter duas acies perequirans, commodiorem ac tutiorem nostris receptam dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis xiv, qui propter esimiam

virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. Vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, &, præter eum, centuriones IV, milites amplius CC. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani, quod, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tam diu litetissent, & nostrorum impetum sustinuisent, & initio locum tumultumque tenuissent, quæ causâ pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga vertere coëgisent: nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congressi numero, v horis prælium sustinuisent, quod montem gladiis districtis adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coëgisent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumultum, pro quo pugnatum est, magis operibus munierunt; præsidiumque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis majores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus montibus nives proluir, ac summas ripas fluminis superavit; pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium xxx, neutrum horum transferri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur, neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum, quo neque frumenta in herbis erant, neque multum à maturitate aberant: ac civitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris adventum Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ civitates longius removerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi causâ progressi, hos levis armaturæ Lusitani, periclitique earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat proclive transire flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum & convectum superioribus temporibus: multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat. Eæ permanserunt aquæ dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes. Sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici pariebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela vitare. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui

qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse: venerant eo sagittarii ex Ruthenis; equites ex Gallia cum multis carris magnique impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cuiusque generis hominum millia circiter vi cum servis, liberisque. Sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, uli superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, & equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæsaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque antemissis equitibus aggreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt, præliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinere; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximis conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. Nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter cc, equites pauci; calorum, atque impedimentorum non magnus numerus. His tamen omnibus annona crevit: quæ sere res inopia non solum præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. Jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat, atque incommoda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat; ut nostri magna inopia necessarium rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar is civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat. Ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiiis, tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusque, & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingeat; ut pæne bellum confectum videretur. Quibus litteris, nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant, multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur: alii, ut principes talem nuncium attulisse: alii, ne eventum belli expectasse, aut ex omnibus novissimi venisse viderentur. Quum in his angustis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militibus, equitibusque obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Cæsar, ut naves faciant, cujus generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat. Carinæ primum ac statumina ex levi materia fiebant: reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis debeat noctu millia passuum à castris xxi; militesque his navibus flumen transportat; continentemque ripæ collem improvviso occupat. Hunc celeriter, priusquam ab adversariis sentiat, communit. Huc legionem postea transducit; atque ex utraque parte pontem institutum perficit biduo. Ita comitatus, & qui frumenti causa processerant, tuto ad se recipit & rem-
fru.

frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transjecit, qui inopinantes pabulatores, & sine ullo dissipatos timore aggressi, quam maximum numerum iumentorum, atque hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut prædæ subsidio sint; alii, ut venientibus resistant, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumveniunt, atque interficiunt; incoelumque cum magna præda eodem ponte in castra revertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domitii consilio naves longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI tectæ. Multa hoc minora navigia addunt; ut ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt; atque hos præmiis, pollicitationibusque incitant. Certas sibi depolcit naves Domitius, atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. Erat multo inferior numero navium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones Cæsar ei clathi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. Ii manus ferreas, atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum se instruxerant: ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt, cum Massiliensibus configunt. Pugnatum utrinque est fortissime, atque acerrime: neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis: atque ii modo digressi à Massiliensibus recentem eorum pollicitationem animis continebant: pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. Ipsi Massilienses, & celeritate navium, & scientia gubernatorum confisi nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant: & quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant: quum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificijs, ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis; tum etiam gravitate & tarditate navium impediabantur. Factæ enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant. Atque injecta manu ferrea, & retenta utraque nave, diversi pugnabant, atque in hostium naves transcendebant; & magno numero Albicorum & pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium, cum iis, quæ sunt captæ, intereunt IX. Hoc Cæsari ad

Iler-

Ilerdam nunciato, simul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur : alias non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur : alias, longiore circuitu, custodias, stationesque equitum vitabant ; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant ; postremo & plures intermittere dies, & præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. Interim Oscenses & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses, & Iacetani, & Aufetani, & paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, inlequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent. Pollicentur, atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. Transít etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio ; & signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desiscunt, & Cæsaris amicitiam lequuntur. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum xxx in altitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pæne effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento, pabuloque intercluderentur, quod multum Cæsar equitatu valebat : itaque constituunt ipsis locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, civitates victæ nomen atque imperium absentis timebant : quæ in amicitia manserant, Pompeii magnis affectæ beneficiis eum diligebant : Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exspectabant ; & suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naves conquirese, & Octogesam adduci jubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, milliaque passuum à castris aberat xx. Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri : legionesque 11 flumen Sicoris transducunt : castraque muniunt vallo pedum xii. Qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter, atque ægre siebar, possent tamen, atque auderent flumen transire ; pedites vero tantummodo humeris, ac summo pectore extare ; & quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum non impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur ; & in Sicori vadum reperiebatur. Jam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque 11 auxili-

auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum 11 legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo breviori itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt; & quum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt; & magna multitudine circumfusa, morari atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri proelio novissimo illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrompi: alias inferri ligna, & universarum cohortium impetu nostro propelli, deinde rursus conversos insequi: totis vero castris milites circumlari, & dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci: centuriones, tribunolque militum adire, atque oblectare, ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, nec periculo parceret: paratos esse, sese posse & audere ea transire flumen, quæ transductus esset equitatus. Quorum studio, & vocibus excitatus Cæsar, etli timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen, atque experiendum judicabat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus, aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione una præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus vi fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur, ac sublevantur, interit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studium, ut, nullum vi adito circuitu, magnaue ad vadum fluminis mora interposita, eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei ix consequerentur. Quos ubi Afranius procul [visos] cum Petreio conspexit, nova re perterritus, locis superioribus constitit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit; ne defessum proelio objiciat. Rursus conantes progredi insequitur & moratur. Illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes, atque à millibus passuum v itinera difficilia, atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris: prælidiisque in angustis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi sine periculo, ac timore, Iberum copias transducerent. Quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed totius diei pugna, atque itineris labore defessi rem in postero diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. Mediâ circiter nocte iis, qui adaquandi causa longius à castris processerant, ab equitibus correptis, sit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, lignum dari jubet, & vasa militari more conclamari. Illi exaudito clamore veriti, ne noctu impediti sub onere configere cogerentur,

rentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renunciat, v. millia passuum proxima intercedere itineris campeltris: inde excipere loca aspera & montuosa. Qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii. Disputatur in concilio à Petreio, & Afranio, & tempus professionis quaeritur. Plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. Alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri, circumfundi nocte equitatum Cæsaris, atque omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnaue praelia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis, quam religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum praesentiam asferre, quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perumpendum. Etsi aliquo accepto detrimento; tamen, summa exercitus salva, locum, quem petant, capi posse. Hæc vicit in concilio sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar, exploratis regionibus, albente caelo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit. Namque itinera, quæ ad Iberum, atque Octogelam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ: saxa multis locis prærupta, iter impediebant: ut arma per manus necessario transferrentur, militesque inermes, sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recutabat nemo, quod cum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primo Afranianii milites, visendi causa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequabantur, necessarii victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti. Erat enim iter à proposito diversum; contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibusterebant, quod se castris tenuissent. Multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis, impedimentisque ad iter profectos videbant: ut, non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. Sed, ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt; jamque primos superare regionem castrorum animadverterunt: nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiae, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montelque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris inlequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes,

quos

quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas servare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, collem quendam nactus ibi constitit. Ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelissimus, mittit. Hunc magno cursu concita os jubet occupare eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, & mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerendæ rei. Neque vero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum undique equitatu, quum in loco æquo atque aperto confingeretur. Idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrabant legati, centuriones, tribuni que mil. ne dubitaret prælium committere: omnium esse militum paratissimos animos; Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subvenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incurius sustinerent; collatisque in unum locum signis, conferti neque ordines, neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna & sine vulnere suorum rem conficere posse; quod re frumentaria adversarios interclusisset. Cur, etiam secundo prælio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim quum non minus esset imperatoris consilio superare, quam gladio. Movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat; quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris à plerisque non probabatur. Milites vero palam inter se loquebantur; quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam quum vellet Cæsar, sese non esse pugnatuos. Ille in sua sententia perseverat; & paullum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar præidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit. Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ, fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consulabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellet; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consulantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium aliarum; legionariasque interjiciunt cohortes, val-

lumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem & sine timore, & sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur; ipsique, perficiendi operis causa, longius progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt: & quem plerisque in castris notum aut municipem habebat, conquirunt, atque vocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere: dein de imperatoris fide quaerunt, rectene se illi sint commissuri; &, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis, & consanguineis contulerint, conqueruntur. His provocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreii, & Afranii vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi causa, adducunt; alii ab suis abducuntur; adeo ut una castra jam facta ex binis viderentur. Compluresque tribuni militum, & centuriones ad Caesarem veniunt, seque ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hispaniae; quos illi evocaverant, & secum in castris habebant oblidum loco. Ii suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius adolefcens, de sua & parentis sui salute, cum Caesare, per Sulpicium legatum, agebat. Erant plena laetitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitalse, & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnumque fructum suae pristinae lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat; consiliumque ejus à cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit. seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto & aequo animo ferret. Petreius vero non deserit lele; armat familiam: cum hac, & praetoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere consueverat, improvilo ad vallum advolat; colloquia militum interruptit; nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqui coeunt inter se; & repentino periculo exterriti sinistras sagis involvunt, gladiisque distringunt; atque ita se à cetratis, equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confusi; seque in castra recipiunt; & ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit; militesque appellat; neu se, neu Pompeium absentem Imperatorem suum adversariis ad supplicium transdant, obsecrat. Fit celeriter concursus in praetorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hac verba jurat. Ipse idem iusjurandum adigit Afranium. Subsequuntur tribuni militum, centurionesque. Centuriarim producti milites idem jurant; edicunt, penes quem quisque sit miles Caesaris, ut producat. Productos palam in praetorio interficiunt. Sed

pleri-

plerosque ii quos receperant, celant, noctuque per vallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio jurisjurandi spem præsentis deditionis sustulit, mentesque militum convertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summa diligentia conquiri, & remitti jubet. Sed ex numero tribunorum militum, centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno honore habuit. Centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in Tribunitium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre: frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum xxi ab Ilerda frumentum iussu erant efferre. Cetrati, auxiliariesque nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguae, & corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem periuriebat. In his erat angustis res: sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur Ilerdam reverti, quod ibi paululum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet, atque impediret, ipse cum legionibus subiequitur. Nulium intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarentur. Genus erat hoc pugnae: expeditæ cohortes novissimum agmen clauderant: pluriesque in locis campetribus subistebant. Si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. Quum vallis, aut locus declivis suberat; neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites vero ex loco superiore in adversos tela coniciebant. Tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, ut, quum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum lingua consilium juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summoto, repente incitato curio sese in vailles universi demittere, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consilium. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos præliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos timerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur. Tali dum pugnatur modo, lente, ac paullatim proceditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subistunt, ut tum accidit. Millia enim progressi iv, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excessum capiunt: ibique una à fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæsaris castra posita, tabernaculaque constituta, & dimissos equites pabulandi causa animadvertere; sese subito proripiunt hora circiter vi ejusdem diei; & spem nacti moræ discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animadversa, Cæsar eductis legionibus subiequitur; præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora x subiequi pabulatores, equitesque revocari jubet.

bet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo ut pæne terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Inflabat agmen Cæsaris, atque universum imminerebat. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario, & procul ab aqua, & natura iniquo loco castra ponunt. Sed iisdem de causis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prælio non lacescit, & eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu erumperent. Illi animadverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris convertunt. Hoc idem postero die à prima luce faciunt, totumque in ea rem diem consumunt. Sed quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; & præsentī malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris. Proximo die præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. His eos supplices male haberi Cæsar & necessariam subire deditionem, quam prælio decertare, malebat. Conatur tamen eos vallo fossaque circumvenire; ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur: quo necessario descensuros existimabat. Ibi & inopia pabuli adducti, & quo essent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria jumenta interfici jubent. In his operibus, consiliisque biduum consumitur. Tercio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei causa, hora circiter 11x signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit. Contra opinionem enim militum, tamamque omnium, videri prælium diffugisse, magnum detrimentum asseribat. Sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitās, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat. Non enim amplius pedum millibus 11 ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant. Tertia vacabat ad incursum atque impetum militum relicta. Si prælium committeretur, propinquitās castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non lacescere. Acies erat Afraniana duplex, legio v, & 111: in subsidio locum alarum cohortes obtinebant. Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex v legione tenebant. Has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem, suæ cuiusque legionis, subsequiebantur. Sagittarii, funditoresque media continebantur acie. Equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur; Cæsar, ut nisi coactus, prælium non committeret; ille, ut opera Cæsaris impediret. Producitur tamen res; aciesque ad solis occasum continentur. Inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat persolvere. Illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent.

Quare animadversus Cæsar Germanos levis armaturæ, equitumque partem flumen transiit, crebrasque in ripis custodias disponit. Tandem, omnibus rebus obsessi, quartum jam diem sine pabulo rerentis jumentis, aquæ, lignorum, frumenti inopia, colloquium petunt; & id si fieri possit, semoto à militibus loco. Ubi id à Cæsare negatum, & palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar deligit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: Non esse aut ipsi, aut militibus succedendum, quod fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint: sed satis jam fecisse officio, satique supplicii tulisse perpellos omnium rerum inopiam: nunc vero, pæne ut feminas circummunitos, prohiberi aqua; prohiberi ingressu: neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quam potest demississime atque subiectissime exponit. Ad ea Cæsar respondit: Nulli omnium has partes, vel querimoniarum, vel miserationis, minus convenisse. Reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo configere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui injuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuit, conservavit, & texerit: illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarunt. Sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos neque colloqui, neque induciarum jura servasse; & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissime interiecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant, & id cupidissime perant, quod paullo ante contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti: neque enim vi legiones alia de causâ missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes paratas, neque summissos duces, rei militaris peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciarum provisum, quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desideravit. Omnia hæc jam pridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicissimas provincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratuum commutari, ne ex prætura, & consulari, ut semper, sed per paucos probati & electi in provincias mittantur: in se ætatis exultationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum revertantur, exercitumque dimittant.

tant. Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse latum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed, ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent. Si id sit factum, nociturum se nemini. Hanc unam, atque extremam pacis esse conditionem. Id vero militibus fuit pergratum, & iucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliquid victi incommodi expectavissent, ultro præmium missionis ferrent. Nam quum de loco & tempore ejus rei controversia inferretur, & voce & manibus universi ex valle, ubi constitierant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur: neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur; ut ii, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur. Ne quid eis noceretur, neve quis invitus sacramento dicere cogeretur à Cæsare, cavetur. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se instrumentum daturum, pollicetur. Addit etiam, ut, quid quilibet eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quasunque postea controversias inter se milites habuerant, sua sponte ad Cælarem intus adierunt. Petreius, atque Afranius, quum stipendium ab legionibus, pæne seditione tacta, flagitaretur, cujus illi diem nondum venisse dicerent, Cæsar ut cognosceret, postulant: eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, 11 legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit: ut non longo inter se spatio castra facerent: eique negotio Q. Fulvius Kalenum legatum præfecit. Hoc ejus præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

LIBER II.

DUm hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Mastiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turreique ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui, navalibusque; altera ad partem, qua est aditus (ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adigit) ad ostium Rhodani. Mastilia enim tere ex 111 oppidi partibus mari alluitur. Reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra. Hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita longam & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perticienda opera C. Trebonius magnam juvenum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat; vimina materiamque comportari jubet.

jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII cuspidibus præfixi atque hi maximis balistis missi per IV ordines cratium (in terra) defigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter se porticus integebatur: atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat tellus pedum LX æquandi loci causâ (facta; item) ex torissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. Tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri & turribus inferebantur, quæ facile nostri repellebant milites; magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucae erant æratæ, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, freto Siciliae, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulsisque Messanam navibus, atque inde, propter reverentium terrorem principum ac Senatus fuga facta, ex navalibus eorum unam deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; præmissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit; eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant, summaque industria armaverant; remigum gubernatorumque magna copia [suppetebat] piscatoriaeque adjecerant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis, tormentisque compleverant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrumque virginum precibus, & fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim sit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur, ut tunc accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe & voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum ex portu exeunt, & Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt; ibique naves expediunt: rursusque se ad confligendum animo confirmant; & consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant VI. Has superioribus resecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat ex caltris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juvenus, quæ in oppido remanerat, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque uxori-

ribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. Neque erat quisquam omnium, qui non in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam & honesti ex juventute, & cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent: si superavissent vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis considerent. Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ p.ullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, & quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset belli fortuna patienda. Deductisque nostris pællatim navibus, & artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur; & si quando nostri facultatem nacti ferreis injectis manibus pavem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis cominus pugnando deliciebant: neque multum cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminens missa telorum multa nostris de improvviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferrebant; conspicuæque naves triremes 11 navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant: sed tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera verò, præfracto rostro, tota collabesceret. Qua re animadversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas depriment. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt. Non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe v sunt depressæ, iv capte, i cum Nasidianis protugit; quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro secissent: quam primo ad repentinos incursus humilem, parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquoversus pedes xxx, sed parietum crassitudo pedes v. Postea vero, ut est rerum omnium magister usus,

usus, hominum adhibita solertia inventum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hostium inhæresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum duo tigna transversa injecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transversas trabes injecerunt, easque axibus reli-gaverunt. Has trabes paullo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut esset, ubi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes extruerentur: eamque contabulationem summam lateribus, lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper injece-runt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent. Stœreas autem ex funibus anchorariis tres in longitudinem parietum turris la-tas IV pedes fecerunt: easque ex III partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religaverunt. Quod unum genus tegumenti aliis locis erant ex-perti nullo telo neque tormento transjici posse. Ubi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt; ubi, quantum ltorearum demissio patieba-tur, tantum elevabant. Intra hæc tegumenta abditæ atque muniti parietes lateribus extruebant: rursusque alia prehensi-one ad ædificandum ubi locum expediebant. Ubi tempus alte-rius contabulationis videbatur, tigna item ut primo tecta ex-tremis lateribus extruebant, exque ea contignatione rursus summam contabulationem, ltoreasque elevabant. Ita tuto, ac sine ullo vulnere ac periculo VI tabulata extruxerunt: fenest-rasque, quibus in locis vitum est, ad tormenta mittenda in-stituendo reliquerunt. Ubi ex ea turri, quæ circumessent, ope-ra tueri se posse consili sunt; musculum pedum LX longum ex materia bipedali, quem à turri latericia ad hostium turrem, murumque perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes IV collocantur: inque eis columellæ pedum in altitudinem V designantur. Has inter se capreolis moim fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi regendi causa ponant, col-locentur: eo super tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis cla-visque religant. Ad extremum musculi tectum, trabesque ex-tremas, quadratas regulas IV patentes dig. tos designant; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur. Supra lateres coria inducuntur; ne

canalibus aqua immisſa lateres diluere poſſet. Coria autem, ne rurfus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipſam turrim perſiciunt, ſubitoque, inopinantibus hoſtibus, machinatione navali, phalangis ſubjectis, ad turrim hoſtium admovent, ut ædificio jungatur. Quo malo perterriti ſubito oppidani laxa, quam maxima poſſunt, veſtibus proinovent, præcipitataque muro in muſculum devolvunt. Iſtum firmitas materiæ ſullinet; &, quidquid incidit, ſaltigio muſculi elabitur. Id ubi vident, mutant conſilium: cupas tæda ac pice reſertas incendunt; eaſque de muro in muſculum devolvunt. Involutæ labuntur; deſapſæ ab lateribus, longuriis, furciſque ab opere removentur. Interim ſub muſculo milites veſtibus infima laxa turre hoſtium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Muſculus ex turri lateritia à noſtris telis, tormentiſque defenditur: hoſtesque ex muro ac turribus ſubmoventur. Non datur libera muri deſcendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ ſüberat, turri ſubductis, repentina ruina pars ejus turris concidit; pars reliqua conſequens procumbebat. Tum hoſtes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculſi, urbis direptione perterriti, inermes cum inſulis ſeſe porta foras univerſi proripiunt: ad legatos atque exercitum ſupplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis adminiſtratio belli conſiſtit: militeſque averſi a prælio ad ſtudiū audiendi & cognoscendi feruntur. Ubi hoſtes ad legatos, exercitumque pervenerunt, univerſi ſe ad pedes projiciunt: orant, ut adventus Cæſaris exſpectetur; captam ſuam urbem videre, opera perfectæ, turrem ſubrutam; itaque à detentione deſiltere: nullam exoriri moram poſſe, quo minus quum veniſſet, ſi imperata non facerent, ad nutum e veſtigio diriperentur. Docent, ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri, quin ipe prædæ in urbem irrumperent, urbemque deleſcent. Hæc, atque ejuſdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum miſericordia ſtetuque pronunciantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione deſiſtunt, operibus cuſtodias relinquunt. Induciarum quodaſm genere miſericordia facta, adventus Cæſaris exſpectatur. Nullum ex muro, nullum à noſtris mittitur telum. Ut re conſecta, omnes curam & diligentiam remittunt. Cæſar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites, & deſectionis odio, & contemptione ſui, & diutino labore, omnes puberes interſicerent; quod ſe facturos minabantur: ægreque tunc ſunt retenti, quin oppidum irrumperent: graviterque eam rem tulerunt, quod ſteriliſſe per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur. At hoſtes ſine fide tempus atque occaſionem fraudis ac doli quærun. Interjectiſque aliquot diebus, noſtris languentibus, atque animo remiſſis, ſubito, meridiano tempore, quum alius diſceſſiſſet, alius ex diutino labore in iſtis operibus quieri ſe dediſſet; arma vero omnia reſoſita, conſpectaque eſſent; portis ſe ſoras erumpunt; ſecundo magnoque

vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta que flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Noltri repentina fortuna permoti arma, quæ possunt, arripiunt. Alii ex castris sese incitant. Fit in hostes impetus: sed e muro, sagittis, tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibique musculum turrimque latericiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis interit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nocti tempestate in; majori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremque eruptione pugnaverunt; multumque ignem intulerunt. Sed ut superioris temporis contentionem noltri omnem remiserant; ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo maiore studio militum administrare & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores & apparatus male cecidisse viderunt; induciisque per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt; quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis, & coniectis: aggerem novi generis, atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint. Et quidquid est contignatum, cratibus confertur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objecta, operi quæcumque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia & virtute militum brevi reconcinatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spacio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus, ab terra, muro, turribusque circumiri posse; sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset; quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur; ac tela manu conjicerentur; suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione e muro ac turribus bellandi data, virtute se noltris adæquare non posse intelligunt: ad eandem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gesta, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur. Præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide; necessitudinem quidem sibi nihilo mino-

rem cum Cæsare intercedere : neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provincie. Hæc omnibus ferebat sermonibus ; neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam distineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque expectatione, & consentire omnem citeriorem Provinciam, quæque postea acciderant, de angustiis ad illud rei frumentariæ accepit ; atque hæc ad eum latius atque inflatus Afranius perscribebat ; se quoque ad motum fortunæ movere cœpit. Delectum habuit tota provincia ; legionibus completis 11, cohortes circiter xxx alarias addidit ; frumenti magnum numerum cœgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret. Naves longas x Gaditanis, ut facerent, imperavit ; complures præterea Hispali faciendas curavit : pecuniam omnem omniaque ornamenta ex Fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eo vi cohortes, præsidii causa, ex provincia misit : Cajumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hæreditatis causa venerat missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit : arma omnia privata & publica in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit adversa Cæsarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium pertugisse. Hæc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provincie sibi ab Remp. administrandam H. S. CXC, & argenti pondo xx milia, tritici modios CXX milia polliceri cogit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat : qui verba atque orationem adversus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat ; præsidiaque eo deducebat ; & judicia in privatos reddebat ; provinciam omnem in sua & Pompeii verba iusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum 11 legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret. Provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. In insula frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur ; tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere : quod magna esse Pompeii beneficia, & magnas clientelas in citeriore provincia sciebat. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Calpio Tribuno p. ipse cum equitibus DC magnis itineribus progreditur : edictumque præmittit, ad quam diem magistratus, principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret ; nullusve civis Romanus paulo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit ; custodias vigilasque in muro turribusque disposuit. Cohortes 11, quæ Colonice appellabantur, quum eo ca-

venissent tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provincie civitas deductis III in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio per se cohortes eiecit, portasque præclusit. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet: ne itinere, aut transpectu intercluderetur. Tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntate provincie progressu ei paulo longius litteræ à Gadibus redduntur; simul atque cognitum fit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem, insulamque Cæsari fervarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus. Si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante & inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro, & porticibus sine maleficio confedit. Quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum itinere converso, sese Italicam venturum promississet, certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse legionem, cui jussierit, transdere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic transdi juber. Transdita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus, cum fide, quod penes eum est pecunie, transdit; &, quod ubique habeat frumenti, ac navium, ostendit. Cæsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod prædicia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum iniregissent, seseque in libertatem vindicassent; tribunis mil. centurionibusque, qui eo præsidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent; pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos hanc poenam tulisse cognoverat, tribus quibusdam publicis privatisque præmiis: reliquos in posterum bona spe complet; biduumque Cordubæ commoratus Gades profiscitur; pecunias monumentaque, quæ ex Fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum juber: provincie Q. Calpurnium præficit. Huic IV legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quæque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provincie legationes Cæsaris adventum expectabant. Eadem ratione privatim, ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam pervenit. Ibi legem de Dictatore laram, sequæ Dictatorem dictum à M. Lepido prætore cognoscit. Massilienses omnibus defectu malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia confecti, ex

diutina conclusione, & mutatione victus, (panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant) dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus 111 comparatis, ex quibus 11 familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ iussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublati anchoris sequi ceperunt. Ex iis unum ipsius navigium contendit, & fugere perleveravit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu, navalibusque educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, 11 ibi legiones præsidio relinquit: cæteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, 11 legiones ex IV, quas à Cæsare acceperat, & D equites transportabat: biduoque & noctibus 111 navigatione consumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum 2211 milia, habetque non incommodam [æstate] stationem, & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius cum x longis navibus ad Clupeam præstolans, (quas naves, Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas huius belli causa curaverat) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat; appulsæque ad proximum litus trirème contrita, & in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Confidius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naves ejus fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus Quæstor navibus 111, quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in littore navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marcum Uticam navibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur; biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliiana; quod is locus perdonens castris habebatur. Id autem est jugum directum, emittens in mare; utraque ex parte præruptum atque asperum, sed paullo tamen leniore saltigio ab ea parte, quæ ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica paullo amplius passuum mille. Sed hoc itinere est fons, quo mare succedit. Longe lateque is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, vi millium circumcui in oppidum perveniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspiciit, muro oppidoque conjuncta ad portam, quæ appellatur Pellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipsa

ipſo oppido Utica, altera theatro, quod eſt ante oppidum, ſubſtructionibus ejus operis maximis, aditu ad caſtra difficili & anguſto. Simul animadvertit multa undique portari atque agi pleniffimis viis, quæ repentinæ tumultus timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. Eodemque tempore his rebus ſubſidio DC equites Numidæ ex oppido, peditesque CD mittuntur à Varo; quos auxilii cauſſa rex Juba paucis diebus ante Uticam miſerat. Huic & paternum hoſpitiū cum Pompeio, & ſimul- tas cum Curione intercedebant; quod tribunus pl. legem promulgaverat, qua lege regnum Jubbæ publicaverat. Concurrunt equites inter ſe. Neque vero primum impetum noſtrorum Numidæ ferre potuerunt: ſed interfectis circiter CXX, reliqui ſe in caſtra ad oppidum receperunt. Interim adventu longarum navium, Curio pronuntiari onerariis navibus jubet, quæ ſta- bant ad Uticam numero circiter CC; ſe in hoſtium habiturum loco, qui non eſt veſtigio ad caſtra Corneliāna vela direxiſſet. Qua pronuntiatione facta, temporis puncto, ſublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, & quo imperatum eſt, tranſeunt. Quæ res omnium rerum copia complevit exercitum. His rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit, atque univerſi exercitus conclamatione Imperator appellatur. Poſtero die Uticam exercitum ducit, & prope oppidum caſtra ponit. Non- dum opere caſtrorum perſecto, equites ex ſtatione nunciant, magna auxilia equitum peditumque ab rege miſſa Uticam ve- nire, eodemque tempore viſ magna pulveris cernebatur; & veſtigio temporis primum agmen erat in conſpectu. Novitate rei Curio perſonatus præmittit equites, qui primum impetum ſuſtineant, ac morentur. Ipſe celeriter ab opere deductis legio- nibus aciem inſtruit. Equites committunt prælium: & prius, quam plane legiones explicari & conſiſtere poſſent, tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & ſine ti- more iter fecerant, in fugam ſe conſciant: equitatuque omni ſere incolumi, quod ſe per littora celeriter in oppidum recepit, magnam peditum numerum interficiunt. Proxima nocte cen- turiones Marſi II ex caſtris Curionis cum manipularibus ſuis XIII ad Artium Varum perſugiunt. II, ſeu vere, quam habue- rant, opinionem perferunt, ſive etiam auribus Vari ſerviunt; (nam quæ volumus, & credimus libenter; & quæ ſentimus ipſi, reliquos ſentire ſperamus) confirmant quidem certe toti- us exercitus animos alienos eſſe à Curione: maxime opus eſſe in conſpectum exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus poſtero die mane legiones ex caſtris educit. Facit idem Curio: atque una valle non magna interjecta, ſuas uterque copias inſtruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus, quem fuiſſe Corſinii ſupra demonſtra- tum eſt. Hic demiffus à Cæſare in Africam venerat: legiones- que eas tranſduxerat Curio, quas ſuperioribus temporibus Corſinio receperat Cæſar: adeo ut, paucis mutatis centurioni- bus, iidem ordines, manipuliſque conſtarent. Hanc naſtus ap- pellationis cauſſam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque

obsecrare milites cœpit, ne primi sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademque in obsidione perperâ; neu pro iis pugnarent, à quibus contumelia perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis sit significatio: atque ita suas uterque copias reducit. At in castris Curionis magnus omnium incescit timor. Nam is variis hominum sermonibus celescit augetur. Unusquisque enim opiniones fingeat; & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transiderat, plures auctores ejus rei videbantur. Civile bellum: Genus hominum: quod liceret libere facere, & sequi, quod vellent. Legiones eæ, quæ paullo ante apud adversarios fuerant (nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo) qua offerrentur municipia etiam adversis partibus conjuncta. Neque enim ex Maris, Pelignisque veniebant, ut qui superiori nocte in contuberniis, commilitonesque nonnulli graviore sermones militum vulgo durius accipiebant. Nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingeantur. Quibus de causis concilio convocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda censerent; quod hujusmodi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrarentur. Postremo præstare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam desertos, & circumventos à suis gravissimum supplicium pati. Porro erant, qui censerent de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum, ut majore spatio temporis interjecto militum mentes sanarentur; simul si quid gravius accidisset, magna multitudo navium & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrumque improbens consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia & opere & natura loci munitissima castra expugnari confidimus? aut vero quid proficimus, si accepto magno detrimento ab oppugnatione castrorum discedimus? quali non & felicitas rerum gestarum, exercitus benevolentiam imperatoribus, & res adversæ odia conciliant. Castrorum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam & desperationem omnium, & alienationem exercitus? Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbris scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. Quod si jam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto hæc dissimulare, & occultare, quam per nos confirmari, præstat? An non uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo majorem, credo, licentiam ha-

habeant, qui peccare conentur. Namque hujusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe caltra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror: magnaque ex parte jam me una vobiscum de re judicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem advocat militum, commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem Italiæ beneficio, atque auctoritate eorum suam fecerit. Vos enim, vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine causa & Cæsar amicissime de vobis, & illi gravissime judicaverunt. Pompeius enim nullo prælio pulsus, vestri facti præjudicio demotus Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsumt, qui vos hortentur, ut à nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno tempore & nos circumvenire, & vos nefario scelere obstringere? Aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere judicant? in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? An vero in Hispania res gestas Cæsar's non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? hæc acta diebus XL, quibus in conspectu adversariorum venerit Cæsar. An: qui incolumes resistere non potuerunt, perditum resistant? vos autem incerta victoria Cæsarem secuti, dijudicata jam belli fortuna victum sequamini, quum vestri officii præmia percipere debeatis? Desertos enim se, ac proditos à vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille? non sibi clam vobis salutem fuga petivit? non proditi per illum, Cæsar's beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit? quum, projectis fascibus, & deposito imperio, privatus, & captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis, & capitis deminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea voluntate, & vestra expectatione leviora: sed tamen sui laboris milites semper, eventum belli, præmia petiverunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur præteream? An poenitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo imperu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri prælio superaverim? quod ex portu, sinque adversariorum CC. naves onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu juvari possint? Hac vos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, [an] Italiæ fugam, [an] Hil-

Hispaniarum deditionem, [an] Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos me Imperatoris nomine appellavistis. Cujus si vos poenitet; vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini. Qua ratione permoti milites crebro etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. Discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suam fidem virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate, & opinione, consensu summo constituit Curio, quum primum sit data potestas, prælio rem committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratam est, non ita magno, ac difficili, & arduo adscensu. Hanc uterque si adversariorum copiarum transire conarentur, expectabat; quo acquirere loco prælium committeret. Simul à sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, & una levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem dimitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit, quorum primum impetum equites hostium non tulerunt: sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relictis ab iis, qui una procurrerant, levis armaturæ, circumveniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversæ acies suos fugere, & concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, perterritum, inquit, hostem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati à suis primi non facili enterentur: sed præoccupatus animus Attianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat; omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adjici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit. Qua in fuga Fabius Pellignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat; uti unus esse ex ejus militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. Ubi ille sæpius appellatus adspexit, ac restitit: & quis esset, aut quid veller, quæsit, humerum apertum gladio appetit; paulumque abiit, quin Varum interficeret. Quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuro, vitavit. Fabius à proximis militibus circumventus interficitur, ac fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur: atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prælio aut fuga, intereunt. Neque multum abiit, quin etiam castris expellerentur; ac nonnulli protinus

protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed quum loci natura, tum manitio castrorum aditum prohibebat: quod ad praelium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus; ex numero adversariorem circiter DC interfectis, ac ∞ vulneratis: qui omnes discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Qua re animadversa, Varus, & terroris exercitus cognito, buccinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio Uticam obsidere, & vasso circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate oris; Uricenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis illi amicissimi; conventus, qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus præliis magnus. Itaque de deditioe omnes palam loquebantur, & cum P. Atrio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbare vellet. Hæc quum agerentur, nuntii præmissi ab rege Juba venerunt; qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, & de custodia ac defensione urbis hortarentur; quæ res eorum perterritos animos confirmavit. Nuntiabantur hæc eadem Curioni, sed aliquandiu fides fieri non poterat. Tantam habebat suarum rerum fiduciam. Iamque Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nuntiis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatu nihil contra se Regem nisurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minus v & xx millibus [longe] ab Utica ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit, uti ii legiones, reliquique equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ & salis copia: cujus magna vis jam ex proximis erat lalinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cujus erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam revocatum initimo bello, & controversis Leptitanorum restitisse in regno; Saburam ejus præfectum cum mediocribus copiis missum Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens consilium commutat, & proelio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequabatur, & vi millium passuum intervallo à Sabura confederat. Equites missi nocte iter conficiunt. Imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim conse-

confederant. Hos oppressos somno, & dispersos adorti magnum eorum numerum interficiunt. Multi perterriti profugunt. Quo facto ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus v castris praesidio relictis. Progreffus millia passuum vi equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit. Respondent, Saburam. Reliqua, studio itineris conficiendi, quaerere praetermittit; proximaque respiciens signa, Videtisne, inquit, milites, captivorum orationem cum pertugis convenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares non esse potuerunt. Proinde ad praedam, ad gloriam, properate; ut jam de praemiis vestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Haec tamen ab ipsis inflatus commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia praeferebantur. Capti homines equitesque producebantur: Ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese; iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant. Ne haec quidem res Curionem ab spe morabatur. Iuba certior factus a Sabura de nocturno praelio 11 millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos suae custodiae causa circum se habere consueverat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburae submittit. Ipse cum reliquis copiis, elephantisque XL lentius subsequitur; suspicatus, praemissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum praelii daturum: &, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione, hostes fugere arbitratur, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis quum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu, xvi millium spatio, consistit. Dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari incipit. Sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio; suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum, virtutisque deerat. Sed iierant numero CC: reliqui in itinere substiterant. Hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogeant. Sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & aversos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant; & ab acie excludebant.

sic neque in loco manere, ordinesque servare, neque procur-
rere, & casum subire, tutum videbatur. Hostium copia, sum-
missis ab rege auxiliis, crebro augebantur. Nostros vires las-
situdine deficiebant. Simul ii, qui vulnera acceperant, neque
acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quod
tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua
salute desperantes, ut extremo viræ tempore homines facere
consueverunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes
suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare po-
tuisset. Plena erant omnia timoris, & luctus. Curio, ubi per-
territis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri
intelligit, unam, ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse
arbitratus, proximos colles capere universos, atque eo inferri
signa jubet. Hos quoque præoccupat missus à Sabura equitatus.
Tum vero ad luminam desperationem nostri perveniunt: &
partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri
procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus
equitum, cum paucis equitibus circumstans, ut fuga salutem
perat, atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum
pollicetur. At Curio, nunquam amisso exercitu, quem à Cæ-
sare fidei suæ commissum acceperit, se in ejus conspectum re-
versurum, confirmat; atque ita prælians interficitur. Equites
perpauci ex prælio se recipiunt. Sed ii, quos ad novissimum
agmen, eorum reficiendorum causa, subitisse demonstratum
est, fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in
castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur. His
rebus cognitis, M. Rufus quæstor in castris relictus à Curione
cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant, atque obse-
crant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur: ma-
gistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad
litus appulas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii
adesse copias jubæ dicerent, alii cum legionibus instare Va-
rum, jamque se pulvere venientum cernere; quarum rerum
nihil omnino acciderat; alii classem hostium celeriter advolatu-
ram suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque
consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant: Ho-
rum luga navium onerariarum magistros incitabat, pauci le-
nunculi ad officium, imperiumque conveniebant. Sed tanta
erat completis loribus contentio; qui potissimum ex magno
numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli de-
primerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.
Quibus rebus accedit, ut pauci milites, patresque familiæ, qui
aut gratia, aut misericordia valerent, aut naves adnare possent
recepti in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copię,
missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, sese
ei dederunt. Quorum cohortes militum juba postero die ante
oppidum conspiciatus, suam esse prædicans prædam, magnam
partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit.
Cum Varus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere
auderet; ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus com-
pluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, &
Licinius

Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ constituit, atque imperavit: diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

LIBER III.

Dictatore habente comitia Cæsare, consules creantur [Julius] Cæsar, & P. Servilius. Is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur: constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque ex creditoribus transfererentur. Hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum, minuendumque, qui fere bella, & civiles dissensiones sequi consuevit, & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. Item prætoribus, tribunisque pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in urbe præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obrulerant. Si sua opera in bello uti veller; perinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratis in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur. His rebus, & feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiendis xi dies tribuit, dictaturaque se abdicat, & ab urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. Eo legiones xii, equitatum omnem venire iusserat. Sed tantum navium reperit, ut anguste xx millia legionariorum militum, & DC equites transportare possent. Hoc unum [inopia navium] Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque ex copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat; & gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ, & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat. Pompeius annum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Ægypto classem coegerat, magnam omnibus locis ædificandam curaverat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiæ populi pecuniam exegerat, magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. Legiones effecerat civium Romanorum ix; v ex Italia, quas transduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam factam ex duobus gemet-

gemellam appellabat; unam ex Creta & Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimissi à superioribus imperatoribus in iis provinciis confederant; 11 ex Asia, quas Lentulus conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones 11: sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisque civitatibus 111 millia numero habebat: funditorum cohortes VI: mercenarias 11: equites VII millia: ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Catus ex Thracia dederat, & Sadalem filium miserat. Ex Macedonia CC erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute: D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidii causa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat: DCCC, quos ex servis suis, pastorumque suorum coegerat: CCC Tarcundarius Castor, & Donilaus ex Gallogræcia dederant; horum alter una venerat, alter filium miserat: CC ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, misti erant: in his plerique hyppotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium & civitatum adjecerat; atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet. Ejus rei causa omni ora maritima classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompeius filius; Asiaticis D. Lælius, & C. Triarius; Syriacis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria, & ex sua liberalitate sperarent; conclamantibus omnibus, Imperaret, quod vellet; quodcumque imperavisset, se æquo animo esse facturos; pridie Non. Jan. naves solvit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. Postridie terram attigit Cerauniorum, saxa inter & alia loca periculosa quietam nactus stationem: & portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharos, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit. Erat Drici Lucretius Vespillo, & Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XII; quibus iussu D. Lælii præerant: M. Bibulus cum navibus CX Corcyra: sed neque ii sibi confisi ex portu prodire possunt ausi; quum Cæsar omnino XII naves longas præsidio duxisset,

set, in quibus erant constratae IIII. Bibulus, impeditis navibus, dispersisque remigibus satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama omnino in eas regiones perieretur. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium à Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatusque transportari possent. Huic officio præpositus erat Fulius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius à terra provectæ naves, neque usæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyrae certior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter xxx in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit: eodemque igne nautas, dominosque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum Itationes, littoraque omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat, neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium expectans, si in Cæsaris complexum venire posset. Sed post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit; ibique concitatis Dalmatis, reliquisque barbaris, Isam à Cæsaris amicitia avertit: conventum Salonas quum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi perimovere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum & loci natura, & colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt: &, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt: servosque omnes puberes liberaverunt: & præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinque castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxime à re frumentaria laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: & longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur; ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; &, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hiems appropinquabat; &, tantis detrimentis acceptis Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeii præfectum bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum, quem cum

man-

mandatis ad Cn. Pompeium mitteret : eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum : debere utrumque pertinatæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari : satis esse magna utrinque incommoda accepta ; quæ pro disciplina & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum ab Italia expulsus, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusque Hispaniis, & cohortibus in Italia, atque Hispania civium Romanorum C atque xxx : se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditioe ad Corcyram. Proinde sibi, ac reip. parcerent, quantumque in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento : hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque consideret, & pares ambo viderentur : si vero alteri paululum modo tribuisset fortuna ; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum consideret : condiciones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ à senatu, & à populo peti debere : interea & reip. & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum : depositis armis, auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque judicio fore utrumque contentum. Hæc quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, urbiumque copias dimissurum. Vibullius, his expositis à Cæsare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompeium fieri certiozem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet : atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit ; ut adesset Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia ; iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat : sed re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere coepit ; ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille expositis militibus, eodem die Oricum profisciscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum adscendere, atque arma capere jubet. Illi autem quum se contra imperium populi R. pugnaturos esse negarent ; oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur ; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit ; & se, atque oppidum Cæsari dedit, incolumisque ab eo conservatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam profisciscitur. Ejus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, æquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatis exigere coepit. Illi vero daturus se negare, neque portas consuli præclusuros, neque sibi judicium sumpturos, contra atque omnis Italia populusque R. judicavisset. Quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenes, Amantriani, & reliquæ finitimæ civitates, totaque Epirus ;

& legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo, nocturnisque itineribus, contendit. Simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui, quod properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat, ut pæne omnes in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent; complures arma projicerent; ac fugæ simile iter videretur. Sed, quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, caltraque metari jussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; juratque, se eum non deserturum, eundemque casum subiturum, quemcunque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati. Hos tribuni mil. centurionesque sequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: caltraque ad flumen Apulum ponit in finibus Apolloniatum; ut vigiliis castellisque benemeritæ civitates tutæ essent præsidio: ibique reliquarum ex Italia legionum adventum expectare, & sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius facit; & trans flumen Apulum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduit. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves positus, ut erat præceptum à Cæsare, quantum navium [facultatem] habebat, naves solvit; paulumque à portu progressus, litteras à Cæsare accipit: quibus est certior factus, portus littoræque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. Una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque à Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omniibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: &, sicut mari, portubusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. Præsidii enim dispositis, omnia littora à Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate: summisque angustiiis rerum necessariorum premebantur; adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita, ligna, atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant testæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant; neque sibi nudanda littora, & relinquendos portus existimabant. Sed quum essent in quibus demonstravi angustiiis; ac se Libo cum Bibulo conjunxisset; loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio, & Statio Marco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidii terrestribus præerat: velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi ejus facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, et sint induciæ; atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod

asserte.

afferebant, videbatur, & Cæsarem id summe sciebant cupere; & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ultteriores civitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum oppositum Corcyrae. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate & prætura conceptas: ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere; propterea quod de consilii sententia summam belli, rerumque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret. Huc addit pauca de causâ, & de copiis, auxiliisque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit, neque nunc, ut memoriæ prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse divisam; ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent; ipse ut aqua terraque eos prohiberet: & si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum; nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, se totam rem ad Pompeium rejicere: unum instare de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atque inopie vitandæ causâ omnem orationem instituisse, neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicatus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deslerere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit, sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primum rursus adhibito Libone, & L. Luceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellavit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab his Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt. Cónatus

rus tamen nihilo minus est aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris unum flumen tantum intererat Aplus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentium transjiciebatur. Mittit P. Vatinius legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebro magna voce pronuntiaret, liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere? Quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo, prædonibusque licuisset; præsertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis deceriant. Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium venturum; atque una etiam utrinque admodum turo legati venire, & quæ vellent, exponere possent: certumque ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum; magna utrinque multitudo convenit; magnaue erat ejus rei expectatio: atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodiit; summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa; quæ ille obtectus armis militum vitavit. Vulnerantur tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus, Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cælius Rutilus prætor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit; & si quis appellasset de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderate jus dicendum existimabat, ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam, aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ est? Itaque, qui hoc postulare, reperiebatur nemo. Atque ipsi, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cælius. Et ab hoc protestus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ** ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur. Quum resisteret Servilius consul, reliquique magistratus; & minus opinione sua efficeret; ad hominum excitanda studia, tublata priore lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum: impetumque multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit: de quibus rebus Servilius Consul ad Senatum retulit: Senatusque Cælium ab Rep. removendum censuit. Hoc decreto eum Consul Senatus prohibuit, & concionari conantem de rostris deduxit. Ille

ignominia & dolore permotus palam se proficisci ad Cæsarem simulavit, clam nunciis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus; atque, eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi conjunxit; atque eum in Furinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse, quum Casilinum veniret, unoque tempore signa ejus militaria, atque arma Capuæ essent comprehensa, familia Neapoli visa, atque proditio oppidi apparet; patefactis consiliis, exclusus Capua, & periculum veritus, quod conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit; atque eo itinere sese avertit. Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, ea, quæ faceret, iussu atque imperio facere Pompeii; quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos quum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare coepit. Eo quum à Q. Pedio prætore cum legione ** lapide ictus esset ex muro, periit: & Cælius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios: ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo præsidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum & temporum sollicitam Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe, cui præerat, navium L, Brundisium venit, insulamque, quæ contra Brundisium portum est, occupavit, quod prælitare unum locum arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium littora ac portus custodia clausos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit; & unam frumento onustam abduxit; magnumque nostris terrorem iniecit, & noctu militibus & sagittariis in terram expositis, præsidium equitum dejecit; & adeo loci opportunitate profectus, ut ad Pompeium litteras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci, & refici juberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohibeturum. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui virtuti militum consilium scaphas navium magnarum circiter 1x cratibus pluteisque contexit; eoque milites delectos imposuit; atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit; navesque triremes 11, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire jussit. Has quum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes v ad eas misit. Quæ quum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugerunt; illi studio incitati incautiis sequebantur. Jam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt; primoque imperu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt; reliquas turpiter fugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur. Qua necessitate & ignominia permotus Libo, discessit à Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit. Multi jam mentes transierant; &

hiems

hiens jam præcipitaverat; neque Brundisio naves legionesque ad Cæsarem veniebant; ac nonnullæ ejus rei prætermisæ occasiones Cæsari videbantur; quod certe sæpe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. Quantoque ejus amplius processerāt temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui classibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeii litteris castigabantur, quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis expectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisium ad suos severius scripsit, ut nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent; si vel ad littora Apolloniatium cursum dirigerent; quod eo naves ejicere possent. Hæc à custodiis classium loca maxime vacabant; quod se longius portibus committere non auderent. Illi adhibita audacia & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum, naves solvunt; atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumque prætervehuntur; qui cum essent ex continenti visi, Q. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit: & quum jam nostrj remissione vento appropinquassent, idem Austro increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desisteat; sed labore & perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. Nostrj uli fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia III passuum, eo naves introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: leviusque tempestatis, quam classis periculum æstimaverunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate Austro, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque tempore commutato tempestas & nostros texit, & naves Rhodias afflixit, ita ut ad unam contraræ omnes numero XVI eliderentur, & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos alissa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum remisit. Nostræ naves II tardius cursu confecto, in noctem conjectæ, quum ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has scaphis, minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lisso præerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat; altera ex veterana paullo minus ducentis [se comieverat.] Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti, &

salo

falo nausaeque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt : qui omnes ad eum perducti contra religionem jurisjurandi in ejus conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranae legionis milites, item conflictati & tempestatis & sentinae vitiis, non ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt ; sed tractandis conditionibus, & simulatione deditionis, extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere cogunt : ipsi idoneum locum nacti reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae asservabant, circiter CD, quique eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt : & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto, conventus civium Romanorum qui Lissum obtinebat, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit. Otacilius sibi timens oppido iugit, & ad Pompeium pervenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa, veteranorum 111 legionum, uniusque tironum, & equitum DCCC, pleraeque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque transportandos : pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi reliquit ; hoc consilio, ut, si forte Pompeius vacuam existimans Italiam eo transjecisset exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet : nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transvexisset. Haec eodem fere tempore Caesar, atque Pompeius cognoscunt. Nam praetervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant : ipsi iter secundum eas terra direxerant : sed quo essent ex delatae, primis diebus ignorabant : cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt ; Caesar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret ; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, & si imprudentes, ex insidiis adoriri posset. Eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt : Pompeius clam, & noctu, Caesar palam, atque interdiu. Sed Caesari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit ; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus ibi copias collocavit : suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit ; quo occultior esset ejus adventus. Haec ad Antonium statim per Gracos deferuntur. Ille missis ad Caesarem nunciis unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eum pervenit Caesar. Cujus adventu cognito Pompeius, ne duobus circumclauderetur exercitibus, ex eo loco discedit : omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibuldam circa montem Amanum acceptis sese Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias : item a publicanis suae provinciae debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam praeeperat ; equitesque toti provinciae imperaverat. Quibus coactis,

coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat: summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem & consulem arma non laturos; deductis Pergamum, atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; & confirmandorum militum causâ, diripiendas iis civitates dedit. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota provincia exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur: cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed pæne vicis, castellisque singulis cum imperio præficiabantur. Qui horum quid acerbissime crudelitissimeque fecerat, is & vir, & civis optimus habebatur. Erat plena lictorum & imperiorum provincia, diffusa præfectis atque exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant. Dictitabant enim, se domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello perumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. Nec minus ob eam causam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus, singulaque civitates certæ pecuniæ imperabantur: mutuasque illas ex S. C. exigere dictitabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promutuum. Præterea Ephesi à Fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, cæteralque ejus deæ statuas. Quum in Fanum ventum esset, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litteræ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthaberet. His litteris acceptis, quos advocaverat, dimittit; ipse iter in Macedoniam parare incipit: paucisque post diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar, Antonii exercitu conjuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causâ posuerat, tentandas sibi provincias, longiusque procedendum existimabat; &, quum ad eum legati venissent ex Thessalia, Ætoliaque, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione Tironum, quæ appellabatur xxvi, atque equitibus CC in Thessaliam, C. Calvium Sabinum cum cohortibus v, paucisque equitibus in Ætoliam misit. Maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus ii, xi, & xii, & equitibus D, in Macedoniam proficisci jubet. Cujus provinciæ ab ea parte, quæ Libera appellabatur, Menodemus princeps

earum regionum missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Calvisius, primo adventu summa omnium Ætolorum receptus voluntate, prædiis adversariorum Calydona, & Naupactio rejectis, omni Ætolia poritus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hic quum essent factiões duæ, varia voluntate civitatum utebatur. Egēsaretus veteris homo potentiaë Pompeianis rebus studebat. Perreius summæ nobilitatis adolescens suis ac suorum opibus Cæsarem enixe juvabat. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit : & quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nunciatum est adesse Scipionem cum legionibus magna & opinione & fama omnium. Nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium ; & quum ab eo millia passuum xx abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse, & venire nunciaretur. Et, quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessalia dividit, cum cohortibus lxx præsidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus Regis Coti ad castra Cassii advolvit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt ; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi litteræ sunt consecutæ à M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat ; Cassium sequi desistit ; Favonio auxilium ferre contendit. Iraque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris stativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum & Domitii castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado transducit, & castris positus, postero die mane copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prælio decerneret. Sed quum esset inter bina castra campus circiter millium passuum vi, castris Scipionis aciem suam subiecit. Ille à vallo non discedere perseveravit. Attamen ægre retentis Domitianis militibus est factum, ne prælio contenderetur ; & maxime, quod rivus difficilibus ripis castris Scipionis subiectus progressus nostrorum impediēbat. Quorum studium, alacritatemque pugnandi quum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogereetur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna expectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum ; & noctu, ne conclamationis quidem vasis, flumen transiit, atque in eandem partem, ex qua venerat, redit : ibique prope flumen ediro natura loco castra posuit.

posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit: quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. Et quum quotidiana consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset; subito illi ex insidiis consurrexerunt. Sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter lxxx interfectis, reliquis in fugam coniectis, nostri duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustis rei frumentariæ adductum castra movere; vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum lxx, loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio ad sequendum paratus equitatum magnoamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii, & cognoscendum præmisit. Qui quum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent, ex fremitu equorum illata suspitione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati resisterunt. Nostri cognitis hostium insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas nocti hostium turmas exceperunt. In his fuit M. Opimius præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidis Cæsar, ut supra demonstratum est, lxx cohortes Orici, oppidi tuendi causa, reliquit; iisque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. Huic officio oppidoque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligavit, faucibusque portus navem onerariam submersam objecit, & huic alteram conjunxit; super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pomp. filius, qui classis Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersamque navim remulco, multisque contendens funibus abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turre, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, ut adversariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quæ pæne insulam contra oppidum effecerat: iv biremes subjectis scutulis impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, iv ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælius ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide, atque Amantia importari in oppidum prohibebat; ipse Lissum profectus naves onerarias xxx, a M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit: Lissum expugnare conatus, defendentibus ci-vibus

vibus Romanis, qui ejus erant conventus, militibusque, quos præsidii causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in opugatione amissis, re infecta, inde discessit. Cæsar postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, 111 die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum castra posuit; & postridie, e ductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem comneatum, totiusque belli apparatus is eo contulisset; ut accidit. Pompeius enim primo ignorans ejus consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustis rei frumentariæ compulsus discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus postero die castra movit; breviori itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur; atque ibi castra posuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis, castra communit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum, comneatumque ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis comneatibus desperans, quod tanta diligentia omnia littora à Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ causa L. Canuleium legatum misit. Quodque hæc regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; vecturaque frumenti finitimis civitatibus descripsit. Item Lissò, Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conqueri iussit. Id erat perexiguum, quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera & montuosa, ac plerumque uruntur frumento importato; tum quod Pompeius hæc providerat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportaverat. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles. Hos primum præditiis tenuit; castellaque ibi communit. Inde, ut loci cuiusque natura tenebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompeium instituit, hæc spectans, quod angusta re frumentaria utebatur; quod Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum, comneatumque exercitui supportare posset: simul ut pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret:

Tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisse illum à Cæsare obsideri, neque audere proelio dimicare. Pompeius neque à mari, Dyrrhachioque discedere volebat; quod omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens quam plurimos colles occuparet, & quam latissimas regiones prædiis teneret, Cæsarique copias, quam maxime posset, distineret. Idque accidit. Castellis enim xxiv effectis, xv millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaue erant inter eum locum manu sata, quibus interim iumenta pasceret. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo circumvenire, possent. Sed illi operibus vincebant, quod & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis & dimicare non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum; multique ex nostris vulnerabantur: magnusque inceserat timor sagittarum; atque omnes fere milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegmenta secerant, quibus tela vitarent. In occupandis prædiis magna vi uterque utebatur: Cæsar, ut quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quamplurimos colles quam maximo circuitu occuparet. Crebraque ob eam causam prælia fiebant. In his quum legio Cæsaris ix præsidium quoddam occupavisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosque opere prohibere cœpit: & quum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ magna multitudo missa, tormentisque prolatis, munitiones impediebat. Neque erat facile nostris uno tempore propugnare, & munire. Cæsar, quum suis omnibus partibus vulnerari videret, recipere se statuit, & loco excedere. Erat per declive receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, Non recusare se, quin nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, rectis militibus, obduci iussit, locumque in omnes partes quam maxime impedit. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis legiones reduci iussit.

Pom.

Pompeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere & instigare cœperunt; cratesque pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Cæsar, veritus, ne non reducti, sed rejecti viderentur, majusque detrimentum caperetur, à medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis ix subito constipati pila coniecerunt; & ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu, præcipientes Pompeianos egerunt, & terga vertere coegerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriiq; obiecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interiectis, v. omnino suorum amissis, quietissime se receperunt; paulloque citra eum locum, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. Erat nova & inusitata belli ratio, quum tot castellorum numero, tantoque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam, quicumque alterum oblidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, quum ipsi numero militum equitumque præstarent. Causa autem obsidionis hæc fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. At contra integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent. Quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ comæatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. Ipse autem, consumptis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis. Sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpeßos, labore & patientia maximum bellum confecisse. Meminerant ad Aleßiam magnam se inopiam perpeßos, multo etiam maiorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum quum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radices inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admistum lacte multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia. Ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent. Jamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant: crebroque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se corrice ex arboribus victuros, quam Pompeium è manibus dimissuros. Frequenter etiam ex peringis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero jumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona, quum angustiis loci, & odore tetra, & multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus infuetos operum, tum aquæ summa inopia [affectos:] omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat,

aut magnis operibus obstruxerat. Atque ut erant loca montuosa, & ad specus angustiae vallium, has sublicis in terram dimissis præseplerat, terramque aggelerat; ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere, cogeantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdam præliis aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima valetudine, summaque aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant. In novo genere belli novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animadvertissent ex ignibus, noctu cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adversi universas intra multitudinem sagittas conjiciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent.

Desunt.

Interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præsece-
rat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus II: cujus ad-
ventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum,
aut impetum nostrorum tulerunt: primisque dejectis, reliqui
se venterunt, & loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne lon-
gius prosequerentur, Sylla revocavit. At plerique exultant,
si acris insequi voluisset, bellum eo die potuisse fini-
ri. Cujus consilium reprehendendum non videtur. Aliæ
enim sunt legati partes, atque Imperatoris. Alter [omnia] a-
gere ad præscriptum; alter libere ad summam rerum consulere
debet. Sylla à Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit
contentus, neque prælio decertare voluit; quæ res tamen for-
tasse aliquem reciperet casum, ne imperatorias sibi partes
sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum
difficultatem afferebat. Nam ex iniquo progressi loco in sum-
mo constiterant. Si per declive sese reciperent, nostros ex su-
periore insequentes loco verebantur, neque multum ad solis oc-
casum temporis supererat. Spe enim conficiendi negotii, prope
in noctem rem deduxerant. Ita, necessario, atque ex tempore
capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupavit; qui
tantum aberat à nostro castello, ut telum, tormentumve missum
adjici non posset. Hoc confedit loco, atque eum communis;
omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præte-
rea locis pugnatum est. Nam plura castella Pompeius pariter,
distinendæ manus causa, tentaverat; ne ex proximis præsidis
succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis
sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit. Altero Ger-
mani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese
ad suos incolumes receperunt. Ita uno die VI præliis factis,
III ad Dyrrhachium, III ad munitiones, quum horum omnium
ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis
cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesque complures. In
eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, ejus qui prætor Asiæ

ob-

obtinerat : signaque sunt VI militaria relata. Nostri non amplius XX omnibus sunt præliis desiderati : sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur ; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. Et, quum laboris sui periculique testimonium asferre vellent, milia sagittarum circiter XXX in castellum coniecta Cæsari renumeraverunt : scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina CCXXX. Quem Cæsar, ut erat de se meritis, & de Rep. donatum millibus ducentis [æris] ab octavis ordinibus ad Primipilum se transducere pronuntiavit. Ejus enim opera castellum conservatum esse magna ex parte constabat : cohortemque [postea] duplici stipendio, frumento, * ut speciaris, militaribusque donis amplissime donavit. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit ; & in altitudinem pedum XV effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit ; & V intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, extructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Ætolia, Acarnania, Amphilocheis per Cassium Longinum, & Calpurnium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar. Itaque eo Fusium Kalenum misit, & Q. Sabinum & Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obinebat ; Isthmum præmunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatum recepit : nonnullas per vim expugnavit : reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitia Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare vellet ; ut pæne castris Pompeii legiones subiceret ; tantumque à vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumve adjici posset. Pompeius autem, ut famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnisque ejus instructus exercitus, telis ex vallo adjectis, protegi posset. Hæc quum in Achaia, atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret ; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, luum atque illius familiarem ; quem ab illo transditum initio, & commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras, mandataque ad eum : quorum hæc erat summa : Se se omnia de pace expertum nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset : quod sua mandata periculis non opportuno tempore ad Pompeium vererentur : Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere posset ; præesse autem suo nomine exercitui ; ut, præter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet : quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem

imperii uni omnes acceptam relatu-
 ros. Hæc ad eum mandata
 Clodius refert: ac primis diebus, ut videbatur, libenter au-
 ditus, reliquis ad colloquium non admittitur: caltigato Scipio-
 ne à Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus; infecta-
 que re, sese ad Cæsarem recepit. Cæsar, quo facilius equita-
 tum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione
 prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus,
 magnis operibus præmunivit; castellaque his locis posuit.
 Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit; paucis inter-
 missis diebus, rursus eum navibus ad se intra munitiones reci-
 pit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus
 strictis & teneris arundinum radicibus contulis equos alerent.
 Frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consump-
 serant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo inter-
 jecto navigationis spatio, pabulum supportare; quoque erat
 ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus
 equitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum, pabu-
 lumque omnibus in locis, herbæque defectæ, sed etiam fructus
 ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie, conandum sibi
 aliquid Pompeius de eruptione existimavit. Erant apud Cæsa-
 rem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, &
 Ægus, Adhucilli filii, qui principatum in civitate multis annis ob-
 tinerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar om-
 nibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His domi-
 ob has causas amplissimos magistratus mandaverat; atque eos
 extra ordinem in senatum legendos curaverat: agrosque in Gal-
 lia ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tri-
 buerat; locupletisque ex egentibus effecerat. Hi propter vir-
 tutem non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam
 apud exercitum cari habebantur. Sed freti amicitia Cæsaris, &
 stulta, ac barbara arrogantia elati despiciebant suos, stipendi-
 umque equitum fraudabant, & prædam omnem domum aver-
 tebant. Quibus illi rebus permoti universi Cæsarem adierunt,
 palamque de eorum injuriis sunt questi; & ad cætera addide-
 runt falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendi-
 um averterent. Cæsar neque tempus illud animadversionis ef-
 se existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit
 totam: illos secreto caltigavit, quod quæstui equites habe-
 rent: monuitque ut ex sua amicitia omnia expectarent, & ex
 præteritis suis officiis [reliqua spectarent.] Magnam tamen hæc
 res illis offensionem, & contemptionem ad omnes attulit. Id-
 que ita esse quum ex aliorum objectionibus, tum etiam ex
 domestico judicio, atque animi conscientia intelligebant. Quo
 pudore adducti, & fortasse se non liberari, sed in aliud tempus
 reservari arbitrati, discedere à nobis, & novam tentare fortu-
 nam, novasque experiri amicitias constituerunt: & cum paucis
 collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere au-
 debant, primum conati sunt præfectum equitum C. Volusenum
 interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum
 munere aliquo pertigisse ad Pompeium viderentur. Postquam
 id difficultius visum est, neque faculas perficiendi dabatur,
 quum

quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac satisfacere, & fraudata restituere vellent, multis coemptis equis, ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnoque comitatu, & multis jumentis venerant, virique fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem fuerant, quodque novum, & præter consuetudinem acciderat, omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæsare ad Pompeium transierat; quum pæne quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent, vulgo verò in Epiro atque Ætolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid à peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum, & spatiis locorum, & custodiarum, varia diligentia animadversa, prout cuiusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus illi cognitis, eruptionisque jam antecapto consilio, ut demonstratum est; regmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ & sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas, & naves actuarias imponit; & de media nocte cohortes LX ex maximis castris præsidii deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeque à maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naves, quas demonstravimus, aggere, & levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit; & quid à quoque fieri velit, præcipit. Adeas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quætorum cum legione IX positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiutorem summisserat. Erat eo loco fossa pedum XV, & vallus contra hostem in altitudinem pedum X: tantundemque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermissio spatii pedum DC, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XII munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnumque nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes IX legionis excubuerant, accellere subito prima luce Pompeiani [exercitus:] novusque eorum adventus exstitit: simulque navibus circumvecti milites in anteriorem vallum tela jaciebant: fossæque aggere complebantur; & legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admoris, tormentisque cuiusque generis, telisque terrebant; magnaque multitudine sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem

ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos, qua periectum opus non erat, per mare navibus expositi in averfos nostros impetum fecerunt; atque ex utraque munitione dejectos terga vertere coegerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit; quæ ex castris fugientes conspicatæ neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium terrorem & periculum augebat. Hominum enim multitudo receptus impediabatur. In eo prælio, quum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, & viribus deliceretur, conspicatus equites nostros, Hanc ego, inquit, & vivus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte. Hoc casu Aquila conservatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem. Jamque Pompeiani magna cæde nostrorum castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. Et M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nunciata, cum
 bus XII descendens ex loco superiore cernebatur, adventus Pompeianos compressit, nostrosque firmavit, ut ex maximo timore colligerent. Neque multo post Cæsar, significatione per castris fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis, eodem venit. Qui, cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium extra munitiones egressum; castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus habere, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire iussit. Qua perfecta munitione, animadversum est à speculatoribus Cæsaris, cohortes quoddam, quod instar legionis videretur, esse post silvam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, quum se IX legio Cæsaris objecisset Pompeianis copiis, atque opere, * ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc silvam quandam contingebant, neque longius à mari passibus CD aberant: post mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paulo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupaverat; & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra inclusa majoribus castris atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD, quo liberius, ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra. Munitiones quidem integræ omnes erant. Eo signo

legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii castris circiter passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens ejus diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II, quæ speciem munitionis præberent; ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus, diminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fecellit. Nam & pervenit prius, quam Pompeius sentire posset; &, tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis eritius. Hic paullisper est pugnatum; quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent; fortissime T. Pulcione, cujus opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque eritio, primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruperunt; &, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimum potest quum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem, quam pertingere à castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cohortes ignorantia loci sunt securæ, quum portarum castrorumque eam munitionem esse arbitrantur. Quum esset animadversum conjunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcederunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis interjecta mora, & re nunciata, v legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat, & acies instructa à nostris, qui castra occupaverant, cernebatur: omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio celeris spe subsidii confirmata ab Decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proriebat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, & pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesset, & suos fugere cernerent, veriti, ne angustis intercluderentur, quum extra & intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui consulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena; adeo ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia occurrebant, quo minus omnis deleteretur exercitus, quod Pompe-

peius insidias timens, credo, quod hæc præter spem acciderant, ejus, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesque ejus, angustiis portisque à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatæ jam castris Pompeii, propriam & expeditam Cæsaris victoriam interpellaverunt. Eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei præliis Cæsar desideravit milites DCCCCLX, & notos equites R. * Felginatem Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem Placentia; A. Gravium Puteolis; M. Sacrativirum Capua; tribunos mil. & centuriones xxx. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, & fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga sine ullo vulnere interiiit, signaque sunt militaria xxxii amissa. Pompeius eo prælio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est. Sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdiceret, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias, præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, quum alter alteri auxilium ferre non posset, causæ fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prælio dimicatum; sibi que ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quam parvulæ sæpe causæ vel falsæ suspicionis vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio in exercitu esset offensum: sed proximæ, ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama ac litteris victoriam ejus diei concelebrabant. Cæsar à superioribus consiliis depulsus omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore, præsidis omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusque est, ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent, neve his rebus terrerentur, multisque secundis præliis unum adversum, & id mediocre, opponerent: habendam fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacavissent: quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redeigissent: denique recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis

non solum portubus, sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria sublevandam: quod esset acceptum detrimenti, ejus iuri potius, quam suæ culpæ debere tribui: locum se tum ad dimicandum dedisse: potitum esse hostium castris; expulisse, ac superasse pugnantes: sed siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna partem jam presentemque victoriam interjellissent, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur. Quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam acciderat: atque si, qui ante dimicare timuissent, ultro se proelio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiae sarcienda, ut nemo aut tribuni, aut centurionis imperium detideraret; & sibi quisque etiam poenæ loco graviores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi: quum superioris etiam ordinis nonnulli oratione permoni manendum eo loco, & rem proelio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos parabat; relictisque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat. Itaque nulla interpolita mora, sauciorum modo, & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de iv vigilia compluribus portis eductas eodem itinere præmisit; parvoque spatio intermisso, ut & militare institutum servaretur, & quam serissime ejus protectio cognosceretur, conclamari iussit; statimque egressus, & novissimum agmen consecutus, celeriter e conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos & perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit, equitatumque præmisit ad novissimum agmen demorandum: neque consequi potuit; quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar. Sed quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos proelio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit; expeditoque antesignanos admiscuit DC, qui tantum proficere, ut, equestri proelio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere ejus diei, quod propokuerat Cæsar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium conlestit, militesque omnes intra vallum continuit: equitatumque per causam pabulandi emissum confestim Decimana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium conlestit, ejusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique causa longius progrediebantur; alii, quod subito consilium protectionis

cepe-

ceperant, magna parte impedimentorum & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Cæsar quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, 8 millibus passuum ex eo loco procedit: quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impeditis, de IV vigilia ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus periculum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, IV die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, prælidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat; ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret, conjuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italix subsidio proficisceretur: Sin Apolloniam, Oricumque oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, oblesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nunciis, ad Cn. Domitium Cæsar scripsit; ecquid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque de Cæsaris consilio conjectura judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Coreyraque discedere noller, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad opprimendos adversarios, ne occasione temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere revertat. Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improvise aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, & Heraclæam Senticam, quæ est subjecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio litteris per omnes provincias civitatesque dimissis, de prælio ad Dyrrhachium

facto elatius inflatusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem pœne omnibus copiis amissis. Hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter consicere possent. Sed Allobroges Roscelli, atque Ægi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant; seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & adventum Pompeii docuerunt. A quibus Domitius certior factus vix iv horarum spatio antecedens hostium beneficio periculum vitavit: & ad Aeginium, quod est objectum oppositumque Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit. Conjuncto exercitu, Cæsar Gomphos pervenit; quod est oppidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro: quæ gens paucis ante mensibus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumque ab eo militum peterat. Sed eo fama jam præcucurrerat, quam supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androlithenes, prætor Thessaliæ, quum se victoriæ Pompeii comitem esse mallet, quam socium Cæsaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque præcludit, & ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum à Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar castris munitis scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento: simul reliquis civitatibus urbis hujus exemplo interre terrorem; & id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque usus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die, post horam ix oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, & ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra movit, & Metropolim venit, sic, ut nuncios expugnati oppidi, famamque antecederet. Metropolitæ, eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleverunt. Sed postea casu civitatis Gomphenis ex captivis cognito, quos Cæsar ad murum propinquandos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphenis, nulla Thessaliæ fuit civitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari pareret, atque imperata faceret. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope jam matura erat, ibi adventum exspectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit: concionatusque apud

cunctum exercitum suis agit gratias : Scipionis milites cohortatur, ut paratam iam victoriam prædæ ac præmiorum velint esse participes : receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur ; classicumque apud eum cani, et alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur ; & si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium dici, sed illum delectari imperio, & consulares prætorioque servorum habere numero, dicerent. Jamque inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant ; in annosque consulatum definiebant. Alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant : magnaue inter eos in consilio fuit controversia, oportere ne L. Hirri, quod is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriiis absentis rationem haberi : quum ejus necessarii fidem implorarent Pompeii, præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur : reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. Jam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt : quum Lentulus ætatis honorem ostentaret ; Domitius urbanam gratiam, dignitatemque jactaret ; Scipio affinitate Pompeii consideret. Postulavit etiam L. Atranium proditoris exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis essent lenatorii, belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra prælia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent. Unam fore tabellam qui liberandos omni periculo censerent ; alteram, qui capitis damnarent ; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent ; sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis præliis intermisso, quum satis perispectum militum animum habere videretur ; tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque à castris Pompeii longius ; continentibus vero diebus, ut progrediretur à castris suis, collibusque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmationem ejus efficiebat exercitum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset interior, adolecentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem armis inter equites præliari juberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis præliorum perciperent. His erat rebus

effectum, ut equites ~~co~~apertioribus etiam locis ~~vix~~ millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere audent, neque magnopere eorum multitudine terrentur. Namque etiam per eos dies praelium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius, quia caltra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicavit, uti caltra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiorem frumentaria re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectiois dato, tabernaculisque detectis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius à vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de praelio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo sumus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. Constatimque expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat praelio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quam concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id quum essent plerique admirati, Scio me, inquit, pœne incredibilem rem pilliceri; sed rationem consilii mei accipere, quo firmiore animo in praelium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggredierentur, ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam à nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, & pœne sine vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. Simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitavissent, ne usu manaque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interui praeliis. Neque temere incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus superest; magna pars deperit: quod accidere tot praeliis fuit necesse. Multos Autumni pestilentia in Italia consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relictæ in continenti. Au non audistis ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brunditii factas? Hæc copiar, quas videris, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt resectæ; & pleraque sunt ex colonis Transpadanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus praeliis

Dyrrhachinis interii. Hæc quum dixisset, juravit, se, nisi victorem, in castra non reversurum: reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem juravit. Nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in concilio, magna spe & lætitia omnium discessum est. Ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta, & à tam perito Imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Cæsar, quum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animadvertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transdite à Cæsare initio disensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. Has firmitissimas se habere Pompeius exultabat. Reliquas inter aciem mediam, cornuaque interjecerat: numeroque cohortes CX expleverat. Hæc erant millia XLV. Evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant: quæ tota acie dispersæ erant. Reliquas cohortes VII castris, propinquisque castellis præsidio dispolverat. Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat. Quam ad causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes in sinistro cornu objecerat. Cæsar, superius institutum servans, x legionem in dextro cornu, ix in sinistro collocaverat, tamen si erat Dyrrhachinis prælium vehementer attenuata: & huic sic adjunxit VII, ut pene unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse jusserrat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat. Quæ summa erat xxxii. Cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie C. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animadvertens, quas demonstravimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit, equitatuque opposuit; &, quid fieri vellet, ostendit: monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare; simul tertiæ aciei, totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, itaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset: quæ per Vatinius in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset: quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Remp. alterutro exercitu privare voluisse. Hæc habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugne ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & vestro Imperatori, quam constituistis, operam date. Unum hoc præli-

um superest : quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie, Imperator, aut ut vivo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit : atque cum milites electi circiter CXX voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset, ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent ; aciemque ejus distrahi paterentur. Idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursum visque militum infringeretur ; aciesque distenderetur ; atque suis ordinibus dispositis dispersos adorirentur : levius quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immixtis telis occurrissent : simul fore, ut, duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio videtur : propterea quod est quædam animi incitatio, atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnae incenditur. Hanc non reprimere, sed augere Imperatores debent. Neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent : quibus rebus & hostes terreri ; & suos incitari existimaverunt. Sed nostri milites, dato signo, quum intellectis pilis procucurrissent, atque animadvertissent non concurrì à Pompeianis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt, & ad medium fere spatium constituerunt, ne consumptis viribus appropinquarent ; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt, celeriterque, ut erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei desuerunt. Nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tolerunt, & ordines conservaverunt ; pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt : omnisque multitudo sagittariorum se profudit, quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit : equitesque Pompeiani hoc acrius iustare, & se turmatim explicare, aciemque nostram à latere aperto circuire coeperunt. Quod ubi Cæsar animadvertit, iv aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt ; intestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemq; consisteret, omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati, iuga montes altissimos peterent. Quibus summotis, omnes sagittarii, funditoresque delituri inermes, sine præsidio, intercepti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quæta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrare iussit. Ita, quum recentes atque integri defecis successissent, abii autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga vertunt. Neque vero Cæsarem fecellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equita-

tum in iv acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in hortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana à sinistra parte erat circumventa, atque initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsus videret, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis diffusis acie excessit, protinusque se in caltra equo contulit, & iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen eventum expectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsi, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius à Thracibus, barbarisque auxiliis. Nam qui acie refluenter milites, & animo perterriti & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constitant, multitudinem telorum sustinere poterunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt; protinusque omnes, ducibus usi centurionibus, tribuniisque mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pompeii videlicet reliquit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula contrita, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam designarent; ut facile æstimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates, atque ii miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriam objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius jam, quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, deductis insignibus Imperatoris, Decumana porta se ex castris eiecit; protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit; sed eadem celeritate paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermissio, comitatu equitum xxx au mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; sæpe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem feseivisse, ut à quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugæ facto, cent proditus videretur. Cæsar castris positus à militibus comendat, ne in præda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, distulit ei loca, relictis montes, universi [juris ejus] Larissam versus se recipere cœperunt. Qua re anno adversa, Cæsar copias suas divisit; partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in

sua castra remisit : iv secum legiones duxit : commodioremque
 itinere Pompeianis occurrere cepit : & progressus millia pas-
 suum vi aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompeiani in
 quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen suble-
 bat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti la-
 bore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flu-
 men à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent.
 Quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere
 coeperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant,
 nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui
 in monte confederant, ex superioribus locis in planiciem descen-
 dere, atque arma projicere iussit. Quod ubi sine recusatione
 fecerunt; passisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo
 petierunt salutem : consolatus consurgere iussit; & pauca apud
 eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes
 conservavit; militibusque suis iussit, ne qui eorum violarentur, neu
 quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi
 legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, invicem re-
 quiescere, atque in castra reverti iussit : eodemque die Larissam
 pervenit. In eo prælio non amplius CC milites desideravit; sed
 centuriones, fortes viros, circiter xxx amisit. Interfectus est
 etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem supra feci-
 mus, gladio in os adversum coniecto. Neque id fuit falsum,
 quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar exi-
 stimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse;
 optimeque eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano
 exercitu circiter millia xv cecidisse videbantur : sed in deditionem
 venerunt amplius millia xxi v. Namque etiam cohortes,
 quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllæ dederunt. Multi
 præterea in finitimas civitates refugerunt. Signaque militaria
 ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX, & Aquilæ ix.
 L. Domitius ex castris in montem refugiens, quum vires eum
 lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem
 tempore D. Iælius cum classe ad Brundisium venit : eademque
 ratione, qua factum à Libone antea demonstravimus, insulam
 objectam porru Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui
 Brundisio præerat, tectis instratisque scaphis elicit naves Læ-
 lianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem,
 & minores duas, in angustiis portus cepit : itemque per equites
 dispositos aqua prohibere classarios instituit. Sed Lælius tem-
 pore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus
 Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat; neque à
 proposito deterrebat, neque ante prælium in Thessalia fa-
 ctum cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessa-
 riarum rerum inopia, ex portu insulaque expelli poruit. Iis-
 dem tere temporibus Cassius cum classe Syrorum, et Phœni-
 cium, & Cilicum in Siciliam venit : & quum esset Cæsaris
 classis divisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpi-
 cius prætor Liboque ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad
 Messanam; prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam
 Pomponius de ejus adventu cognosceret; perturbatumque eum
 nactus.

nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento & secundo completas onerarias naves tæda, & pice, & stipula, reliquisque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naves incendit xxxv, in quibus erant xx constratæ: tantusque eo facto timor incessit, ut, quam esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur: & nisi eo ipso tempore nuncii de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur. Sed opportunissime nunciis allatis oppidum fuit defensum; Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est & Libonem: applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egit. Secundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL præparatas ad incendium immisit. Et flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ v. Quumque ignis magnitudine venti latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relictis præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves conscenderunt, & à terra solverunt; imperique facto in Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. Sed Cassius exceptus scapha refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. Neque multo post de prælio facto in Thessalia cognitum est; ut ipsi Pompeianis fides fieret. Nam ante id tempus fingi à legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendam sibi Pompeium existimavit, quatenus in parres ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias, & bellum renovare posset: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionumque unam minoribus itineribus sublequi iussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propoliturum, uti omnes ejus provincie juniores, Græci, civisque R. jurandi causa convenirent. Sed utrum avertendæ suspitionis causa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecuniâ ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam, atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochenium, civiumque Romanorum qui illic negotiarentur, arcem ante capiam esse excludendi sui causa; nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi, qui quum ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu fama

fama ad civitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & à quibusdam privatis sumpta, & æris magno pondere ad militare usum in naves imposito, duobusque millium hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleoparra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castraque Cleoparræ non longo ipatio ab ejus castris distabant. Adeum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate regeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet; sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire jusserunt. Ipsi clam consilio inito, Achillam præfectum regionum singulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodia necatur. Cæsar, quum in Asiā venisset, reperiebat I. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex Fano Dianæ; ejusque rei causa, senatores omnes ex provincia vocasse, ut iis tellibus in summa pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, & ante ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi, limenque convertisse. Eodemque die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis, ac remotis templi, quo, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci *Adyta* appellant, tympana sonaverunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuum consecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento existisse ostendebatur. Cæsar paucos dies in Asia mora-

moratus, quum audisset Pompeium Cypri visum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque ejus loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi jussèrat, & altera, quam ex Achaia a Fulio legato evocaverat, equitibusque DCCC, & navibus longis Rhodius x, & Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum 111 millia CC. Reliqui vulneribus ex præliis, & labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar confusus fama rerum gestarum infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat, atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum è navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii causa reliquerat; & concursum ad se fieri vider, quod fasces antreferrentur. In hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animadversis legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus consecerat. Ipse enim necessario Etesiis tenebatur; qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum R. & ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemæo, & lege, & S. C. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem ejus Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere; & de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, disceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutritus ejus, eunuchus, nomine Pothimus. Is primum inter suos queri atque indignari cepit, regem ad dicendam causam evocari: deinde adjuutores quosdam conscios sui nactus ex regis amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus supra meminimus, omnibus copiis prætecit. Hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri veller, litteris nuncisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis major, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes Deos, perque lædæra, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. Tabulæ testamenti, una per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ætario ponerentur, (eæ, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proterebantur. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem; isque maxime veller pro communi amico atque arbitro controversias regum componere: subito exercitus regius, equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, consideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit: Regemque hortatus est, ut ex suis necessa-

riis,

riis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; & quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent, prius, quam, audiret, aut, cujus rei causa missi essent, cognosceret, corripit, ac interfici iussit. Quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublati, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit; magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, & ut potius privato paucorum & latronum consilio, quam regio susceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ viderentur. Millia enim xx in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus, qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ, atque licentiæ venerant, & nomen disciplinamque populi R. dedidicerant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus; certa que vitæ conditio, ut dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi causa, regis domum obsidere; regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueverant. Erant præterea equitum millia ii, qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis. Hi Ptolemæum patrem in regnum reducerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant. His copiis fidens Achilles, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupat Alexandriam: præterea oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat. Primo impetu domum ejus irrumpere conatus est. Sed Cæsar dispositis per vias cohortibus impetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: & magna multitudine naves longas occupare hostes conabantur, quarum erant auxilio L. missæ ad Pompeium; quæ, prælio in Thessalia facto, domum redierant. Illæ triremes omnes, & quinqueremes erant aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, xxii erant, quæ præsidii causa Alexandriæ esse consueverant, contratiæ omnes: quas si occupassent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent: comæatu, auxiliisque Cæsarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar; omnesque eas naves, & reliquas, quæ erant in navalibus, incendit; quod

quod tam late tueri tam parva manu non poterat; confestimque ad Pharum navibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula objecta Alexandriæ portum efficit: sed à superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare jactis molibus, angusto itinere, & ponte cum oppido conjungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentia, aut tempestate paululum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere conlueverunt. Iis autem invitis, à quibus Pharus tenebatur, non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit; atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit: reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, & neutri pellerentur (id efficiebant angustiae loci); paucisque utrinque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit: hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, & Theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, ne pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis vacuum possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia transjecit, unaque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutritius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

a Map of the
ROMAN EMPIRE

as it was extended in the time of I: Cæſar.

By *ST. SANSON.*

^{uli}
A. HIRTII [90? 43]

COMMENTARIORUM DE BELLO ALEXANDRINO.

LIBER UNUS.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaque omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabathæorum Malco evocat; tormenta undique conquiri & frumentum mitti, auxiliaque adduci juber. Interim munitiones quotidie operibus augentur; atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus, atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, rectaque sunt rudere, aut pavimentis. Cæsar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem oppidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus, vineisque agendis, à reliqua parte urbis excluderet; illud sperans, primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset: in primis vero, ut aqua, pabuloque abundaret; quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large præbere poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla, aut mora, inferebatur. Nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii, regnumque pertinet, legatos, conquistoresque delectus habendi causa militant; magnumque numerum in oppidum telorum, atque tormentorum convexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. Servos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum, stipendiumque præbebant. Hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant;

ut, quacunq̃ue regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. Omnibus viis atque angiporitis triplicem vallum obduxerant. Erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus XL pedes altitudinis habebat. Quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subjectisque eas rotis, funibus jumentisque [objectis,] directis plateis in quamcunq̃ue erat visum partem movebant. Urbs fertilissima & copiosissima omnium rerum apparatus fuggerebat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ a nobis fieri viderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitari viderentur: & sua sponte multa reperiebant: unoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant. Atque hæc principes in consiliis, concionibusque agitabant, populum Rom. paullatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse; ac Cæsarem venisse cum copiis: neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus Cæsar apud se commoraretur; quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature: namque eum, interclusum tempestatibus, propter anni tempus recipere transmarina auxilia non posse. Interim, dissensione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arsinoë Regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum uterque utrique insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum nutritium suum, atque Achillam interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio & custode omne imperium obtinebat. Exercitus Ganymedi transditur. Is suscepto officio largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquefcit ac subsidit. Hac uti domini ædificiorum, atque eorum familia consueverunt. Nam quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat. Sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes posse nostros aqua intercludi; qui distributi munitionum tuendarum causa vicatim ex privatis ædificiis, specubus & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. Interlepris enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. Quamobrem salisior paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob causam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; quum se interiores ejusdem generis, ac saporis, aqua dicerent uti, atque ante consueverant: vulgoque inter se

conferebant; et degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Parvo verò temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino: illa inferior corruptior jam, salisiorque reperiebatur. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur; atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet; alii multo graviores extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinos possent in apparanda fuga, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis, neque, illis imminetibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non moverat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & descivisse à suis videbatur: ut si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. Quum vero uno tempore & natio eorum & natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad prodicionem, nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minuebat. Nam puteis fossis aquam dulcem posse reperiri affirmabat. Omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis venas habere. Quod si alia esset littoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam navibus peterent, vel à sinistra parte à Parætonio, vel à dextra ab insula; quæ diversæ navigationes nunquam uno tempore adversis ventis præcluderentur: fugæ vero nullum esse consilium non solum iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem, qui nihil, præterquam de vita cogitarent: magno negotio imperus hostium adversos ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse: magnam autem moram & difficultatem adscensum in naves habere, præsertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque & ædificiorum notitiam. Hos præcipue in victoria insolentes, prætersuros, & loca excelsiora atque ædificia occupaturos: ita fuga navibusque nostros prohibuituros. Proinde ejus consilii obliviscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conterant, neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna uno nocte vis aquæ dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non longi temporis labore, occursum est. Eo biduo legio xxxvii ex deditiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis imposita in naves à Domitio Calvino, ad littora Africæ, paullo supra Alexandriam, delata est. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur, sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi, quum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, navigio actuario Cæsarem faciunt certiores. Cæsar, ut per se consilium caper-

ret, quid faciendum videretur, navim conscendit, atque omnem classem sequi iussit, nullis nostris militibus impositis; quod, quum longius paullo discederet, munitiones nudare volebat; quumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cheronelus, aquandique caussa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex numero, quum longius a navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus intruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de causis eo die dimicare volebat; quod & nullos milites in navibus habebat, & post horam x diei res agebatur: nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium futurum; quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit: quem in locum illos successuros non existimabat. Erat una navis Rhodia in dextro Cæsaris cornu longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes non tenuerunt sese; magnoque impetu iv ad eam contraxe naves, & complures apertæ contenderunt. Cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quanquam si quid gravius illi accidisset, merito casurum iudicabat. Prælium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui quum in omnibus dimicationibus & scientia & virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita prælium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis: depressa est altera. Deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remulco victricibus suis Alexandriam deducit. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, sed scientia clathratorum se victos viderent.* Quibus, & superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: & materiam cunctam objicerent, quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit, sese & eas, quæ essent amissæ, restitutum, & numerum adaucturum, magna spe & fiducia veteres efficere naves, accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt: ac tamen amplius ex navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Cæsari, non com meatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, & urbis & regionis maritimæ, quotidianoque usu à pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere

cupiebant; & quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ exigendi portorii causa dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica deregebant: assères remorum usum obtinebant. Aliud naturalis solertia, aliud urbis copia, subministrabat. Postremo non longam navigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati serviebant, & in ipso portu conflegendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes $xxii$, quinqueremes v confecerunt; ad has minores apertasque complures adjecerunt: & in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad conflegendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves ix habebat, (nam, x missis, una in cursu littore Ægyptio defecerat) Ponticas $viii$, Lycias v , ex Asia xii . Ex his quinqueremes v erant, & quadriremes x . reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. Tamen virtute militum confusus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum consideret; Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat; in sinistro Ponticas. Inter has spatium CD passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt; in fronte collocant $xxii$. Reliquas subsidiarias in secundo ordine constituant: magnum præterea numerum minorum navigiorum & scapharum producunt cum malleolis, ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor, et flamma nostris terroris asferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. Sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satilque diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quod, eo qui intrassent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui, ubi Cælaris animum advertit; Videris mihi, inquit, Cæsar, vereri, si hæc vada primus navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. Nobis rem committe, nos prælium sustinebimus: neque tuum iudicium fallemus; dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis & dedecori & dolori est. Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus dat signum pugnae. Progressas ultra vadum iv Rhodias naves circumstant Alexandrinæ; atque in eas impetum faciunt. Susti-

nent illi, atque arte solertiaque se explicant : ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti obiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversis occurrerent. Interim sunt reliquæ sublecutæ. Tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet ; quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque & votis victoriam suis ab Diis immortalibus exsolceret. Minime autem erat par prælii certamen : nostris enim prorsus neque terra, neque mari effugium dabatur victis ; omniaque victoribus erant futura in incerto. Illi, si superassent navibus, omnia tenerent ; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, per paucos de summa rerum, ac de salute omnium decertare : quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpe numero Cæsar suis exposuerat ; ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obrestatus ; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque solertia atque ars præsidium ferret ; neque numero navium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Caput hoc prælio quinqueremis una, & biremis cum defensoribus remigibusque ; & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt ; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminetibus, & nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. Perfectus enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x, & levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit : alteram insulæ partem destinandæ manus causâ cum contratis navibus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo imperum nostrorum pariter sustinuerunt. Uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & littora armati defendebant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur : & scaphis navibusque longis mobiliter & scienter angustias loci suebantur. Sed ubi locis primum cognitis, vadisque perterritis, pauci nostri in littore conlitterunt, atque hos sunt alii subsecuti ; constanterque in eos, qui in littore æquo insisterant, impetum fecerunt ; omnes Pharitæ terga verterunt. His pulsis, custodia portus relicta, ad littora & vicum applicaverunt ; seque

que ex navibus ad tuenda ædificia eiecerunt. Neque verò diutius ipsi [ex] munitione se continere potuerunt. Erat enim non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum, (ut minora majoribus conferantur :) turrelque editæ & conjunctæ muri locum obtrinebant. Neque nostri, aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad opugnandum, sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, & membra debilitat; ut tunc accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, xxx pedum altitudine in ædificiis consilere ausi non sunt, seque per molem in mare præcipitaverunt, & DCCC passuum interval- lum ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex ii capti inter- fectique sunt; sed numerus captivorum omnino fuit DC. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi iussit; castellum- que ad pontem, qui propior erat Pharæ, communiavit; atque ibi prædium posuit. Hunc fuga Phariæ reliquerant; fortio- rem illum propioremque oppido Alexandrini ruebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur; quod, his obrentis duobus, omnem navigiorum excursus & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis e navibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat; & cohortium 111 instar in terram expo- fuerat. Non enim plures consilere angustæ loci patiebantur. Reliquæ copiæ in navibus stationem obtrinebant. Quo facto imperat pontem adversus hostem prævallari, & qua exitus na- vibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleriatque obstrui; quorum altero opere effecto, nulla om- nino scapha egredi posset; altero instituto, omnes Alexandrino- rum copiæ ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco consisterunt; eodemque tempore, quæ consueve- rant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat adversus pontem, & ex navibus con- tra molem. In his rebus occupato Cæsare militesque hortante, remigum magnus numerus & classiariorum ex longis navibus no- stris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi fereba- tur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia ho- stium lapidibus ac fundis à mole repellabant; ac multum profici- cere multitudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex navibus Ale- xandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini ex navibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos inlequebantur. Simul qui in navibus lon- gis remanserant, scalas rapere, navesque à terra repellere, pro- perabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac pri- ma mole consisterant, quum post se clamorem exaudirent, fu- gam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti ne ab tergo circumvenirentur, & discessu navium omnino re- ditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reli- que-

querunt, et magno cursu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars proximas nacla naves multitudine hominum atque onere depressa est: pars resistens & dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli faciliore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti incolumes discesserunt: pauci allevati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt. Cæsar quoad potuit, cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. Quo multitudo hominum infecuta quum irumperet; neque administrandi neque repellendi à terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio eiecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, naves adnavit: hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens nonnullos conservavit. Navigium quidem ejus multitudine depressum militum una cum hominibus interiit. Hoc prælio desiderati sunt ex eo numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum classarii & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisque tormentis confirmaverunt, atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in præliis quotidianis, quandocunque fors obtulerat procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis * manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studiis militum nec divulgata Cæsar's cohortatio sublequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem; ut magis deterrendi & continendi à periculosisimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum. Alexandrini, quum Romanos & secundis rebus confirmari, & adversis incitari viderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores; ut conjectura consequi possumus, aut admoniti à regis amicis, qui in Cæsar's erant præliis, aut suo priore consilio, per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæsarem miserunt, ut dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse confectam rædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset; quod si auctore in Cæsar's fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quod si quo pacto sentirent ea, quæ postulerent, mansurum in fide dimissum regem crederet; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut consulere regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis & ruinis esset detormata, cives suos primum ad sapientiam revocaret, deinde conservaret, fidem

populo R. sibi que præstaret; quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; dextrâ dextram tenens dimittere cœpit adulta jam ætate puerum. At regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius. Compressis pueri lacrimis, Cæsar ipse commotus celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrimas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones militesque lætabantur; quod nimia bonitas ejus fallacis pueri elusa esset. Quasi vero id Cæsar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset. Quum duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animadverterent; eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere viderent; rumoresque existerent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syria Ciliciaque adduci, quod nondum Cæsari auditum erat; intercipere statuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris com meatibus. Quod ubi Cæsari nunciatum est, classẽ jubet expediti atque instrui. Præficitur Ti. Nero. Proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naves, atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriores casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequabatur: nam quum ad Canopum ventum esset; instructaque utrinque clavis contlixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset; & illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est; cui subsidium nemo tulit: siue quod in ipso satis præiudicii pro virtute ac felicitate ejus putarent esse: siue quod ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælii bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice perit. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello, & virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis quas celeriter & propensissima civitatum voluntate, & sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo conjugitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adduxit: idque oppidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente, magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis detestisque subiciebat, & perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die

est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocavit. Inde re bene gesta Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est tere regionum illarum nobilissimus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à similitudine litteræ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili, [mire] derivata inter se, duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad litus intervallo [a] mari conjungitur. Cui loco quum appropinquare Mithridatem Rex cognovisset; & transeundum ei flumen sciret; magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci; sic latis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copię flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subiequentibus victoriæ societatem. Quorum imperum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. Quum vero incauti atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit: quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent; rursus delecti essent. Qui ut paullulum ab illo timore se recrearent, adjunctis iis, qui sublequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem hæc accidisse Rex. Itaque sub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione Rex est usus, in qua magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret; sed, circumvectus eo mari, quod Atriciæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Confederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excellior; planities ex omnibus partibus subiecta. Tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret: tertium palude cingebatur. Inter castra Regis & Cæsaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimis ripis; quod in Nilum influebat. Aberat autem ab regis castris millia passuum circiter VII. Rex, quum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent. Nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitesque nostros; quod tam diu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi, vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transierunt; & legionarii,

mag-

magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt. Quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. Sed id frustra. Namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pœne omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præclarissimè gesta, quum subitum adventum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. Hæc quum & opere magno vallata, & loci natura munita adverteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit; itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe à suis castris muniverat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat vici obtinendi causâ; Cæsar aggressus, omnibus copiis expugnat: non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; una, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quæ mediocri intervallum inter castra & flumen Nilum habebat. Maxima & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facilissimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant hostes in repellendis vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. Diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, averſi ex flumine, in quo multæ naves instructæ funditoribus & sagittariis nostros impugnabant. Cæsar, quum videret milites acrius præliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; quumque animum adverteret excelſissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, & summum locum aggredi, jussit; hisque Carſulenum præfecit & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. Quorum perturbatione, nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pœne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primus in ipsâ fossâ munitionis magna vi oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in navem, & multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demersio navigi perisse.

perisse. Re felicissime celerimeque gesta, Cæsar, magnæ vi-
ctoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equi-
tibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quæ
præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefel-
lit, quin hostes, eo prælio audito, nihil jam de bello essent co-
gitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis & animi mag-
nitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis
projectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua
supplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus
prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos
regum erant soliti, advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei de-
diderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium mu-
nitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suo-
rum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed eti-
am talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur. Cæsar
Ægypto atque Alexandria potitus reges constituit, quos Ptole-
mæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum
Ro. ne mutarentur. Nam majore ex duobus pueris rege
amisso, minori transdidit regnum, majorique ex duabus filiis
Cleopatraz, quæ manserat in fide præsidii ejus. Minorem
Arsinoën, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymeden
docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissen-
sio prius, quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per
homines seditiosos nasceretur. Legione veterana vi secum de-
ducta, cæteras ibi relinquit; quo firmitus esset eorum regum im-
perium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod
fideliter permanerant in Cæsaris amicitia; neque vetustatis
auctoritatem, paucis diebus reges constituti. Simul ad imperii
nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existima-
bat, si permanerent in fide reges, præsidii eos nostris esse tu-
tos, & hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidiis coerceri. Sic
rebus omnibus confectis & collocatis, ipse itinere terrestri pro-
fectus est in Syriam. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex De-
jotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam, finitimasque
provincias administrandas transdiderat, venit, oratum, ne Ar-
meniam minorem, regnum suum, neque Cappadociam, regnum
Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur à Pharnace: quo
malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamque pro-
missam Cæsari non posse se persolvere. Domitius non tantum
ad explicandos sumptus rei militaris, quum pecuniam necessari-
am esse judicaret; sed etiam turpe populo Rom. & Cæsari
victori, sibi infame esse statueret, regna sociorum atque
amicorum ab externo rege occupari, nuncios contestim ad
Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque decederet, neve
occupatione belli civilis, populi Rom. jus maiestatemque tenta-
ret. Hanc denunciationem quum maiorem vim habituram
existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad
legiones profectus, unam ex tribus xxxvi secum ducit, 11 in
Ægyptum ad Cæsarem mittit, litteris ejus evocatas: quarum
altera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere ter-
restri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni

xxxvi duas à Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctumque Patismum in Ciliciam ad auxilia accersenda. Quæ copiarum celeriter omnes iussu Domitii Comanæ convenerunt. Interim legati à Pharnace responsa referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet; denique ejus regni causa integra Cæsari servaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset subjectam suo regno, quam Cappadociam longius remotam; quodque omnes 111 legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum 11 ad Cæsarem missas audisset, audaciusque in Armenia substitisset; perseverare coepit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud jus esse Cappadociæ, atque Armeniæ: nec iuste eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis jugum editum silvestre est pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cujus itineris has esse [certas] opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quod Cappadocia his jugis subiecta magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitate populi R. & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, quum adventaret Nicopolim, quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe à Nicopoli circiter millia passuum vii. Quibus ex castris, quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque pæne disposuit equites. Magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit; paganosque & oppidanos in iis locis obversari: ut, si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris & pecora & homines animadverteret versari, tanquam amicorum adventu: sin verò ut in hostium fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur, disperitque cæderentur. Hæc quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium: quum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi, attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit.

Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit. Quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto. In fronte enim, simplici directâ acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. Eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra sinistrique intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit incæptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitarique à Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; quum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas 11 directas, non ita magno medio intervallo relicto, iv pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat: equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat; qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, quum Cæsaris magis periculo, quam suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine causâ discederet; ex propinquis castris in acie exercitum eduxit. xxxvi legionem in dextro cornu collocavit; Ponticam in sinistro; Dejotari legiones in mediam aciem contulit: quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrinque acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur. Nam xxxvi legio, quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, adversosque holles aggrederetur. At Pontica ex altera parte legio, quum paullulum aversâ hostibus cessisset, fossam autem circuire [acies] secundo conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa, & oppressa est. Dejotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiarum cornu suo dextro, mediaque acie converterunt se ad xxxvi legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit; magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione pæne tota amissa, magna parte Dejotari militum intercepta, xxxvi legio in loca se superiora contulit, non amplius CCL. desideratis. Ceciderunt eo prælio splendidi ac illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces rebus secundis elatus, quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique & victor, & crude-

kissimus rex, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit: bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit: supplicia contituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora; Pontumque, nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus æstate cum II legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor pro prætore, quanquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac dissensionibus vastata & confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progredieretur, & recepit, & defendit. Namque & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnavit; eaque præda milites donavit: quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta: & quum Octavius ex fuga Pharsalici prælii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus ladertinorum, quorum semper in Remp. singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potius; ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis, navibus sociorum. Et quum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; compluresque adversarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquis ex fuga collectis, contulisse audiret; litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, conjunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adducerent. Omnem enim illam partem, regionemque vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili, sive copiosorem provinciam existimans, sive multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, sive virtute & scientia suâ confusus, quum sæpe in bellis periclitatus magnas res & secundas ductu ausuque suo gesserat; neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita, quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque est à barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus xxxviii, tribunis iv, cum reliquis copiis Salonam se recepit; summaque ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo periit. Cujus & infælicitas vivi, & subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ:

tiundæ : quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quæ
 plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, & virtus
 Vatinii versari passa non est. Vatinius, Brundisii quum esset,
 cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, quum crebris litte-
 ris Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur : &
 M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percussisse, comple-
 ribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim
 classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros ; et si gravi
 valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur ;
 tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatesque
 hiemis & subitæ præparationis. Nam quum ipse paucas in
 portu naves longas haberet, litteras in Achaïam ad Q. Kale-
 num misit, uti sibi classem mitteret. Quod quum tardius fie-
 ret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impe-
 tum Octavii non poterant ; navibus actuariis, quarum numerus
 erat satis magnus, magnitudine quanquam non satis iusta ad
 præliandum, rostra imposuit. His adjunctis navibus longis, &
 numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum
 magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero
 ægrorum relictæ erant Brundisii, quum exercitus in Græciam
 transportaretur, protectus est in Illyricum, maritimasque non-
 nullas civitates, quæ desecerant, Octavioque se transdiderant ;
 partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio præterve-
 hebatur : nec sibi ullius rei moram necessitatemque injungebat,
 quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur.
 Hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrum
 erat prælidium, adventu suo discedere ab oppugnatione coegit,
 præsidiumque nostrum recepit. Octavius, quum Vatinium clas-
 sem magnam ex parte confectam ex naviculis actuariis habere
 cognovisset, confusus sua classe, substitit ad insulam Tauridem ;
 qua regione Vatinius insequens navigabat, non quod Octavium
 ibi relictis se sciret, sed quod eum longius progressum insequi
 decreverat. Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis
 navibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio
 hostis, repente adversam ad se venientem navem, antennis ad
 medium malum demissis, instructam propugnatoribus animad-
 vertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique
 antennis jubet, & milites armari ; & vexillo sublato, quo
 pugnandi dabat signum, quæ primæ naves subsequebantur,
 idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente
 oppressi : parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. In-
 struitur utrinque acies : ordine disposita magis Octaviana ; pa-
 rator militum animis Vatiniana. Vatinius, quum animadver-
 teret neque navium se magnitudine, neque numero parum esse
 futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit. Itaque
 primus sua quinquere mi in quadriremem ipsius Octavii impe-
 tum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves
 adversæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octavia-
 na, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter
 reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maxime. Nam
 quum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto
 mari

mari praelium factum est : quantoque conjunctis magis navibus configendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani : qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant ; & dimicatione æquata longe superiores virtute rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis : multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur : propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert ; in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, quum praelium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit ; suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. Capit ex eo praelio penterem I, triremes II, dicrotas III ; compluresque remiges Octavianos : posteroque ibi die fuit, dum suas, captivæque naves resciceret. Post diem III contendit in insulam Iliam, quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavius. Erat nobilissimum regionum earum oppidum, conjunctissimumque Octavio. Quo ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dederunt : comperitque ipsum Octavius, parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclarissime gesta, provincia recepta, & Cornificio reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolui exercitu & classe, recepit. Is autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriaeque cum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat, Cassius Longinus in Hispania proprætor provinciae ulterioris obtinendæ causâ relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus magnas odii sui fecerat accessiones ; quod vel ex conscientia sua, quum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulant, animadvertere poterat ; & compensare offensionem provinciae exercitus amore cupiebat. Itaque quum primum in unum locum exercitum conduxit, H. S. centenos militibus est pollicitus : nec multo post, quum in Lusitania Medobregam oppidum, montemque Herminium, expugnasset, quo Medobregenses confugerant ; ibique Imperator esset appellatus ; iterum H. S. centenis milites donavit. Multa præterea, & magna præmia singulis concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem ; paulatim tamen & occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum gravissimis oneribus provinciae constituit exsolvere : &, ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur ; pecuniæ locupletibus imperabantur ; quas Longinus sibi expensas ferri non

tantum patiebatur, sed etiam cogebat : in gregem locupletium simultatum causæ tenues conjiciebantur. Neque ullum genus quæstus, aut magni & evidentis ; aut minimi, & sordidi, prætermittebatur, quo domus & tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad jacturas, & detrimenta rei familiaris adjungebatur. Quibus de causis accidit, ut, quum Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus ; qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cujus nomine peccabant : sibi quæ, quod rapuerant, acceptum ferebant ; quod intercederat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. v legionem novam conscribit. Augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. Complentur equitum iii millia : maximisque onerantur impensis : nec provinciæ datur ulla requies. Interim litteras accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret : quod magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accerendas, auxiliaque adducenda. Certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque C præpararentur, pecuniæque describerentur, atque imperarentur, ne qua res, quum redisset, morareretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione ; non enim labor aut vigilantia cupienti præsertim aliquid Cassio deerat. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet, polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjecisset, H. S. centenos se daturum : v fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit. Eoque ipso die, meridiana hora, quum in Basilicam iret, quidam Minutius Siliciens L. Racilii libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei transdit : deinde post Racilium, (nam is latus Cassi tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit à conjuratis impetus universis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit Lictorem. Hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vassius, & L. Mergilio simili confidentia Plancum municipem suum adjuvant. Erant enim omnes Italicensēs. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus lauciat plagis. Concurrunt ad Cassium defendendum. Semper enim Berones compluresque evocatos cum telis secum habere consueverat : a quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam sublequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & M. Vilius Tuscus. Minutius inter saxa, quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur, & relato domum Cassio, ad eum deducitur.

tur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in castra; militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. Tollitur à multitudine in tribunal: Prætor appellatur. Nemo enim in provincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, quo in numero erat 11 legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii. Nam legiones xxx, & xxi paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. v legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit celeriter sese, & ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, xxx legio signa Cordubam intert, ad auxilium ferendum Imperatori suo. Facit hoc idem xxi. Subsequitur has v. Quum 11 legiones reliquæ essent in castris, secundam veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. Permanfit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi: legionem v in castra remittit, cohortibus xxx retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annum Scapulam maximæ dignitatis & gratiæ provincialem hominem, sibi que tam familiarem, quam Laterensem & Racilium, in eadem fuisse conjuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis tradit excruciantum: item Calpurnium Salvianum, qui proficetur indicium, conjuratorumque numerum auget, verè, ut quidam existimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures; quos Cassius interfici jubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. Nam palam H. S. x cum Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quinquaginta, qui etsi maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ, dolorque vulnerum pecunia remissus crudelitatem cum avaritia certasse significabat. Aliquot post diebus litteras à Cæsare missas accipit; quibus cognoscit Pompeium in acie victum amissis copiis fugisse. Qua re cognita, mistam dolori voluptatem capiebat. Victoriæ nuncius lætitiâ exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Senatis vulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant; acceptasque eas jubet referri. Quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Æqua autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos, transmarina militia perterritos ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal; majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad Trajectum: ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur: propterea quod edictum tota provincia propoluerat, ut, quibus pecunias im-

peral-

perasset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis vernaculæ fuerat, nunciat famam legionem xxx, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, quum Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad 11 legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum v cohortibus undevicesimanorum egreditur. Mane pervenit. Ibi cum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit. Hic, quum legio xxx, & xxi, & cohortes iv, & v legio, totusque convenisset equitatus, audit iv cohortes à vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse, & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum (namque id varie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus: 11 cohortes legionis v, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus movet castra, & postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis causa, sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturus, dum per eos Cæsari provincia restitueretur. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum leditiosa militum suæque videretur natura; simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus viribus uti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se provinciam recuperare velie palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeii; cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat. Sed id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrum familias, ac prætextatorum; deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent; nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus & lacrimis exercitus commotus, quum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine & memoria, tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeii ex scutis detraxerunt: Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem adiecerunt, prætoremque appellarunt: & sibi conventum adjunxerunt, castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter iv milia passuum à Corduba, citra flumen Bætis in oppidi conspectu loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritania,

rianiam, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citiorem mittit, subsidio sibi provinciaeque Caesaris causa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, aedificia incendit. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrunt: ut in aciem educerentur, orant, priusque conflegendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, quum configere miserrimum putaret, quod & victoris & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esse, legiones Bætim transducit, atque aciem instruit. Quum Cassius contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret, causa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere coepit. Cassius, qui bene valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis virii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætim transfert: crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen configitur, propter locorum difficultates. Erat copiis pedestribus multo firmitior Marcellus. Habebat enim veteranas legiones, multisque proeliis expertas. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat. Itaque quum castra castris collata essent, & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur, in regionibus alienis sibi que infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur; celerique itinere Ullam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebatur. Ibi adeo conjuncta ponit mœnibus castra, ut & loci natura (namque Ulla in edito monte posita est) & ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, & quam proxime potest Ullam castra castris confert: locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus, ut neque configeret, cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat, neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Ullam, Cassiumque munitionibus clausit; quæ prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi usui fore credebatur, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus litteris Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxilarias Hispanorum. Namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ civitates rebus Cassii studebant; plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrinque acriter,

crebroque, ut accidit, fortuna sæpe ad utrumque transferente victoriam: nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citiore provincia cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorum, venit ea mente Ullam, ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert. Cassius contra suis se tener prædiis, sive eo quod plus sibi juris deberi, quam Marcello existimabat, sive eo quod, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. Ponit ad Ullam castra Lepidus: neque habet à Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur, interdicat. Ad exeundum Cassium invitat: fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia: postulat, uti munitiones dislicerentur, sibi que liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera quum complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regis castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, (nam de huius conscientia dubitabatur) imperum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, prælium esset diremptum; major calamitas esset accepta. Quum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusque Cordubam cum suis proficiscitur: Cassius Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cuius adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit; ibique adverso tempore navigandi naves conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret: ut amici ejus dictabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: ut cæteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cujusquam veniret. Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, quum in Iberum flumen noctis vitandæ causâ se contulisset, inde paulo vehementiore tempestate nibilo periculosius se navigaturum credens, profectus, adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa navi periit.

Quum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, litterisque urbanis animadverteret, multa Romæ male & inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satis commode geri; quod & contentione Tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur; & ambitione, atque indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatique essent;

essent; eaque omnia flagitare adventum suum videret: tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod hæ provincie nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, quum secundo prælio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia bene meritis & viritim, & publice tribuit: de controversiis veteribus cognoscit, ac statuit. Reges, tyrannos, dynastas provinciarum, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provincie tuendæ ac defendendæ, dimittit & sibi & populo R. amicissimos. Paucis diebus in ea provincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum & necessarium suum legionibus Syriæque præficit. Ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cujus provincie civitates omnes vocat Tarsum; quod oppidum fere totius Cilicie nobilissimum, fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provincie, & finitimarum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos ejus Deæ majestate, imperio & potentia secundus à rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adjudicavit; qui regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum mutationemque generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene meritis uterque eorum de Rep. esset, ne aut regni hæreditas Ariaraten sollicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset: ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit. Quum propius Pontum, finesque Gallogræciæ accessisset, Dejotarus tetrarchæ Gallogræciæ tunc quidem pæne totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse cæteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis regni insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Cæsarem venit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla prædicia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompei castris fuisset: neque enim se judicem debuisse esse controversiarum populi Romani, sed parere præsentibus imperiis. Contra quem Cæsar quum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; quumque defensionem ejus nullam posse exultationem ejus imprudentiæ recipere conquisisset; quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem Italiamque teneret; ubi Senatus populusque

Romanus, ubi Resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset: sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio, atque amicitiae, dignitati, aetatique hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent hospites atque amici Dejotari ad deprecandum: de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere civium suorum Dejotarus armatura, disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit. Quum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coegisset; quae numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant; (excepta enim legione VI, quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus 60 hominum in ea esset: reliquae erant III legiones, una Dejotari, duae, quae in eo praelio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati a Pharnace missi Caesarem adeunt; atque in primis deprecantur, ne eius adventus hostilis esset. Facturum enim omnia Pharnacem, quae imperata essent. Maximeque commemorabant nulla Pharnacem auxilia contra Caesarem Pompeio dare voluisse; quum Dejotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Caesar respondit, se fore aequissimum Pharnaci, si quae polliceretur, repraesentaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Dejotarum sibi objicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent. Nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere: neque provinciarum publicas injurias condonare vis posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas, & graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent: Ponto vero decederet confestim: familiasque publicanorum remitteret; caeteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quae penes eum essent. Si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quae bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consueverant. Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus; quum festinantem ac properantem Caesarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur: quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad urbem Caesarem revocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cepit. Caesar cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius

omne

omnium opinione manum confereret. Ziela est oppidum in Ponto positum ipso, ut in plano loco, satis munitum. Tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique intercisi vallibus colles: quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus pæne conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius millibus passuum 111 abest ab Ziela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicitum castrorum relictis operibus, copiis omnibus suis occupavit. Cæsar, quum ab hoste millia passuum v castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munitura; si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regi castris, aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prælium adversus Triarium fecerat. Huc omnem comportare aggerem e castris servitia, quæ ageret, iussit; ne quis ab opere miles discederet; quum spatio non amplius 60 passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsar castrorum. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit; quas interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari credebatur instrui Cæsar, vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regis fiduciam, ne munitione magis, quam manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterit non est, quo minus prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus sive loci felicitate, sive auspiciis & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, quum more operis quotidiani magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset; sive etiam veterani fiducia exercitus sui, quem [cum legione] XXI in acie conflixisset, & vicisse legati ejus gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat; inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cæpit. Cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam descenderat in vallem, ascendere adversus arduum collem instructis copiis cæpit. Cæsar incredibili ejus vel temeritate, vel fiducia motus, neque opinans imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem instruit. Cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, nondum ordinibus instructis. Falcatae regis quadrigæ permittos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur

has acies hostium; & clamore sublato configitur, multum adjuvante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus casibus belli interfunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atque acri cominus prælio factò, dextro cornu, quo veterana legio vi erat collocata, initium victoriæ natum est ab ea parte, quum in proclive detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen iisdem Diis adjuvantibus, sinistro cornu, mediaque acie, rotæ profligantur copię regis. Quæ quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem transgressi nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri victoria elati subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni, aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali victoria toties victor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque subiti periculi recordatione lætior, quod victoria facilis ex difficilissimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem vi decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Dejotari domum remittit: it legiones cum Cælio Vinciano in Ponto reliquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit, & statuit: jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, à quo rem feliciter celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regis educatum, (nam eum Mithridates rex Asiæ totius propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, inul-tosque tenuerat annos) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provincialque populi R. à barbaris, atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure gentis & cognitionis adjudicavit, occupatam & possessam paucis ante annis à Dejotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIRTII
COMMENTARIORUM
DE BELLO AFRICANO.

LIBER UNUS.

CÆSAR, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad xiv Kal. Jan. in Lilybæum pervenit : statimque ostendit, sese naves velle conscendere ; quum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesque vix DC. Tabernaculum secundum littus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fore speraret, & ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet : nihilo tamen minus in navibus remiges, militesque continere, & nullam prætermittere occasionem protectionis ; quum præsertim ab incolis ejus provincie nunciarentur adversariorum copiarum, equitatus infinitus, legiones regie iv, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones x, elephantum CXX, classesque esse complures ; tamen non deterrebarur, animoque & spe confidebat. Interim in dies & naves longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum convenire ; in his veterana legio v, equitum ad ii millia. Legionibus collectis vi, & equitum ii millibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit, & insulam petere Aponianam, quæ non abest à Lilybæo. Ibiq; commoratus bona paucorum vendit publice : deinde Alieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. vi. Kal. Jan. & reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo, celerique navigio vestus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit. Namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur, inde Neapolim. Complura præterea castella & oppida non longè à mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ibi præsidium erat adversariorum,

cui præerat C. Confidius, & à Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Maurorum circiter 111 millibus apparuit. Ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum. Cujus numerus in præsentia fuit peditum 111 millium, equitum CL: castrisque ante oppidum positis, sine injuria cujusquam confedit; cohibetque omnes à præda. Oppidani interim muros armatis complent. Ante portam frequentes confidunt ad se defendendum. Quorum numerus 11 legionum intus erat. Cæsar circum oppidum vestus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ ejus, imprudentiæque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus, præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut, in tempore iis perlectis, locum certum peterent universi. Quod minime Cæsarem sefellerat. Namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuito oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Confidio agendi, si posset aliqua ratione perducere ad sanitatem. Iraque data facultate litteras conscribit, & eas captivo dat perferendas in oppidum ad Confidium. Quo simul atque captivus pervenisset, litterasque, ut erat mandatum, Confidio porrigere cœpisset, prius quam acciperet ille, Unde, inquit, istas? Tum captivus, [veni] à Cæsare. Tunc Confidius, Unus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi R. deinde in conspectu suo captivum interfici jubet: litterasque nondum perlectas, sicut erant signatas, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam una nocte & die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum à Confidio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; & oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hostium laboraret. Iraque castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo; atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: & ejus agmen extremum inlequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt; & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus xxx Galli Maurorum equitum 11 millia loco pellerent,urgerentque in oppidum. Postquam repulsi & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod quum sæpius facerent; & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis,

quæ:

quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere coepit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis & castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Kalendis Januar. Inde movit, & pervenit ad oppidum Leptin liberam civitatem, & immunem. Legati ex oppido veniunt obviam: libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi, & custodibus impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodem naves onerariæ, & longæ nonnullæ casu advennerunt. Reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum Uticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter navium errorem; equitatumque in navibus omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur, aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti multos jaculis convulneraverunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidiis cum equis inter convalles, & subito existunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, & in reliquis provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim navibus longis, Rabinium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerassent, & simul mare tuendum ab hostibus jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, ut, fieri posset, necne, locum nullum exculatio haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari, (regium enim equitarum in provincia Africa Scipio alebat) tanta homines esse dementia, ut mallent regis esse vestigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad 111 Non. Jan. castra movet: Leptique vi cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; oppidanisque imperat, ut plaustra, jumenta que omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc cum idcirco exultimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua reliqueret, præsidioque firmata ad classem receptacula munit. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, jubet comportari ligna in oppidum quamplurima; ipse cum cohortibus vii, quæ ex vetera-

nis legionibus in classe cum Sulpicio & Varinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum 11; ibique classem sub vespere cum ea copia concendit. Omnibus in exercitu insciis, & requiritibus Imperatoris consilium; magno metu ac tristitia sollicitabantur. Parva enim cum copia, & ea tironum, neque omnia exposita, in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant; neque quidquam solatii in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animadvertabant, nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate. Animum enim altum & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in ejus scientia & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant. Cæsar in navibus una nocte consumpta, jam cælo albente, quum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore, eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites expectare. Itaque sine mora navibus eis in portum receptis, & advestis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspina redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsar's consilium: illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse; ne casu imprudens suæ naves in classem adversariorum incidere: neque eam rem eos voluisse scire, qui in prælidiis relictæ sui milites fuissent; ne illi propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu dehcerent. Interim quum jam Cæsar progressus esset à castris circiter millia pass. 111, per speculatores & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe à se vias. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici ceptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum parvus è castris exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Jamque quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari, & ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit xxx cohortium cum equitibus CD, & sagittariis ** Hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam; & inter eos levis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant: & ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit: & ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur. Existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum. Quum utrinque expectatio fieret; neque Cæsar se moveret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decer-

nendum videret; subito adversariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promovere, collesque complexi & Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumueundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt; & inter legionarios pedites jacula conjiiciunt. Hicquum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites fugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, cursu renovato, peditibus suis succurrerent. Cæsar, novo genere pugnæ oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato, à proximis Numidis jaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confusus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium detestati, equis convulneratis, paulatim cedere: hostis magis magisque insistere. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogeantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro tam feroculus es? vos quoque iste verbis intatuavit. In magnum mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri. Tum miles: Non sum, inquit, tiro, Labiene, sed de legione x veteranus. Tum Labienus: non agnosco, inquit, signa Decumanorum. Tum miles: jam me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit: & ait: Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse. Omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maxime tironum. Circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quammaximam porrigi, & alternis conversis cohortibus, ut una post alteram apte signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit, & unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum, peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsi, convulneratisque, ad sua prælidia sese, sic, ut erat intrusus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis & electis peditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At hostes suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis animis, legionarios conversis equitibus se recipientes novissimos adoriri, & impedire cœperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti, & medio campo reintegrari

tegrari praelium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæsarisque equites iumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent; dieique pars exigua jam reliqua esset: cohortibus, equitibusque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque signo dato, quum iam hostes languide negligerentque tela mitterent, subito immittit cohortes, turmasque suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsus, post collemque dejectis, nactus locum, atque ibi paullisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemque adversarii accepti tum demum se ad sua praelidia contulerunt. Interim ea re gelta, & praelio dirempto, ex adversariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites, peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu venisse, ut novo atque inusitato genere praelii tirores, legionarii pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumventi opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione; tantam se multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque a suis superarentur; quippe qui in illorum sibi consideret multitudine: primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturæ. Præterea ex fuga, praelioque Pompeiano, quos secum à Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hybridis libertinis servisque conscripserat, armaverat, equoque frænato uti conducuerat. Præterea regia auxilia, elephantes CXX, equitatusque innumerabilis, deinde legiones conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius III millibus. Hac spe, atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisque & DC, Numidarum sine frænis VIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus eo c, peditum ac levis armaturæ quater tantis, sagittariis ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus. His copiis pridie Non. Jan. post diem tertium, quam Africam attingit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo praelio Petreius graviter ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, praelidia firmare maioribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, & à castris alterum eodem; quo tutius ultro citroque commeari, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela, tormenta ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum, Rhodiorumque, Epibatarumque armare, & in castra evocare; uti si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interjecta

DE BELLO AFRIC. LIBER. 237

inter equites suos interponeretur. Sagittariisque ex omnibus navibus Ityreis, Syriis, & cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo praelium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petreio conjungere. Cujus copiarum legionum viii, & equitum xv millium esse nunciabantur. Officinas ferrarias intruere; sagittasque & tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare; litteras in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset: præterea ferrum plumbumque mitteretur: & animum etiam advertebat, frumento se in Africa nisi importatio uti non posse. Priore enim anno, propter adversariorum defectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida & bene munita comportasse, omnemque regionem Africae exinanisse frumento: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis prælidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, & eorum incolas intra sua prælidia coegisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus privatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua prælidia congesterat; & eo parte utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus faucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plotris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incenderant, atque expugnaverant. Hac re nunciata Cæsari, classes circum insulas, portusque disposuit; quo tutius commeatu supportari posset. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis, assidueque objurgare non desistebar. Tuus, inquit, pater, istuc ætatis quum esset, & animadvertisset Remp. ab audacibus sceleratisque civibus oppressam, bonoque aut interfectos, aut exilio multatos patria civitateque carere; gloria, & animi magnitudine elatus, privatus, atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pæne oppressam funditus & deletam Italiam, urbemque Romanam in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimaque conciliavit; adolescentulusque, atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate [parta,] neque tantis clientelis, nominisque claritate præditus, in Remp. est ingressus. Tu contra & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaque præditus, nonne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, Reique publicæ, atque optimo cuique efflagitatum? His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus cum naviculis cuiusquemodi generis xxx, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritani-

am,

am, regnumque Bogudis est ingressus: expeditoque exercitu, numero servorum, liberorum 111 millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cepit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente, oppidani usque eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navesque compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naves inde avertit, neque postea litrus attigit; classemque ad insulas Baleares versus convertit. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus primum Adrumeti caltra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, 111 millia passuum longe confidunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere; ita omnes adversarios intra munitiones continere. Qua re Cæsariani gravi annonæ sunt confictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum vi terræ Africæ quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa terra marique bella confecerant, & periculis inopiaque tali sæpe essent conflictati, algæ e littore collectæ, & aqua dulci eluta, & ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum, dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum. Itaque comparati equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis egressus e regno, ire contendit, P. Sirtius interim, & rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Jube egressu, propius ejus regnum copias suas admovere: Cirtamque oppidum ejus regni opulentissimum adorti paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo oppida Gerulorum; quibus quum conditionem terrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum transiderent, conditionemque repudiascent; postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde progressi agros oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longe à Scipione atque ejus duobus abesset, capit consilium, satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi suisque rebus timens: elephantisque xxx relictis, suis finibus oppidique suppetias profectus est. Cæsar, quum de suo interim adventu dubitatio in provincia esset; neque quam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores, Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in caltra Cæsaris devenire, & de adversariorum ejus acerbitate crudelitatemque commemorare

cœperunt. Quorum lacrimis, querelisque Cæsar commotus, quum antea constitisset in stativis castris; æstate inita, cunctis copiis auxiliisque accitis, bellum cum adversariis gerere instituit; litterisque celeriter in Siciliam ad Alliesum, & Rabirium Postumum conscriptis, & per cataſcopum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hiemis ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur: Africam provinciam perire, funditusque everti à suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subventum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum. Atque ipse in tanta erat festinatione & expectatione, ut postero die, quam misisset litteras nuntiumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirum. Animadvertibat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi trucidarique, oppida castellaque dirui deserique, principelque civitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi. Iis se in mileris suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque jacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo conducere instituit. 11 intruxit acies; unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret, & contra eorum frontem adversum lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. Post illos autem aciem suam instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos converterent adversum hostem: quod ægre tardeque fiebat: rudes enim elephanti multorum annorum doctrina, usuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius Prætorius, qui Thapſo oppido maritimo præerat, quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum atque caltrorum suorum vagari, occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus & sagittariis: eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæſarianas consecrari cœpit: & quum plures adortus, pulsus fugatusque inde discisset, nec tamen desisteret periclitari; forte incidit in navem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in senatum legerat, & cum his T. Salienus centurio legionis ejusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messianæ, & seditiosissima oratione apud eum est usus: idemque & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda, & custodienda curaverat: & ob has causas timebat sibi: hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio traderent. Itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem 111 sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titus à centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interhi-

interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. Turnæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis proeliis inter se pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani, Galli que Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus 111, oppugnare, ac vi irrumperere, conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem, facile & sine periculo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus sæpius non intermittebat; & quum forte ante portam turma densa additisset; scorpione accuratius missio, atque eorum decurione percussio, & * ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deteriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe à suis castris passibus CCC instruere aciem, ac majore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias accederet; despecta patientia Cæsaris exercitusque ejus, universis copiis productis, elephantisque turritis xxx ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ira longe à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatu edicir, ut quisque suo loco paratus armatusque præsto esset. At hæc non ipse per se coram, quum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertibat enim, quanquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisque & concessam vitam, & ignora peccata. Quibus rebus nunquam tanta suppetere et ipsorum inertia conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, & valli fossarumque altitudo, & extra vallum styli cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorumque telorum, quæ ad deiendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem & tirocinium præparaverat, non hostium vi & metu commotus. Patientem se, timidumque hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quanquam erant paucae, tironumque, non educebat in aciem, quod victo-

riæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur cujusmodi victoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis parvis, ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset: Scipio interim paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra, & concione advocata, de terrore suo, desperationeque exercitus Cæsaris verba facit; & cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire, & per causiam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, litteris ad suos cives datis, cohortatus, ut manu facta, se suosque defenderent, & ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla civitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt; seque paratos, quæcunque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tamen orare & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id, & sine periculo facere possent: se & frumentum, & quæcunque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium ædilitia functum potestate Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Confidius Longus, qui Adrumetum cum II legionibus, & equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidii relicta, cum VII cohortibus Acillam ire contendit. Messius celerius itinere confecto prior Acillam cum cohortibus pervenit. Confidius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset, & animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde paucis post diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos castris positos obsidere coepit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum à Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinnam pervenit. Cujus adventu C. Decimius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Ailienus interim proconsul è Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII, & XIV, & equites Gallos DCCC; funditorum, sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secundum nactæ, IV die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar

castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplici lætitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque tandem suis exhilaratis, annonæque levata sollicitudine, depōnit legiones; equitesque ex navibus egressos jubet ex languore nauseaque reficere; dimissos in castella, munitionesque disponit. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites, mirari, & requirere: C. Cæsarem, qui ultro consueisset bellum inferre, ac laceßere prælio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, sæpenumero, inquit, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marii, & prope modum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV, & VI, ad te volumus, in tuaque præsidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc data facultate pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli factæ essent; simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnæ cognosceremus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quorum orationem celeriter veritas comprobavit. Namque postero die ex legionibus iis, quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspina geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Astorum, lervorum denique, & cuiusque modi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdro, in quo tritici modium milia CCC comportata fuerant à negotiatoribus Italicis, aratoribusque, ad Cæsarem venire; quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi præsidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiarum suarum conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit; præsidiumque brevi tempore se missurum dicit; cohortatusque ad suos cives jubet proficisci. P. Sittius interim cum copiis Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratia & frumentum, & res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando, est potitus. Cæsar, postquam legionibus veteranis II, equitatu levique armatura copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves vi onerarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat speculatores apparitoresque omnes, ut sibi præsto essent. Itaque, omnibus insciscis, neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspina versus, in quo ipse præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam ejus

accessit. Inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planicie patet millia passuum xv: quem jugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ turres specularæque singulæ perveteres erant collocatæ: quarum apud ultimam præsidium & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, adscendit; atque in unumquemque collem turres, castellaque facere cœpit; atque ea minus semihora efficit; & postquam non ita longe ab ultimo colle, turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium stationemque Numidarum; paullisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, à suis munitionibus circiter passus ∞ progrediuntur, pedestremque copiam in secunda acie minus passus CD à castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Jam quum non amplius passuum MD inter hostium aciem suamque munitiones esse animadvertisset; intellexissetque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere; necesseque haberet legiones à munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem prope accurrerent, præsidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius abscesisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna iv turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animadvertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos cædi à tergo sensit. Ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco & post tergum circumventi, fortiterque resistentes conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsi, quum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant: nonnulli qui ex Curionis prælio capti conservatique,

parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. Horum corpora mirifica specie amplitudineque cæsa toto campo, ac prostrata diversè jacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præstidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis malè acceptis, occisis vulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar, instructa acie secundum infimas jugi radices, propius munitiones leniter accessit. Jamque minus eo passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ; quum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat, eductus omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turtis interpolitis, armatisque suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido texit. Dextrum sinistrumque cornu, ubi elephantum erant, in conspectu patenti adversariorum constituit. Quum jam prope solis occasum Cæsar expectavisset, neque ex eo loco, quo constitit, Scipionem progredi propius se animadvertisset, locoque magis se defendere, si res coegisset, quam in campo cominus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibi que difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro, & sinistro, ex iniquiore loco, pugnare, præsertim quum milites à mane diei jejuni sub armis iterissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam, & 11x cohortes stipendiarias Numidis Getulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, & iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, cæterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque itinere per regnum Jubæ facta, copias cum Scipione partitus Adrumetum se recipit. Interca et secundo comæatu, quem à Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe quum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum, à Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, à classe Vari & M. Octavii est capta, in qua milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asservatos sine contumelia deducendos curavit ad Scipionem. Qui, postquam ad eum pervenerunt, & ante suggestum ejus constituerunt; Non veltra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati veltri imperatoris impulsu, & imperio coactos, cives & optimum quem-

quemque nefarie consecrari. Quos quoniam fortuna in nostram derulit potestatem, si id, quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam & pecuniam donare: quapropter, quid sentiat, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIV, Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quod mihi vitam, incolumitatemque belli jure capto polliceris: & forsitan isto uteretur beneficio, si non ei summum scelus adungeretur. Egone contra Cæsarem imperatorem meum, aquid quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriaque amplius xxxvi annis depugnavi, adversus armatusque constitam? Neque ego illud facturum sum, & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. Ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius x sumam. Tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas. Postquam hæc centurio præsentis animo adversus opinionem ejus est locutus; ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus annuit centurionibus, quid fieri vellet: atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque veteranos à tironibus jubet secerni. Abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos, & cæde civium faginosos. Sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertere, & Cominium cum Ticide in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiæ causâ in salvo esse jusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent; ob negligentiam ignominie causâ dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit. Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque, vigiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum sævæ grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut præter ipsum militem & arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ ulû militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. In Africam autem non modo sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; sed etiam propter annonæ caritatem, ante parata consumplerant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. Reliqui ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis permanebant. Itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris, aquaque omnes subruti disjectique, nocte intempesta, ignibus extinctis,

rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Juba de equestri praelio Scipionis certior factus, evocatulique ab eodem litteris, praefecto Sabura cum parte exercitus contra Scipionem relicto, ut, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Caesaris liberaretur, cum 111 legionibus, equitibusque frænatīs DCCC, Numidis sine frænis, peditibusque ejus armaturæ grandi numero, elephantisque xxx, egressus è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regis seorsum positīs, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe à Scipione consedit. Erat in castris Caesaris superiori tempore magnus terror; & expectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur. Postquam vero castra castris contulit; despectis ejus copiis, omnem terrorem depōnit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem praesens dimiserat. Quo facto facile fuit intellectu Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu. Nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, intruxit, ac paullo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Caesar postquam animadvertit Scipioni auxilia fere, quæ expectasset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi cepit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propinque Scipionem capiēdo loca excelsa occupare contendit. Adversarii magnitudine copiarum consili proximum collem occupaverunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat; & quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncae in modum subrutis: quæ erant transgrediendæ Caesarī ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallē olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset, Caesarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallē olivetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus, levique armatura consedit: & præterea post montem collesque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improvīso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re duplici perturbatus Caesar, ejusque exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Caesar, equitatu ante praemisso, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset, abusi, sive obliiti præceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. Quos Caesaris equites consecuti partim interfecerunt; partim vivorum sunt potiti. Deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salu.

sem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera diltribuit, atque in eo colle, quo erat poritus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Uzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planitia positum erat, tenebaturque à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumque ejus oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat; ut, quum propius oppidum copias admovisset, oppugnareque cœpisset, testa latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur. Præterea, quo facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellent, id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile & sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longa, & angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant à legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levilque armaturæ, præliis minutis cominus dimicabant. Cæsar ab eo opere quum jam sub vespere copias in castra reduceret; magno incurfu, cum omni equitatu leviq; armatura, Juba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi parumper cesserunt. Quæ res aliter adversariis cecidit. Namque Cæsar ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas cupide insequentes dispersosque impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem prælium esset conjectum; pulvisque ventu flatus omnium prospectu offecisset; Juba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent; equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV, & VI Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire. Itemque equites Curiani diffusi Scipioni, ejusque copiis complures se eodem conferebant. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ, IX, & X ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longe à portu Ruspinae abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti; ne in adversariorum, ut insidandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt; ac diu multumque jactati, tandem multis post diebus, siti inopiaque contexti ad Cæsarem pervenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo caussulam nactus Cæsar, quod C. Avienus Tribunus mil. & legionis navem commeatu, familia sua, atque jumentis occupavisset; neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribuibus centu-

tionibusque; Maxime vellem, inquit, homines suæ petulantia, nimiaque libertatis, aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant; egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites populi R. contra remp. instigasti; rapinaeque per municipia fecisti: quodque mihi rei que pub. inutilis fuisti; & pro militibus tuam familiam jumenta que in naves imposuisti: tuaque opera militibus tempore necessario resp. caret: ob eas res, ignominia causa, ab exercitu meo te removeo: hodieque ex Africa abesse, & quantum potest, proficisci jubeo. Itemque te, A. Fonte, quod tribunus mil. seditiosus, malusque civis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute consecuti ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, & magis in seditione concitandi milites adversus vestrum imperatorem, quam pudoris, modestiæque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio, & quantum potest, abesse ex Africa jubeo. Itaque transfudit eos centurionibus; & singulis non amplius singulis additis servis, in navi imponendos separatim curavit. Getuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisque à Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt: quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, à rege Juba desciscunt celeriterque cuncti arma capiunt; contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Juba dissentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, vi cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos. Cæsar brachiis perfectis promissisque eo usque, ut telum ex oppido adjici non posset, castra munit; balistis scorpionibusque crebris ante trontem castrorum, contraque oppidum collocatis, defensores muri detertere non intermitit; eoque v legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores notissimique, conspectum amicorum propinquorumque effragitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallēbat. Namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, epique beneficio agris sinibusque donati, post Syllæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter 6000 perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Vætaræ locata. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incommodo essent, tere per id tempus M. Aquinium cum C. Salerna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere eum cum adversariis colloqui. Quum nihilo minus ejus sermonem nuncius ad se referret, restaretque, ut reliqua, quæ veller, perageret, viator postea ab Juba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saler-

na, Vetat te rex colloqui. Quo nuncio perterritus discessit; & dicto audiens fuit regi. Ufu venisse hoc civi Romano miror, & ei, qui à populo R. honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam superbius Jubæ factum, non in M. Aquinium hominem novum, parvumque Senatorem, sed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribusque præstantem. Nam quum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset, dicitur Juba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse uteretur. Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, & Jubæ homini superbissimo inertissimoque obtemperaret. Postero die universas omnium copias de castris omnibus deducunt; & supercilium quoddam excelsum nacti non longe à Cæsar's castris aciem constituunt; atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi, promptiusque proliuissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. Equo circumvectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. Ipse enim à suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat; quod in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latas ejus cornu erat oppositum. Verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum causâ tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerunt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas, & Jubæ legiones; postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media à legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantes dextro, sinistroque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis. Post autem elephantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frænatum universum in suo dextro cornu disposuerat. Sinistrum enim cornu oppido Uzita claudabatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Propterea Numidas, levisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere intersecto non minus ∞ passuum spatio & ad collis radices magis appulerat, longiusque ab adversariorum, suisque copiis promoverat: id hoc consilio, ut quum acies 11 inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circumvectus ex improvviso clauderet multitudine sua exercitum Cæsar's, atque perturbatum jaculis confingeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die præliandi. Cæsar's autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro ejus cornu ordiar, & ad dextrum per-

veni-

veniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX, VII: in dextro cornu XXX, XXIX: XIII, XIV, XXII, XXVI, in media acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocaverat. Præterea ex tironum legionibus paucos adjecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabat; sinistrum autem, ut equitatus hostium multitudini resistere posset laborabat, eodemque suum omnem contulerat equitatum: &, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem V præmiserat: levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis, maximeque in cornibus collocaverat. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum CCC interjecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, à mane usque ad horam X diei, perstitērunt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset; subito universus equitatus ultior Numidarum Getulorumque sine trænīs ad dextram partem se movere; propiusque Cæsarīs castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. Frænatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinguere: quum subito pars equitatus Cæsarīs cum levi armatura contra Getulos injussu ac temere longius progressi, paludemque transgressi multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; levique armatura deserti, ac pulsi, convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ XXVI occisis, ad suos retingerunt. Quo secundo equestri prælio factō, Scipio lætus in castra nosse copias reduxit. [Quod] proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit. Namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. In itinere Prædatores equites Numidas Getulosque ex improvviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque & fossiam per medium campum deducere, adversariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & ne jugo à Cæsare excluderetur, appropere. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilominus equestribus præliis inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hiemis gratia subdlexerat, cognito legionis VII, & IIX ex Sicilia adventu, celeriter deducit; ibique Getulis remigibus epibatilisque complet; insidiandique gratia progressus Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar L. Cispium cum classe XXVII navium Thapsum versus in stationem, præsidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de causā præmittit. Cispium, quo erat missus, celeriter pervenit. Aquila tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longius à prospectu removit. Reliqua classis in lalo ad Leptim, egressis

egressis remigibus, passimque in littore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratia progressis, vacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex Corthone egressus, primo mane Leptim universa classe vectus, naves onerarias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & penteres duas, vacuas à defensoribus nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuncios in caltris, quum opera circuiret, certior factus, quæ aberant a portu millia passuum vi, equo admissio, omisis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim; ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipsè navigiolum parvum conscendit; in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum, atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris audaciaque motus cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum iv consecutus, recuperata quinquere mi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit. Reliquæ naves hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in Corthonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris ea nocte commoratus prima luce Adrumetum accedit; ibique navibus onerariis, quæ erant extra Corthonem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Corthonem compulsis, paullisper commoratus, si forte vellent classem dimicare, rursus se recepit in castra. In ea nave captus est P. Vestrius eques Romanus, & P. Ligarius Africanianus; quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat: & postea se ad Pompeium contulerat; inde ex prælio effugerat, in Africamque ad Varum venerat. Quem ob periculum perditionemque Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, & quod ipsè suam causam Cæsari probaverat, se Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignovit. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, hostiumque subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones ii cum equitatu mittit à caltris suis millia passuum x; atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus, progressus à suis castris millia passuum vii, per jugum & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ibi ipsè quotidie exultimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commea urum, cum magno equitatu, levique armatura insidiaturus locis idoneis confedit. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta Decumana legiones se iix

veteranas cum parte equitatus sequi : atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter D; reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepi, Ruspinae, Acillæ relicto, Cispio, Aquilæque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, IV noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco profisciscitur, & pervenit ad oppidum Agar, quod à Getulis sæpe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, paucis tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab ejus castris millia passuum VI longe trinis castris dispersitis copiis, confedit. Oppidum erat Zera, quod aberat à Scipione millia passuum X, ad ejus regionem, & partem castrorum collocatum, à Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XII. Huc Scipio legiones II frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse IV vigilia egressus præter hostium castra profisciscitur cum copiis, & oppido poritur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: &, quum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. Quæ res ejus imperum retardavit. Itaque, capto C. Murio Regino equite R. Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio equite R. de conventu Uticensi, & camelis XII regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Quum jam non longe à castris Scipionis abesset, quæ cum necesse erat prætergredi; Labienus, Atraniusque cum omni equitatu, levique armatura ex insidiis adorti agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium VI oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri; primo impetu legionum equitatus & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa & dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimasset hostes pulsos derisoriosque sinem laceßendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levisque armaturæ, mirabili velocitate præditi; qui inter equites

equites pugnabant, & una pariterque cum equiribus currere, & refugere confueverant. Quum hoc sapius facerent, & Julianos proficiscentes insequerentur, & refugerent instantes, propius non accederent, & singulari genere pugnae uterentur; eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejunos, qui, à quarta vigilia usque ad horam x diei, nihil gustasset, ac jumenta siti perirent. Quum jam ad solis occasum esset, & non totos C passus in horam iv esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiae dextra sinistraque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudinem suam Cæsar's copias, pars agmen extremum insequi. Cæsar's autem non amplius tres aut quatuor milites veterani, si se convertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius 11 millium numero ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, laucis x factis, reduxit. Labienus, circiter CCC amissis, multis vulneratis, ac defessis, instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Cæsar's collocaverat, reducit in castra. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocere: quo pede se recipere ab hoste, & quemadmodum obversi adversarii, & in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcepit. Mirifice enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum, atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum; quod eos jaculis interficiebat: & legionarium militem defatigabat propter velocitatem: gravis enim armorum miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur: quia, quodcumque prælium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatu, leviq; armorum, nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognoverat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leviq; armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque elephantos ex Italia transportari

jusserat, quo & miles noster speciemque & virtutem bestiae cognosceret, & cui parti corporis ejus telum facile adjici posset; ornatusque ac loricatus elephantus quum esset, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conicerentur. Præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum non reformidarent. [Quibus ex rebus] largiter erat consecutus. Nam et milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant: equitesque in eos pila præpilata conjiciebant; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excellerat. Nec mirum. Copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos homines apertos minimeque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per causam frumentandi, huc atque illic raptaret: ideo quod hostium copias ab se, suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem III productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorreere vider, reducit sub vespertum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæsa rem potitum esse demonstravimus, veniunt: petunt & obsecrant, ut sibi præsidium mittat; se res complures, quæ utilis bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum voluntate, studioque erga Cæsarem transfuga suos cives facit certiores: Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium eo perveniret, ad oppidum adcurrisse, atque adveniente multitudine circumdata, eo potitum; omnibusque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripendum delendumque militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal. Apr. postero die productis universis copiis, processus à suis castris millia passuum V, à Scipionis circiter II millium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios à se ad dimicandum invitatos superfedere pugnae animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet, atque iter ad oppidum Sarluram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere cœpit: atque ita lixarum mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere, ac sub sarcinis detatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non tetellerat. Namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat. Itaque eos in equitatum Labieni immisos turmis suorum superpetas mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu

DE BELLO AFRIC. LIBER. 255

spectu perterritus, turpissime contendit fugere; multis ejus occisus, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non delistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque a multitudine circumvento interfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tildram pervenit, in quo Confidius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohortesque sua gladiatorum. Cæsar oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus, protinus profectus circiter millia passuum IV ad aquam fecit castra; atque inde IV die egressus redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione & potestate Jubbæ esse consueverant, in extrema ejus regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem a se gestam docent: petunt orantque, ut suis fortunis, de populo R. quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV, equites CD, funditores sagittarii que ∞ , uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque tum his copiis & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, IIX millibus passuum a suis castris, ab Scipionis vero IV millibus passuum longe constitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CD habere consueverat. Eo equitatu dextra sinistraque directo ad oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo inferiore instructis, non longius fere ∞ passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur; & tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios funditoresque eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri, & equis concitatis Juliani imperum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, & nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, jubet equitatu succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, sauciosque ac defatigatis integros, recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani CD vim hostium ad IV millia numero sustinere non poterant, & a levi armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui latagentibus

bus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublatis universi, in hostes impressione facta, in fugam adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. Insecuti per 111 millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam x commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus. In quo proelio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque interfecti, vulneratique sunt. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquarum penuriam se posse animadvertenter; adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despiciere se intellexit: pridie Non Aprilia vigilia egressus, ab Agar xvi millia passuum nocte progressus, ad Thapsium, ubi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumque eo die circummunire cœpit; locaque idonea opportunaque complura præsidii occupare; ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio intrerim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos & Vergilium amitteret; consilium Cæsařem per superiora loca consecutus, millia passuum 11x à Thapso binis castris confedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare, angustie quædam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsařem non tetellerat. Namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsium operibus circummunivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die & nocte confecta, cælo albente, non longe à castris, præsidioque, quod supra commemoravimus, ∞ D passibus, ad mare versus confedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate proconsole cum legionibus 11 relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsium relicta; reliquas naves jubet post hostium tergum quam maxime ad littus appelli, signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improvviso hostibus adversus incuterent terrorem; ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quo postquam Cæsar pervenit, & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, & nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire; ipse acie triplici collocata, legione x secundaque dextro cornu, 11x, & 1x sinistro, oppositis v legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinque cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, præliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur, ut veteranorum virtutem æmularentur,

eorum.

eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concurrere, & modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. Quumque idem à pluribus animadverti cœptum esset; subito legati evocatique obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam à Diis immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatieque resistente, sibi que eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, in iussu Cæsaris, tubicen, à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, quum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites, ne in iussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admissò in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittarii que concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto bestie stridore fundarum lapidumque perterritæ, sese convertere, & suos post se frequentes stridentisque proterere, & in portas valli semisactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti principes fugiunt. Ità celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam quum in sinistro cornu elephantis vulnere ictus & dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus pondere suo, proboscide erecta vibratque, stridore maximo premeret atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestie offerret: quem postquam elephantis ad se telo intasto venire animadvertit, relicto cadavere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cedere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantis, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapsi qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt; &, sive ut suis subsidio occurrerent; sive, ut, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici sine ingressi, terram petebant: qui à servis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant, pertugerunt, ut relictis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent. Qui postquam adverterunt, neminem ibi esse præsidio; protit-

nus armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, eaque ab Julianis teneri vident, desperata salute, in quodam colle consistunt; atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo praesidio fuit. Namque milites veterani ira & dolore incensi, non modo ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus quaestorius: qui pilo transiectus consulto à milite interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem adcurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites R. senatoresque perterriti ex praelio se receperunt; ne à militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Caesaris implorarent, inspectante ipso Caesare, & à militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Caesar trinis castris potitus, occisisque hostium x millibus, fugatisque compluribus, se recepit, l. militibus amissis, paucis faucis, in castra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit; elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset Vergilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestae suorum indicio à pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem, suamque lenitatem & clementiam commemoravit. Quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, divina re facta, concione advocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat: totumque exercitum veteranum donavit. Praemia fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus C. Rebello proconsule cum 111 ad Thapsum legionibus, & Ca. Domitio cum 11 Tisdræ, ubi Considius praerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Uticam ante praemisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex praelio fugerant, quum Uticam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradam; ubi quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Caesaris praecurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subiciunt, atque ejus oppidi incolas cujusque generis, aetatisque, vivos, contrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio. Deinde prorinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Utricensibus propter beneficium legis Juliae parum in suis partibus praesidii esse existimaverat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam Bellicam castris, fossaque parvula duntaxat munierat, ibique, custodiis circumdatis, habitare coegerat; senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare ceperunt, ideo quod eos partibus Caesaris fuisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Utrenses, animo addito ex Caesaris

vicio

DE BELLO AFRIC. LIBER. 259

victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque, postquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum coniecerunt atque ibi multos Uticenses interfecerunt; domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, & cæde rapinisque desisterent, &, quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis H-S C divisit. Idem Sylla Faultus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaque cum iis ab Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos omnes Cato convocatos una cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem assentire, partem animum mentemque perterritam, atque in fuga destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destinit, navisque iis attribuit, ut, in quas quisque partes veller, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quaestore fuerat, commendatis, & sine suspitione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum rulit, atque ita se transiecit. Qui dum anima nondum expirata concidisset; & impetu facto in cubiculum ex suspitione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque animo præsesti se interemit. Quem Uticenses quanquam oderant partium gratia, tamen propter ejus singularem integritatem, & quod dissimilimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, tursesque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Utica egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibusque portis custodias ponit. Cæsar interim à Thaplo progressus Uleetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, cæterarumque rerum cum parvo præsidio habuerat. Id adveniens potitur: deinde Adrumetum pervenit. Quo quum sine mora introisset, armis, frumento pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Confidio filio, qui tum ibi fuerat, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit: cui in itinere sit obvius L. Cæsar, subitoque se ad genua projecit, vitamque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur: cui Cæsar facile, & pro sua natura & iustitio concessit. Item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquipio, Catonis filio, Damasippique liberis, ex sua consuetudine, tribuit: circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum ea nocte mansit. Postero die mane oppidum introiit; concioneque advocata, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio

erga

erga se agit; cives autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter CCC pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: se eis duntaxat vitam concessurum, bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, ut, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, & pecuniam multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu exsanguibus, de vitæque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt: petieruntque à Cæsare, ut universis CCC uno nomine pecunia imperaret. Itaque bis millies H-S his imposito, ut per triennium lex pensionibus populo Rom. solverent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Juba, ut ex prælio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit; atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasque res comportaverat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea oppidanum, rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum R. suscepto, in oppido Zama lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cum liberis, conjugibus, civibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Juba ante portas diu, multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamenibus; deinde quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sententia perstare animadvertit, nec minis, nec precibus suis moveri, quo magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi conjuges, liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio, paucisque equitibus se confert. Zameneses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt, petuntque ab eo, uti ante, quam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare. Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere, ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Utica egressus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque ut sibi ignoscat, quibus supplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem, ab eoque sunt metu periculoque liberati. Dum hæc utrobique geruntur, Contidius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria

DE BELLO AFRIC. LIBER. 261

toria manu, Getulisque præerat, cognita cæde suorum, Domi-
 tiique & legionum adventu perterritus, desperata salute, oppi-
 dum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecuniæ onustus
 subducit, atque in regnum fugere contendit. Quem Getuli sui
 comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seque in quacun-
 que potuere partes conferunt. C. interim Vergilius, postquam
 terra marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque inter-
 fectos, aut fugatos, M. Catonem Uticæ sibi ipsum manus intru-
 lisse, regem vagum à suis desertum, ab omnibus aspernari; Sa-
 buram, ejusque copias ab Sirio esse deletas; Uticæ Cæsarem
 sine mora receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas,
 quæ sibi, suisque liberis prodesse; à Caninio proconsule, qui
 eum obsidebat, fide accepta, seque & sua omnia, & oppidum
 proconsuli tradidit. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus
 exclusus, desperata salute, [quum jam conatus esset] cum Petre-
 io, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se de-
 pugnant: atque firmior imbecillioem Juba Petreium facile ferro
 consumpsit. Deinde ipse sibi quum conaretur gladio transji-
 cere pectus, nec posset, precibus à servo suo impetravit, ut se in-
 terficeret; idque obtruncat. P. interim Sittius, pulso exercitu
 Saburæ præfecti Jubæ, ipsoque interfecto, quum iter cum pau-
 cis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, sorte incidit in Fau-
 stum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam
 diripuerant, iterque in Hispaniam tendebant, & erant numero
 circiter 8000. Itaque celeriter nocturno tempore, insidiis dis-
 positis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui
 ex primo agmine fugerant, reliquos aut interfecit, aut in dedi-
 tionem accipit; Afranium & Faustum vivos capit cum conjuge
 & liberis. Paucis post diebus, discessionem in exercitu orta,
 Faustus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti libe-
 ris Cæsar incolumitatem, suæque omnia concessit. Scipio
 interim cum Damasippo, & Torquato, & Plerorio Rustiano
 navibus longis diu multumque jactati, quum Hispaniam pete-
 rent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sittii per id
 tempus erat: à qua pauciora ab amplioribus circumventa navi-
 gia deprimentur. Ibique Scipio cum iis, quos paullo ante
 nominavi, interiit. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta,
 bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum R.
 arma tulerant, præmiisque Zamenisibus, qui de rege excludendo
 consilium ceperant, tributis, vectigalibusque regis abrogatis,
 ex regnoque provincia facta, atque ibi Crispo Sallustio procon-
 sule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Uticam se rece-
 pit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Juba Petreioque ordines
 duxerant, item Thapsitanis H-S xx millia, conventui eorum H-S
 xxx millia, Adrumetanis H-S xxx, conventui eorum H-S L
 millia, multæ nomine, imponit. Civitates, bonæque eorum
 ab omni injuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum supe-
 rioribus annis Juba bona diripuerat, & ad senatum quæsti per
 legatos, atque arbitris à senatu datis, sua receperant, tricies
 centenis millibus pondo olei in annos singulos multat, ideo
 quod initio per dissensionem principum societatem cum Juba
iu-

inierant, eumque armis, militibus, pecunia juverant. Tif-
dritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero fru-
menti multat. His rebus gestis, Idibus Jun. Uticæ classem
conscendit, & post diem III Carales in Sardiniam pervenit.
Ibi Sulcitanos, quod Nasidium ejusque classem receperant, co-
piisque juverant, H-S C millibus multat; & pro decumis
octavas pendere jubet: bonaque paucorum vendit: & an-
te diem III Kal. Quinct. naves conscendit; & à Caralibus
secundum terram provectus, duodevigesimo die, eo quod
tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam
venit.

A. HIR:

uni
par
cep
mit
op
Por
alic
pec
hor
in
pos
itin
con
à C
nun
quo
mu
esse
ren
add
& C
que
Ad
ut
tem
ten
aute

A. HIRTII
COMMENTARIORUM
DE BELLO HISPANIENSI
LIBER UNUS.

PHARNACE superato, Africa recepta, qui ex iis prœliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, quum & ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur; quo facilis præsidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ civitates sua sponte auxilia mittebant. Item nonnullæ portas cludebant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, quum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritis civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste horrato, majores augebantur copiæ. Ideoque crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant. C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis, quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam convenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obviam veniunt: à quibus nunciabatur nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus adversariis ejus provincia potitus esset, simulque quod tabellarii à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiores Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent. Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat, Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum de suo adventu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit, atque ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Ullam oppidum oppugnabat, & fere

fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido cognito Cæsaris adventu, legati clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem quum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optime de populo R. meritam esse sciens, XI cohortes secunda vigilia jubet proficisci, parique equites numero: quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum scientem, L. Julium Patiecum: qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa, vehementique vento affligeretur. Qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, & recta per adversariorum præsidia ad oppidum contendere: mediisque ex præsidiis quum quæreretur, qui essent; unus ex nostris respondit, ut si leat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant: & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti; & pedites, equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remanere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse. Hoc missò ad Ullam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricanos viros fortes cum equitatu ante præmisit: qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animadverteri. Appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset; loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium fecerunt, sic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret; ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius, Ulla prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar, quum ad flumen Bætium venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. Ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transiit. Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem condicione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet. Ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque communis pugna iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur; & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum

mortem

mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis æquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. Quum animadverteret adversarios minime velle; quos ideo à via retraxerat, ut in æquum deduceret; copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex pertugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multasque balistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere coepit. Cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii causa Cæsar complura castella occupavit partim suo equitatu, partim ut pedestres copię in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Itaque in illa obscuracione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, ut vix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam & Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planities dividuntur Salso flumine; proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit, & signa xiiii legionum. Sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, & una tacta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus. Quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. Reliquæ ex fugitivis auxiliares constabant. Nam de levi armatura, & equitatu, longe & virtute, & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursions omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribusque, & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur. Simulque in his habent speculas, & propter altitudinem, longe lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ montibus fere munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus adscensusque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci diffinitur: ut civitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur. Quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam, & Ucubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum iv, gro-

mus est excellens natura, qui appellatur Castra Postumiana. Ibi praesidii causa castellum Caesar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tegebatur loci natura, & quod remotum erat a castris Caesaris, animadvertibat loci difficultatem, & quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Caesarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium submitendum se mitteret. Ista frater opinione, tertia vigilia profectus castellum oppugnare coepit, ut laborantibus succurreret. Nostri, quum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine iactus facere coeperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare coepissent, & maioribus castris Caesaris nuncius esset allatus, cum III legionibus est profectus: & quum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti. In quibus multi praeterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum retulit v, quae ab oppidanis cepit. Suo loco praeteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere coepit. Rex nomine Iudo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus profecti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant, ex iis capti L cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus mil. qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit. Et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est: ignemque multum miserunt; sic ut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc praeterito tempore, C. Fundanius eques Rom. ex castris adversariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse. Quum venissent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & a Trebonio transigerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & a militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant, praecisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum, telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresque vulneribus affecerunt. Praeterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri dissentirent, acriterque pugnare coeperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. L, quum eruptionem facere coepissent, tamen virtute militum nostrorum [qui] etsi inferiore loco premebantur, [tamen] repulsi [adversarii] bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium coepit ad flumen Salsum facere; & quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt dejecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius lenatoris filius, cuius

trator

frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Idem temporis glans missa est inscripta; quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse politurum. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum ascendere, & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere coeperunt, & bene magna prioris muri pars dejecta est. Quo facto ob oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati missos facere loricator, quique praesidii causa praepositi oppido à Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere, conluisse. Qui cum in oppidum reversi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emissio, pugnare pro muro toto coeperunt. Propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita, corona circumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissime, simulque balista missa à nostris turrem dejecit: qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, v dejecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat observare. Eo praeterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque a nostris prohibitus, falsa que illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmae cum levi armatura, impetu facto, loco sunt dejectae, & propter paucitatem nostrorum equitum, simulque levi armatura inter turmas adversariorum prostratae. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: & majore Pompeiani exultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi coepissent. Qui quum aliquo loco à nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore facto, averlati sunt praelium facere. Fere apud exercitus hæc est equestris proelii consuetudo, quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites ex levi armatura lecti ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, venissent; idque in praelio animadversum esset, complures equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre; pedes equestre praelium facere coepit: usque eo, ut caedem proxime à vallo fecerint. In quo praelio adversariorum ceciderunt cxxiiii, compluresque armis exusti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti. Nostris ceciderunt lxx, saucii cxx, pedites & equites v. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari coeptum est. Quum bene magnam multitudinem telorum, ignemque nostris defendentibus inieissent; nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, jugulare, & de muro praecipites mittere coeperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum. Hujus diei extremo tempore à Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus; ut ea nocte turres aggeremque incenderent, & lxx vigilia eruptionem facerent. Ita igitur,

telorumque multitudine iacta, quum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ e regione & in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt, copiarque totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calceatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quæ stramentitiæ ab nostris hibernorum causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas; præterea argentum, & vestimenta; ut, dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præidia Pompeii se reciperent. Nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Sillum in acie. Quod factum licet nec optantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti, repulsi, multisque vulceribus affectos oppido represerunt, prædaque & armis eorum sunt potiti, vivosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidorum facta, clamasse, facinus se nefandum, & scelus fecisse. Nam eos nihil meruisse, quare tali poena afficerentur, qui eos ad aras & focos suos recepissent, eosque hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius jugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Carone Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit: Uinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii factus essem; & hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate, præstare: cujus funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives R. indigentes prælidii, & propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium numero; qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot imperus sustentantes nocturnis diurnisque operibus gladiatorum ictus, telorumque missus expectantes, victi, & deserti à Pompeio, tua virtute superati, salutem à tua clementia deposcimus; petimusque, ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes. Remissis legatis, quum ad portam venisset Ti. Tullius, quum eum introeuntem C. Antonius infecutus non esset, reverius est ad portam & hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, simulque pugionem eduxisset, manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit; & nunciavit quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines xxxv, neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque dici perisse quenquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremque & filium in oppido reliquerat, dominum jugulavit, & ita clam à Cæsaris prælidii in Pompeii castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, quum in oppidum reversi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deduxerent, ad mare

versum : unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent : tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum litteras Cæsar oppidanis objecit, & qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere. Id si fecisset ; ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita * facturus de ligno quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium, & Labienum, de jugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo virium fecit, usque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrin nostram, ut superiorem, incenderunt ; idcirco, quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transfugit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem ; illam oppressam & jugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum : L. Minucius Cæsari : Si mihi vitam tribuis, quoniam a Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse fidentemque præstaturum. Ita ante diem xi Kalend. Martii oppido potitus imperator est appellatus. Et Pompeius, ex pertugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus. Sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cepit. Cæsar movit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatorum unus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciavit Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse, iisque imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit caput, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus dominum jugulasse. Is vivus est combullus. Eodemque tempore centuriones loricati iix ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & saucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi iiii, & unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublatis, militibus cervices abscissæ. Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter xi equites ad aquatores nostros excurrerunt ; nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites iix. Insequenti die Pompeius securi percussit homines lxxiv, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ. Reliquos in oppidum iussit deduci : ex quibus effugerunt CXX, & ad Cæsarem venerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Borsavolentes capti sunt, legati protecti sunt

cum nostris, uti rem gestam Burlavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari: præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causa ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites R. & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis, & redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex aversione legatos jugularunt. Duoresiqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui quum certum comperissent, [legatorum responsa] ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, & ei manus intenteare coeperunt; illius opera se perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se latistaturum. Potestate data, quum inde esset protectus, præsidio comparato, quum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, jugulationem magnam facit. Principibus, qui sibi contrarii fuissent, interceptis, oppidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, servi transugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco, quod ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritis complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transugerit, in levem armaturam conjici, eumque non amplius vi accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere coepit. Hic dum in opere nostri dissentii essent, complures ex superiore loco adversariorum decurrerunt. Nec derinentibus * nostris multis telis injectis, complures vulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. Itaque, præter consuetudinem, quum à nostris animadversum esset cedere, centuriones ex legione v flumen transgressi duo restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine rectorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prælium facere coepisset, & quum undique se circumveniri animadversisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concurrerunt, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere coeperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, a turmis, & levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent. Nam & munitione præsidii ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso vix se defendere possent. Ex his utroque genere pugne complures sunt vulneribus affecti, in quibus etiam Clodius Aquitius. Inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter 11 centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utraque convenere copie. Nostri brachia ducere coeperunt. Pompeius, quum animad-

verteret, castello se excludi Asparia, quod ab Ucubi millia pas-
 suum v distat, hæc res necessario vocabat, ut ad dimicandum
 descenderet. Neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat,
 sed ex gramo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut neces-
 sario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, quum utro-
 rumque copiarum tumulum excellentem petissent, prohiberi à no-
 stris sunt, dejectique planicie. Quæ res secundum nostris efficie-
 bat prælium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri
 magna in cæde versabantur: quibus mons, non virtus, saluti
 fuit: quo subsidio tunc, nisi advesperasset, à paucioribus no-
 stris omni auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex levi ar-
 matura cccxxiv: ex legionariis cxxix: præterquam quo-
 rum arma ad spolia sunt allata. Ita pridie 11 centurionum in-
 teritio hac adversariorum poena est litata. Inlequenti die pari
 consuetudine, quum ad eundem locum ejus præsidium venisset,
 pristino illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nullo
 loco æquo se committere audebant. Quum nostri in opere es-
 sent, equitum copiarum concursus facere coeperunt; simulque vo-
 ciferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut, consueti
 inlequi, existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum,
 nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi, & planicie
 iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congre-
 diendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum
 Antistium Turpionem, qui fidens viribus, ex adversariis sibi
 parem esse neminem cogitare coepit. Hic, ut fertur, Achil-
 lis Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger eques Roma-
 nus Italicensis ex acie nostra ad congregiendum progressus est.
 Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab o-
 pere ad spectandum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellato-
 res principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur fi-
 nem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi, cupidique
 suarum quisque partium, * expertorum virorum, fautorum-
 que voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad di-
 micandum in planiciem se contulissent, scutorumque laudis in-
 signis præfulgens opus cælatum, quorum * pugna esset prope
 profecto dirempta, nisi propter equitum * concessum, ut supra
 demonstravimus, levis armatura præsidii causâ non longe ab
 opere caltrorum constitisset. Ut nostros equites in receptu,
 dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, uni-
 versi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti,
 quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt. Cæ-
 sar ob virtutem, turmæ Cassianæ donavit millia xii, & præ-
 fecto torques aureos 11, & levi armaturæ millia x. Hoc die A.
 Bæbius, & C. Flavius, & A. Trebellius equites Romani A-
 thenses, argento prope recti equites, ad Cæsarem transugerunt;
 qui nunciaverunt equites Romanos conjurasse omnes, qui in ca-
 stris Pompeii essent, ut transitionem facerent: servi indicio
 omnes in custodiam esse conjectos, e quibus, occasione capta,
 se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas
 mittebat Urlaonem Cn. Pompeius: S. V. G. E. V. Et si, prout
 nostra

nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulso habemus; tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidii bellum ducunt. Nam singulas civitates circumstant. Inde sibi commeatu capiunt. Quare & civitates nostrarum partium conservabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu privati, necessario ad dimicandum descendent.

Insequenti tempore quum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. III Nonarum Martii prælio, ad Seritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & Attium Varum circum castella præfesse. Eo die Pompeius castra movit; & circa Hispalim in oliveto constitit. Cæsar prius quam eodem est profectus, luna hora circiter vi visa est. Ita castris motis Ucubim præsidium, quod Pompeius reliquit, iussit ut incenderent, & deulto oppido in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventisfonte oppidum quum oppugnare cepisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam: contra Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit. Miletique, qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est a nostris, & fustis percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die, quum iter facere Cæsar cum copiis veller, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de III vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Urfaonensium civitati [fuissent fautores] antea litteras miserat, Cæsarem nolle in convallem descendere, quod maiorem partem exercitus tironum haberet. Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione iterum totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri; interim nulla planities dividit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum v, ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planities æquabatur. Cujus decursum antecederat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri & voraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Hoc accedebat, ut locus illa planicie equitatum ornaret, & diei, solisque serenitas: ut misericum & oprandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum.

dum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt: id quod adversarios existimabamus esse facturos: qui tamen à munitione oppidi eo passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum adversarii constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, ut aut ab excello loco, aut ab oppido, discederent. Nostri pede pressio propius rivum quum appropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt. Erat acies XII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus VI: præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostri præsidia LXXX cohortibus, & IIX millibus equitum. Ita, quum in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum à Cæsare esset animadversum, neque temere culpa sua sequi admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus esset objectum, moleste & acerbè accipiebant, se impediri quo minus prælium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferrantes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistram III & V legio, itemque cætera auxilia, & equitatus. Prælium clamore facto committitur. Hic est virtute nostri antecedeant, adversarii loco superiore defendebantur acerrime, & vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missus, concursus, sic, ut prope nostri distiderent victoriæ. Congressus enim & clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnae, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulat, & concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem, magno adversarios timore eorum opera afficiebant, quod suo loco hostes vehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ablatare nostri occuparentur, legio adversariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistram cornu premere cœpit. At ii eximia virtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermissus gemitus, gladiatorumque crepitus auribus oblat, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma; adversariosque vehementissime pugnant nostri agere cœperunt, quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter xxx, & si quid amplius: præterea Labienus, Attius Varus, qui-

quibus occisis utrisque funus est factum; itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex provincia ad millia III. Nostri desiderari ad hominum ∞ partim peditum, partim equitum: faucii ad D: adversariorum aquilæ sunt ablatae XII, & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII capri sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac quum oppidum Mundam sibi constituerent præsidium, nostri cogeantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis, pro celsipite cadavera collocabantur, scuta & pila provallo, * insuper occisi, & gladii, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conversa universa, hostium timorem, virtutisque insignia * proposita viderent, & vallo circumcluderentur adversarii. * Ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare ceperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci, & secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus ad navale præsidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abest à Corduba millia passuum CLXX. Quo quum ad octavum milliarium venisset, P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit, quum minus belle haberet, ut mitteret lepticam, qua in oppidum deferri posset. Litteris missis, Pompeius Carteiam devertitur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, ut ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de leptica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circumdata, Cordubam venit: qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaverunt. Quum eo esset ventum, conviciari ceperunt, nos ex prælio paucos superesse, quo confugeremus? Ita pugnare ceperunt de ponte. Cæsar flumen transiecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prælio Cordubam quum venisset, familiam & libertos convocavit: pyram sibi extruxit, cenam afferri quam optimam imperavit, item optimis insternendam vestimentis. Pecuniam & argentum in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cenavit; * resinam & nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare ceperunt utque eo, ut clamor in castra nostra perveniret, tere inter Cæsarianos, & inter Pompeianos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partem oppidanorum servi, qui erant à Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris adventum descendere ceperunt. Legio XIII oppidum defendere cepit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intramitteret. Hoc quum animadvertenter homines fugitivi, oppidum incendere ceperunt: qui superati

perati a nostris sunt interfecti hominum millia xxii, præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus; dum hic detinetur ex prælio, quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri dixisset; Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes præsidium, quod Cæsar's præsidium receptum indignabatur, clam quendam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam præsidia in Lusitaniam proficiscitur, & Cæciliom Nigrum nomine Barbarum ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur. Præsidium vigilesque jugulant, portas præcludunt; de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestate haberent; quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditum incenderent, & moenia delerent, [Ita] consilio habito noctu, paritur Lusitanos eruptionem facere. Id quod consulo non existimabant fieri. Ita irrumpendo naves, quæ ad Bætis flumen fuissent, incendunt. Nostrum dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit: ex qua civitate legati ad deditionem venerunt; Mundensesque, qui ex prælio in oppidum confugerant, quum diutius circumfunderentur, bene multi deditionem faciunt, & quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent; illi eadem in castris administrarent. Hac re cognita, insequentinocte, vigilia tertia, tellera data, extra vallum omnes sunt concissi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitata portas occupant. Cædes fit magna. Saucius Pompeius naves xxx occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classis præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item iv die navigatione confecta, insequuntur. Qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum quantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis proluget, & locum quendam munitum natura occupat. Equites & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis, certiores sunt: diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorisset: quæ res maxime impediabat. Ita

lectica

lectica à turre qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudo deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis; quibus cedentibus, cupidius insequerentur adversarii, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius factum, animadvertēbatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem & celeri festinatione circummunitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus quum animadversum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallē autem atque exelum locum, ut speluncam, Pompeius se occultare cepit, ut à nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Id. Aprilis caput allatum, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Hic etsi non aberat diligentia ad naves ruendas, tamen nonnquam ex castello propter eorum crebras excursions, eiciebatur, & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent, incensisque qui subsidium repererent. Ii sic dispositi erant, ut à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur, naves incenduntur: simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur. Nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naves, quæ in alto fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublati, pelagus remis petere ceperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna, * eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos vivos capiunt, ac deinde Ursonem proficiscuntur; quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quod aqua, præterquam

in ipso oppido, non erat. Nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur propius millia passuum XIX: quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger, materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congeffit. Ita necessario deducebantur nostri, ut a Mundam, quam proxime ceperant, materiem intro deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Ursonem, Cæsar, quum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat; Initio quæsturæ suæ eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse, &, quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse. In insequenti prætura ampliato honore, vestigalia, quæ Metellus imposuisset, a Senatu petisse, & eis pecuniis provinciam liberasse: simulque, patrocínio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas, privatasque causas, multorum inimiciis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset commoda, provinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores & ingratos in se, & in populum R. hoc bello, & in præterito tempore cognosse. Vos jure gentium, inquit, & civium R. institutis cognitis, more barbarorum Populi R. Magistratibus sacrosanctis, manus sæpe & sæpius attulistis: luce clara Cassum in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint Populi R. in hac provincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis receptus, fasces imperiumque sibi arripuit. Multis interfectis civibus, auxilia contra populum R. comparavit: agros, vestramque provinciam vestro impulsu depopulavit. In quos vos victores exultimabatis? An me deleto, non animadvertetis & habere legiones Populum R. quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cælum diruere possent? quorum laudibus & virtute.

Desunt reliqua.

C. JULII CÆSARIS
FRAGMENTA.
EX LIBRIS EPISTOLARUM AD
MARCUM TULLIUM CICERONEM.

Cæsar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

QUUM Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui, neque audire me commode potuisset, quum properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem. Etsi hoc officium & feci sæpe, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. In primis à te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. Ad propositum revertar: settlementi meæ, brevitatiq; litterarum ignosces. Reliqua ex Furnio cognosces. Vale. *Ex Cic. Lib. 9. Epist. ad Attic. Epist. 5.*

Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S.

Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil à me abesse longius crudelitate. Atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari ab te, triumpho & gaudeo. Neque illud me mover, quod ii, qui à me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam & me mei similem esse, & illos fui. Tu velim mihi ad Urbem præsto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse jucundius. Hanc adeo habeo gratiam illi. Neque enim aliter facere potuit; tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. Vale. *Ex Cic. Lib. 10. Epist. ad Attic. Epist. 9.*

Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S.

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum judicarem, tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimaui, & pro nostra benevolentia petendum, ne quo progredieris inclinata jam re, qua integra etiam progrediendum tibi non existimasses. Namque & amicitia graviolem injuriam feceris, & tibi minus commode consulueris, si non fortunæ obsecutus viderere; omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur: nec causam secutus (eadem enim tum fuit, quam ab eorum consiliis abesse judicasti) sed meum aliquod factum

condemnasse : quo mihi gravius abs te nihil accidere potest : quod ne facias, pro jure nostræ amicitiae à te peto. Postremo, quid viro bono, & quieto, & bono civi magis convenit, quam abesse à civilibus controversiis ? quod nonnulli quum probarent, periculi causa sequi non potuerunt. Tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiae judicio, neque tutius, neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. *xv. Kal. Maj. ex itinere. Vale. Ex Cic. Lib. 10. Epist. ad Attic. Epist. 9.*

M. Furium, quem mihi commendas, vel regem Galliae faciam, vel Lepthæ legatum : si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. *Ex Cic. Lib. 7. Epist. ad Fam. Ep. 5. ad Cæs.*

Neque pro cauto, ac diligente se castris continuit. *Ex Charis. Lib. 1.*

Quid quaeris, quid Cæsar ad me scripserit : quod sæpe, gratissimum sibi esse, quod quierim : oratque in eo ut perseverem. *Ex Cic. Lib. 8. Epist. ad Attic. Ep. 11.*

De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, & mihi ipse Cæsar nominatim Curtio paratum esse rescripsit. *Ex Cicer. lib. 3. Epist. ad Quintum Fratrem, Epist. 1.*

Quod quidem propemodum videor ex Cæsar's litteris, ipsius voluntate facere posse : qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. *Ex Cic. lib. 10. ad Attic. Epist. 10.*

Cæsar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim, seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior quod scribit, secum Tullum & Servium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset, &c. sed tamen exemplum mihi ad te Cæsar's litterarum. *Ex Cic. lib. 10. Epist. ad Attic. Epist. 3.*

Sextius apud me fuit, & Theopompus pridie venisse à Cæsare narrabat litteras : hoc scribere sibi certum esse Romæ manere ; causamque eam adscribere, quæ erat in epistola nostra, ne se absente leges suæ negligenterentur, sicut esset neglecta sumptuaria. *Ex Cic. lib. 13. Epist. ad Attic. Ep. 7.*

Sed heus tu, celari videor à te quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar ? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante : & prima, sic, ut neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendum locum *παρὰ τὴν πόλιν* hoc enim videtur verbo, &c. *Ex Cic. lib. 2. Epist. ad Quintum Fratrem, Epist. 15.*

Ex Britannia Cæsar ad me Kal. Septembr. dedit litteras, quas ego accepi A. D. iv. Kal. Octobr. satis commodas de Britannicis rebus : quibus ne admirer, quod à te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse, cum ad mare accesserit. &c. *Ex Cic. lib. 3. Epist. ad Quintum Fratrem, Ep. 1.*

Quom hanc jam epistolam complicarem, tabellarii à vobis venerunt A. D. xi. Kal. Septembr. vicesimo die. O me sollicitum ! quantum ego dolui in Cæsar's suavissimis litteris, sed quo erant suavior, eo majorem dolorem illius ille casus afferebat. *Ex Cic. lib. 3. Epist. ad Quintum Fratrem, Ep. 1.*

EX LIBRIS EPISTOLARUM
AD C. OPIUM ET BALBUM
CORNELIUM.

Cæsar Oppio & Cornelio S.

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quam valde probetis ea, quæ apud Corninium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, & hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me præberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hoc modo si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria uti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere præter unum L. Sullam, quem iniciturus non sum. Hæc nova sit ratio vincendi; ut misericordia, & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt. De his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Jam duo Præfecti Fabrum Pompeii in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt; si vellent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quam iis, qui & illi, & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificibus effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret. *Ex Cic. lib. 9. Epist. ad Attic. Epist. 8.*

Cæsar Oppio & Cornelio S.

A. D. VII. Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace; quæ visa sunt respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in ipem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. *Ex Cic. lib. 9. Epist. ad Att. Ep. 16.*

De Cæsare fugerat me ad te scribere. Video enim quas tu litteras expectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat & mea, & Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse: ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. Sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis: De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi: quantum autem conjectura consequebar, id erat huiusmodi, ut magis optandum quam sperandum putarem. Itaque postea misi ad Cæsarem eodem illo exemplo litteras. Jocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus, &c. *Ex Cic. lib. 2. Epist. ad Quintum Fratre, Epist. 11.*

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium, & Balbum Corneliū, qui res ejus absentis curabant. In his epistolis quibuldam in locis inveniuntur litteræ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite. Nam verba ex his litteris confici nulla possunt. Erat autem conventum inter eos clandestinum, de commutando situ litterarum, ut inscriptio quidem alia aliæ locum, & nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus, & potestas restitueretur, &c. est adeo Probi Grammatici commentarius satis curiosè factus, de occulta litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. *Ex Agell.*
lib. 17. cap. 9.

EX LIBRO EPISTOLARUM

AD QV. PEDIUM.

Cæsar Q. Pedio S.

Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex Cic. lib. 9. Epist. ad Attic.*

EX LIBRO EPISTOLARUM

AD PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi. *Ex Char. lib. 1.*

EX LIBRO EPISTOLARUM

AD ANTONIUM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum, in quibus erat: Se audivisse Cæsarem, & L. Metellum in Italiam venisse, Romæ ut essent palam: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset: deque eo vehementius eras scriptum. *Ex Cic. ad Attic. lib. 11.*

EX LIBRO EPISTOLARUM
AD SERVILIUM.

P. Servilius pater ex litteris, quas sibi à Cæsare missas esse dicebat, significat valde se sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Cæsarem humanissime diligentissimeque locutus esses. *Ex Cic. lib. 3. Epist. ad Quintum Fratrem, Epist. 1.*

DE C. JULII CÆSARIS
EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epistolæ quoque ejus ad Senatum extant: quas primus videtur ad paginas, & formam memorialis libelli convertisse: cum antea Consules & Duces non nisi transversa charta mitterent scriptas. Extant & ad Ciceroem; item ad Familiares domesticis de rebus. In quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset. Quæ si quis investigare & persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, O pro A, & periode reliquas commutet. *Ex Suet. in Cæs. * Harum mentio apud Cic. in Epist. 11. lib. 11. ad Famil. Omnino & ipse Cæsar, amicus nollet, minaces ad Senatum & acerbis litteras miserat, &c.*

Scribere, & legere simul, dictare & audire solitum accepimus. Epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter libratius dictare, aut si nihil ageret, septenas. *Ex Plin. lib. 7. cap. 15.*

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ γράμματι προσεξήνακχεν ἱππαζόμενους τὰς ἐπιστολάς υπαγοράζειν, καὶ δυσὶν ὁμῶς γράφειν ἑκατέρῃ. ὥς δὲ Ὀππίδης φησι, καὶ πλείους. λέγεσθαι δὲ καὶ τὸ διὰ γεγραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν. Καὶ σὺ ἀπὸ τῶν μηχανιστῶν. *Ex Plut. in Cæsare.*

EX ORATIONE IN FUNERE

JULIÆ. Quæstor Juliam amitam, uxoremque Corneliam defunctas laudavit e more pro rostris. Sed in amitæ quidem laudatione, de ejus patris sui origine sic refert: Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum Diis immortalibus conjunctum est. Nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges; quo nomine fuit mater: à Venere Julii, cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent; & carmonia Deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. *Ex Suet. in Cæs.*

Ὅτε ἡ Μακρὴ γυναικὸς ἀποθανόντος, ἀδελφίδος
 ὡν αὐτῆς, ἐγκάμειον τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ δῖπλην,
 ἢ ὅτι ἡ ἐκφραστὴ ἐπέλημψεν εἰκόνας Μακρὴ περθεῖας.
 Ex Plut. in Cæsare.

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit,
 hoc principio usus est: Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro
 horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus M.
 * Vinici, non posui. Nam neque hominum morte memoria de-
 leri debet, quia a proximis retineatur; neque clientes sine sum-
 ma infamia deferri possunt, quibus etiam a propinquis nostris
 opem ferre institimus. Ex Agell. lib. 5. cap. 13. * Ita Fulvius
 Ursinus ex libri manuscripti corrupta scriptura.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est. Ex Julio
 Rutiliano de Figuris.

EX ORAT. PRO LEGE PLAUTIA.

Reperi tamen in oratione C. Cæsaris, qua Plautiam rogatio-
 nem suavit; necessitatem dictam pro necessitudine, id est, iure
 adinitatis. Verba hæc sunt: Equidem mihi videor pro nostra
 necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse. Ex
 Agell. lib. 13. cap. 3. & Nonio in voce Necessitas.

EX ORAT. IN CN. DOLABELLAM.

Cæsar in Dolabellam: * Actionis illibuisse, quorum in pedi-
 bus, fanisque posita & honori erant, & ornatu. In libris quo-
 que Analogicis omnia istiusmodi sine I littera dicenda censet.
 Ex Agell. lib. 4. cap. 16. * Alias Actionis allibuisse, sed emen-
 data Stephani & Tornæsii editio: Cæsar in Dolabellam Actio-
 nis III. Ibi isti, quorum, &c.

Nono decimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno & vi-
 gelimo Cæsar Dolabellam, altero & trigesimo Asinius Pollio
 Catonem, non multo ætatem antecedens Calvus Varinium, his
 orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legi-
 mus. Ex auctore Dialogi de oratoribus.

Cæterum composita seditione civili, Cornelium Dolabellam
 consularem & triumphalem virum repetundarum postulavit,
 absolutoque Rhodum secedere statuit. Ex Suet. in Cæs.

Divus quoque Julius, quam celestis numinis, tam etiam hu-
 mani ingenii perfectissimum columen, vim facundiae propriæ
 expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum
 agi, extorqueri sibi causam optimam L. Cottæ patrocinio.
 Ex Valer. Max. lib. 8. cap. 9.

C. Cæsar

C. Cæsar Cn. Dolabellam accusavit, nec damnavit. *Ex Pediano in orat. pro Marco Scauro.*

Significat & Cæsarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est quantum oportuit per Hortensium, &c. *Ex Pediano in Divin.*

Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκεινε κακώτεως ἐπαρχίας, καὶ πολλὰ ὑπὸ τῇ Ἑλλάδι καὶ πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέχον. ὃ μὲν ἐν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. *Ex Plut. in Cæs.*

EX ORAT. AD MILITES.

Fama vero hostilium copiarum perterritos, non negando minuendo, sed insuper amplificando, ementiendoque confirmabar. Itaque cum expectatio adventus Jubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus: Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum X legionibus, equitum XXX, levis armaturæ C millibus, elephantisque CCC. Proinde desinant quidam quætere ultra, aut opinari; mihi que, qui compertum habeo, credant: aut quidem verustissima nave impositos quocunque vento in quascunque terras jubebo avchi. *Ex Suet. in Cæs.*

C. Cæsar apud milites de incommodis eorum: Non frustra vos, milites, *Ex Diomede lib. 1. * Alias, commodis.*

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, cæterosque cujusdam lenti luminis ac temporis libros legit, &c. *Ex Autore Dial. de orator.*

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim jambo, qua procella verborum, impium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, à quo cum studiose, tum etiam feliciter gravissimi criminis reus defensus fuerat, &c. *Ex Val. Max. lib. 5. cap. 3.*

EX ORAT. DE CONIURATIS.

Catonem primum putat de animadversione disisse, quam omnes ante dixerant præter Cæsarem. Et cum ipsius Cæsaris tam severa fuerit, qui tum Prætorio loco dixerit, &c. *Ex Cic. ad Attic. lib. 12.*

Sed Cæsar ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam a Consule, hujusmodi verba locutus est; Omnes homines, &c. *Ex Sallust. in Conjur.*

Οὗ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διήλθεν πείθον-
 τισμένον, ὡς ἀποκτείνει μὴ ἀκείτους ἀνδρας ἀξιο-
 ματι καὶ ἡρώ λαμπροῦς, καὶ δοκεῖ πάτειον, καὶ δὲ δι-
 καιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. οἱ δὲ
 ὁρμεῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ὡς ἂν
 αὐτοὺς ἐλθῇαι Κικέρων, μέχει ἢ καὶ ἀπολεμηθῇ Καί-
 λιναι, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἐκάστου
 τῇ βελῇ γνώμῃ παρέξῃ. ἔτω δ' ὅ γνῶμης φιλαν-
 θρώπου φανείσης, καὶ τὸ λόγῳ δισσώως ἐπ' αὐτῇ
 ῥηθῇ, καὶ μόνον οἱ μὲν τῶτον ἀνιστάμενοι προσέλι-
 θεντο, πολλοὶ δ' καὶ ἡμεῖς τὰς εἰρημίας γνώμας
 ἀπαπαικόμενοι πρὸς τὴν ἐκένε καλίστησαν, ἕως ἐπὶ
 Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτελον περὶ ἡλθεν. Ex Plut.
 in Cæs.

EX ORAT. IN :::

Sic fac existimes : post has misérias, id est, postquam armis
 disceptari coëptum est de jure publico, nihil esse actum aliud
 com dignitate. Nam & ipse Cæsar, accusata acerbitate Mar-
 celli (sic enim appellabat) laudatæque honorificentissime &
 æquitæ tuæ & prudentiæ, repente præter spem dixit, se Se-
 natui roganti de Marcello, ne * hominis (L. omnis) quidem
 causâ negaturum. Ex Cic. lib. 4. Epist. ad Fam. Epist. 4. ad Ser.
 Sulpicium.

EX ORAT. IN FUNERE

CORNELIÆ.

Quæstor Juliam amitam, uxoremque Corneliam defunctas
 laudavit è more pro rostris. Ex Suet. in Cæsare.

Τὸ μὲν ἔν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέρῃς λόγοις ἐπιτα-
 ρίσις διεξίεναι πάτειον ἢ Ῥωμαίοις, νέαις δ' ἐκ ἡν
 ἐν ἔθει. πρῶτον εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ γυναικὶ
 ἀποθανόντι. Ex Plut. in Cæsare.

DE JULII CÆSARIS ORATIONIBUS
TESTIMONIA.

Tum Brutus : Orationes quidem ejus mihi vehementer pro-
 bantur, complures autem legi, &c. Ex Cic. in Bruto.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam ferun-
 tur, Pro Q. Metello, quam non immerito Augustus existimat
 magis ab actuariis exceptam, male subsequētibz verba di-
 centis, quam ab ipso editam. Nam in quibusdam exemplaribus
 invenio

invenio, ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Cæsaris sermo sit, Metellum seque adversus communium obrectatorum criminationes purgantis. Apud milites quoque in Hispania, idem Augustus orationem esse vix ejus putat. Quæ tamen duplex fertur, una quasi priore habita prælio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incurſione. *Ex Suet. in Cæs.*

EX LIBRIS IN CATONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. *Suet. in Cæsare.*

EX LIBRO I.

Cæsar in Anticatone priore: Uno enim excepto, quem aliusmodi atque omnis natura finxit, suos quisque habet charos, *Priscianus bis lib. 6. & lib. 7. & lib. 13.*

INCERTA EX IISDEM.

Erunt officia antelucana, in quæ incidere impune, ne Catoni quidem licuit. Quem tamen C. Cæsar ita reprehendit, ut laudet. Describit enim eos, quibus obviis fuerit, cum caput ebrui retexissent, erubuisse. Deinde adjicit: *Putares non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos.* Poruitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam si ebrui tam venerabilis erat? Nolite tamen cœnæ ut apparatus & impendii, sic temporis modus constet. Neque enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidem possunt, nisi ut simul laudent. *Ex Plin. lib. 3. Epist. 12. ad Catilium.*

C. Etiam Cæsar gravis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Unius, inquit, arrogantis, superbisæque, dominatuque. *Ex Agell. lib. 4. cap. 16.*

DE C. JULII CÆSARIS IN CATONEM
SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirrius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis: itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret. Volo enim eum divulgari. *Ex Cic. ad Attic. lib. 12.*

Hirrii epistolam si legeris, quæ mihi quasi *πρόπλασμα* videtur ejus vituperationis, quam Cæsar scripsit de Catone. *Ex lib. 12. ad Attic.*

Cum

Cum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se & Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem & vehementer probasse. *Ex lib. 13. ad Att.*

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. *Ex Cic. in Topic.*

M. Ciceronis libro, quo Catonem cælo æquavit, quid aliud Dictator Cæsar, quam rescripta oratione velut apud Judices respondit? *Ex Taciti lib. 4.*

Hisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone notaverit * Cicero. *Ex Quinft. lib. 3. (* in Topicis.)*

Ut Catonem Tullius laudans: & duobus voluminibus Cæsar accusans. *Ex Mart. Capell. lib. 5.*

Atque utinam ritus veteres, & publica saltem

His intacta malis agerentur sacra: sed omnes

Noverunt Mauri, atque Indi, quæ psalteria penem

Majorem, quam sint duo Cælaris Anticatores,

Illuc, &c. *Ex Juven. Sat. vi. vers. 333.*

Πυθόμην ὃ ὡς ἐαυτὸν ἀνὴρ διεργάσατο, δὴλ-
μὴ ἦν δηχθεὶς, ἐφ' ᾧ ὃ, ἀδελόν· εἶπε δ' ἐν ᾧ Κάτων,
φθονῶ σοι τ' θανάτῳ, καὶ γὰρ σύ μοι τ' σωτηρίας ἐφθό-
νησας. ὁ μὲν ἐν μὲν ταῦτα γεγραφὲς ὑπ' αὐτῷ πρὸς
Κάτωνα τεθνεῶτα λόγῳ, ὃ δοκεῖ πρῶτος ἔχοντι,
ἐδὲ εὐδιαλλακτικῶς σημειῶν εἶναι. πῶς γὰρ ἐφέστατο ζών-
τῳ, εἰς ἀναίδητον ἐγκύβητος ὄργῳ τοσαύτῳ; Paulo
post: καὶ τ' λόγον ἐκείνον ἐκ βλάβης ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλο-
τιμίας πολιτικῆς συνέλεξαί τε διὰ τοιαύτῳ αἰτίαν.
ἔγραφε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ
θεμένῳ Κάτωνα. καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν, διὰ πον-
δῆς ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τῷ δεινότητι τῷ ῥητόρων εἰς τὴν
καλλίστῳ πεποιημῶτος ὑποθέσιν. τὸτο ἡνία Καίσαρα,
καίηγορίαν αὐτῷ νομίζοντα, τ' τ' τεθνεῶτος δι' αὐ-
τὸν ἔπαινον. ἔγραψεν ἐν πολλὰς τινὰς κατὰ τῷ
Κάτωνος αἰτίας σωμαγαγῶν. τὸ ὃ βιβλίον Ἀντι-
κάτων ἐπιγέγραπται, καὶ πεδασὰς ἔχει τ' λόγων
ἐκείνου διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλὰς. *Ex Plut.*
in Cæf.

Αὐτὸς δ' ἐν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα πρὸς Κά-
τωνος ἀντιγραφῇ, παρατίθεται, μὴ στρατιωτικῷ λόγον
ἀνδρὸς ἀντιθέλειν πρὸς δεινότητι ῥητορῷ εὐφυῆς,
καὶ πολλῶν ἐπὶ τῷ πολλῷ ἄγοντῳ. *Ex Plut. in*
Cæiare.

Ἐκ ὃ τῷ διέλεται τιμῶν καὶ φιλοφρονέμεν, ὥστε
καὶ γεγραφέντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀντιγραφῶν,
τῷ

τὸν τε λόγον αὐτῷ καὶ τὴν βίον, ὡς μάλιστα πρὸ Περικλέους
εἰκότα καὶ Θερσίανους ἐπαινέειν. ὃ μὲν ἐν Κικέρων
λόγος Κατῶν· ὃ δὲ Καίσαρος, Ἀντικατῶν ἐπιγέγρα-
φται. Ex Plut. in Cic.

EX LIBRIS DE ANALOGIA AD M. T. CICERONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, &c. Ex Suet. in Cæs.

EX LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum, inquit, in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit, primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiæ: tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit, quam se dicere, laudem singularem, (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus,) ac si cogitata præclare eloqui possent, nonnulli studio, & usu laboraverunt (cujus te pæne principem copię, atque inventorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum esse existimare debemus.) hunc facilem, & quotidianum noluisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copię dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam bene meritum de Populi Romani nomine & dignitate. Ex Cic. in Bruto.

C. Cæsar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii focer, à quo familia & appellatio Cæsarum deinceps propagata est, vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi, in libris, quos ad M. Ciceronem de Analogia scripsit, *Arenas* vitiose dici existimabar, quod *Arena* nunquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque *Cælum* neque *Triticum*. Contra autem *Quadrigas*, etiamsi carrus unus equorum quatuor junctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut *Arma*, & *Mœnia*, & *Comitia*, & *Inimicitias* &c. Paullo post: Tunc prolato libro de Analogia primo, verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi. Nam quum prædixisset, neque *Cælum*, *Triticum*ve, neque *Arenam* multitudinis significationem pati: Num tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod *unam terram*, & *plures terras*, & *urbem*, & *urbes*, & *imperium*, & *imperia* dicamus? neque *Quadrigas* in unam nominis figuram redigere, neque *Arenam* in multitudinis appellationem convertere possimus? Ex Agell. lib. 19. cap. 8.

Atque id quod a C. Cæsare excellentis ingenii ac prudentiæ (ita Agellius, Macrobius providentiæ) viro in primo de Analogia libro scriptum est, habere semper in memoria atque in pe-
ctore,

store, ut tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum. *Ex Agell. lib. 1. cap. 10. & Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 5.*

EX LIB. II.

C. Cæsar in libro de Analogia secundo, hujus die, & hujus specie dicendum putat. *Ex Agell. lib. 9. c. 14.*

Panium Cæsar de Analogia libro secundo dici debere ait, sed Verrius contra. Nam i detracta Panum ait dici debere. *Ex Charif. lib. 1.*

Cæsar de Analogia secundo, Fages, Populos, Ulmos. *Ex Charif. lib. 1.*

Cæsar de Analogia secundo Turbonem non Turbinem etiam in tempestate dici debere ait, ut Cato Catonis, non ut homo hominis. *Ex Charif. lib. 1.*

Lacer an Laceris, &c. Cæsar de Analogia secundo, nec non Valgius de rebus per epistolam quæsitis. *Ex Char. lib. 1.*

Is homo, Idem compositum facit, nisi quia Cæsar libro secundo (de Analogia videlicet) singulariter Idem, pluraliter Idem dicendum affirmat. Sed consuetudo hoc non servat. *Ex Char. lib. 1.*

EX IISDEM, NON DISTINCTO
LIBRO.

C. Cæsar gravis auctor lingue Latinæ in libris Analogicis omnia istiusmodi (puta Senatu, Viâu, Aspectu, &c.) sine i littera dicenda ceter. *Ex Agell. lib. 4. cap. 16.*

Hic & hæc Samnis, hujus Samnitis. Sic Cæsar de Analogia. *Ex Prisc. lib. 6.*

Partum. Cæsar de Analogicis, harum partium. *Ex Char. lib. 1.*

EX IISDEM, UTI VEROSIMILE EST,
NON ADSCRIPTO TAMEN UBI
LAUDANTUR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi, quousque patitur decor. Neque enim jam Calypsonem dixerim, ut Junonem: quanquam secutus antiquos C. Cæsar utitur hac ratione declinandi. *Quintil. lib. 5. cap. 5.*

M. Tullius & C. Cæsar, mordeo memordi; pungo pepugi; spondeo spondi dixerunt. *Agell. lib. 7. cap. 9.*

C. Cæsar ait L littera nominativo singulari neutra finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiant E littera terminata: huic animali, & ab hoc animali, huic puteali, & ab hoc puteali. *Char. lib. 1.*

Aplustre. Omnium nominum, quæ sunt neutri generis & in E terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares. *Char. lib. 1.*

AR litteris nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quod dativo & ablativo parijure funguntur, ut idem Plinius scribit. *Char. lib. 1.*

Jubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quod neutra nomina *AR* nominativo clausa, per I dativum ablativumque singulares ostendant: *Jubar* tamen & *Far* ab hac regula dissidere. Nam huic *jubari* dicimus, ab hoc *jubare*, & huic *farri*, ab hoc *farre*. *Char. lib. 1.*

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in fæmininis, ut *puppin*, *reslin*, *pulvin*. Hoc enim modo & ab hoc *cani*, & ab hoc *cane*. *Char. lib. 1.*

Tribus *III* junctis qualis posset syllaba pronuntiari? nam postremum *I* pro vocali accipiendum, quod Cæsari artis Grammaticæ doctissimo placitum fuisse a Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. *Priscian. lib. 1.*

V, loco consonantis posita, eandem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos, quam apud Æoles digamma *F*, pro quo Cæsar hanc figuram *V* scribere voluit. Quod quamvis illi recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit. *Prisc. lib. 1.*

Hæc *pollis pollinis*. Sic Charilius. Probus autem & Cæsar, hoc *pollen pollinis* declinaverunt. *Prisc. lib. 16.*

Præterea Cæsar declinat, *pubis puberis*: Probus, *pubes puberis*: quidam, *puber puberis*. *Prisc. lib. 1.*

Quamvis Cæsar non incongrue protulit *ens* à verbo *sum*, *es*, *est*. *Prisc. lib. 18.*

Hoc *lutum* atque *macellum* singulari exire memento, licet Ennius, ista *macella*, dicatque & Cæsar, *luta*. Ex *Capro*.

Lacruma an *Lacrima*, *maxumus* an *maximus*, & si quæ similia sunt, scribi debeant, quæsitum. Terentius Varro tradidit Cæsarem per *I* ejusmodi verba solitum esse enuntiare & scribere: inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquiorum, &c. *Cassiodorus ex Annæo Cornuto de Orthographia*.

Varie etiam scriptitatum est, *Mancupium*, *Aucupium*, *Manubie*. Siquidem C. Cæsar per *I* scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. Ex *Velio de Orthographia*.

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem artis hujus (*Grammaticæ*) diligentissimus fuit, & in filio, ut in Epistolis apparet, recte loquendi usquequaque asper quoque exactor? Aut vim C. Cæsar is fregerunt editi de Analogia libri? *Quinad. lib. 1. cap. 7.*

A P O P H T H E G M A T A.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracre judicium, & ut Servius frater tuus, quem litteratissimum fuisse judico, facile diceret, hic versus Plauti non est, hic est, quod tritas haberet aures notandis generibus Poetarum, & consuetudine legendi: sic audio Cæsarem

Cæsarem, quum volumina jam confecerit ἀποθεγμάτων, si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere. Quod eo nunc magis facit, quia vivunt metum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quæ fortasse illis quum dixi, nec illitterata, nec insulsa esse videntur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit ut, si quid præterea de me audiat, non audiendum putet. *Cic. lib. 9. Epist. ad Famil. Ep. 16. ad Pap. Patum.*

Dicta Collectanea.

Feruntur & à puero & ab adolescentulo quædam scripta, &c. item Dicta collectanea. Quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suetonius in Cæsare.*

Ephemerides.

C. Julius Cæsar quum dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset; & insultans ait * Cecos Cæsar, quod Gallorum lingua, Demitte, significat: & ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. *Servius in lib. 11. Aeneidos Virgilii.*

* Alias Cetos Cæsar. *Servius P. Danielis Cæsar Cæsar. Quod quid velis, docti examinent.*

Libri Auspiciorum.

Sed contra Julius Cæsar xvi Auspiciorum libro negat nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. *Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 16.*

Auguralia.

Cæsar in Auguralibus: Si sincera pecus erat. *Priscianus lib. 6.*

De Divinatione.

Genus eloquentiæ duntaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsaris secutus videtur: cujus etiam ex Oratione, quæ inscribitur Pro Sardis, ad verbum nonnulla transtulit in Divinationem suam. *Suetonius in Cæsare. Erunt forte qui hoc ad Oratorum Fragmenta pertinere existimabunt, me non multum repugnanter.*

ASTRONOMICA.

Nam Julius Cæsar ut Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad Solis cursum finiendi anni tempus extenderet. *Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 26.*

Tres autem fuere sectæ, Chaldæa, Ægyptia, Græca: his addit apud nos quartam Cæsar Dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat. *Ex Plin. lib. 18. cap. 25.*

A Bruma in Favonium Cæsari nobilia sidera significant: 111 Kal. Januarii matutino Canis occidens. *Paullo post*: Pridie Nonas Januarii Cæsari Delphinus matutino exoritur, & postero die Fidicula, quo Ægypto Sagitta vesperi occidit. *Paullo post*: A Favonio in æquinoctium vernum Cæsari significat xvii Kal. Martii triduum varie, & viii Kal. Hirundinis visu, & postero die Arcturi exortu vespertino. Item 111 Nonas Martii Cæsar Cancrī exortu id fieri observavit. *Paullo post*: Cæsar & Idus Martias feræles sibi annotavit Scorpionis occasu. *Paullo post*: 111 Nonas Aprilis in Attica Vergiliæ vesperi occultantur. Eadem postridie in Bœotia; Cæsari autem & Chaldæis, Noctis. *Paullo post*: Cæsari vi Idus significatur imber Libræ occasu: xiv Kal. Maji Ægypto, Siculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, & terra, marique turbidum, xvi Atticæ, xv Cæsari, continuoque triduo significat. *Paullo post*: vi Nonas Maji Cæsari Siculæ matutino exoriuntur, & viii Idus Capella pluvialis. *Ex Plin. lib. 18. cap. 26.*

A Vergiliarum exortu significant Cæsari postridie Arcturi occasus matutini. *Paullo post*: xi Kal. Cæsari Orionis gladius occidere incipit: 111 Non. Junii Cæsari, & Assyriæ Aquila vesperi oritur, &c. xi Kal. ejusdem Orionis gladius Cæsari occidere incipit. *Ex Plin. lib. 18. cap. 27.*

A Solstitio ad Fidiculæ occasum vi Kal. Junii (al. Julii) Cæsari Orion exoritur. *Paullo post*: xviii Kal. Augusti, Ægypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi status incipiunt, quod Cæsar x Kal. sentire Italiam existimavit. *Paullo post*: Aquila Atticæ matutino occidit: 111 Kal. regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur. *Ex Plin. lib. 18. cap. 28.*

DE SIDERIBUS.

etiam aliquid Poeticum edidit.

Sed nec aliquis pœne Latinorum de hac arte Institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Julius Cæsar, & ipsos tamen de alieno opere mutuatus. *Jul. Firmicus Mathes. lib. 12. initio.*

Exlecutus est etiam horum Siderum numerum Græce Aratus, Poeta disertissimus; Latine vero Cæsar, & decus eloquentiæ Tullius. Sed hi tantum nomina ipsorum & ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt; ita ut mihi videantur non

non aliqua Astrologiæ scientia, sed Poetica potius elati licentia, docilis sermonis studia protulisse. *Jul. Firmicus Matthes. lib. 8: cap. 5.*

POEMATA.

Reliquit & de Analogia libros duos, & Anticatones totidem, ac præterea Poema quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos, in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret: sequentes, sub tempus Mundenis prælii fecit: novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem * 1111 & xx die pervenit. *Suetonius in Cæsare: * VII & xx legit ex Strabone & Appiano Casaubonus.*

Feruntur & a puero & ab adolescentulo quædam scripta: ut Laudes Herculis, tragœdia Oedipus, &c. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suetonius in Cæsare.*

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Julii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum. Alternis quippe versibus exprobravere Lapsana se vixisse apud Dyrrbachium, præmiorum parsimoniam cavillantes. Est autem id cyma silvestris. *Plin. 19. cap. 8.*

Donatus, seu potius Suetonius, in vita Tërentii hos sub C. Julii Cæsaris nomine versus producit.

*Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, & merito puri sermonis amator,
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut equato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hac despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror, & doleo tibi deesse, Terenti.*

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæsari quidam inscribunt, alii Germanico.

*Tbrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traberentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperit flammis, cætera, dixit, aquis.*

Illud vero distichon,

FELTRIA. PERPETUO. NIVIVM. DAM-
NATA. RIGORE.
TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABI-
TANDA. VALE.

falso Cæsari inscriptum est, etsi quidam in membrana, alii in saxo exstare dicant. Aiunt quoque Cæsaris Decretum Viterbii in Hetruria inventum; hoc exemplo:

¶ C. JULIUS. CÆSAR. M. TULLIUM. CICE-
RONEM. OB. EGREGIAS. EJUS. VIRTUTES.
SINGULARES. ANIMI DOTES. PER. TO-
TUM. ORBEM. NOSTRIS. ARMIS. VIRTU-
TEQUE. PERDOMITUM. SALVUM. ET. IN.
COLUMEN. ESSE. JUBEMUS. C. JABOLE-
NUS, Nugæ, nugæ.

INCERTA.

¶ Unguenta dicuntur a locis, ut Telinum, cujus Julius Cæsar meminit, dicens: Corpusque suavi Telino unguimur: Hoc consuebatur in Insula Telo, quæ est una ex Cycladibus, &c. Ildorus lib. 4. Origin. cap. 12.

Insertum hoc ab Fulvio Ursino Fragmentis de Analogia. Ut & illud ex Nomio in voce Cinis, nec non locus Plinii ex lib. 7. cap. 3. ubi alloquitur M. T. Ciceronem. Quid habuerit causæ, hoc fecerit, comminisci non potui. Quocirca inter INCERTA referendum duxi. Nisi quis potius Cæsari Straboni, non Dictatori tribuendum arbitretur. Si ad hunc modum addita una vocula scripleris, erit integer Senarius:

Corpusque suavi Telini unguine unguimur.

Idem Ursinus ex Prisciani lib. 8. Fragmentum hoc.

C. Cæsar, quæ res augurantur οἰωνοσκοπεῖν, ad Auguralia transtulerat: Ego prætermisi, quum illo Prisciani loco non Cæsar, sed Lucius Cæsar legatur. Non est quod corruptum aliquis existimet. Citatur nominatim L. Cæsar a Felto, in voce Majorem. Ex eodem fortassis est, quod apud Servium nuper ex Petri Danielis & Fuldaniæ bibliothecæ membranis editum habemus, Commentario ad Æneidos Virgilii lib. 1. Occiso, inquit, Mezentio Ascanium, sicut J. Cæsar (verosimile mihi sit legendum L. Cæsar) scribit, Julum captum vocari dicunt, vel quasi Ιοβόλον, id est, sagittandi peritum, vel a prima barba Ianugine, quam Ιελον Græci dicunt, quæ ei tempore victoriæ nascebatur. Hæc ibi. Similiter expansi, quod inter Fragmenta Epistolarum legebatur:

Vespera fatigatus, luce dormitans.

Non enim apud Charitium lib. 2. unde hæc descripta sunt, nominatur Julius Cæsar, sed Aurelius Cæsar. lib. 11, sive x1 Epistolarum ad Frontenem. Quo comperto, auctoritatem Civis Romani insuper habui. Sed quid spuris his diutius immoror, quin legitima, si quæ porro reitant, Fragmenta colligo?

Apud Cæsarem & Catulum & Calvum lectum est: Quum jam sulva cinis fueris. Nonius in voce Cinis.

Salve primus omnium parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum linguæque lauream merite, & facundie, Latinarumque litterarum parens: atque (ut Dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est, ingenii Romani terminos

in tantum promovisse, quam Imperii. *Plin. lib. 7. cap. 30. in fine, ubi de Cicerone.*

Cicero *Causarum XIII*: Re vendita iterum empta. Unde manifestum sit *venita* non dici, sed aut *venundata*, aut *vendita*, ut Cicero. C. Cæsar: Possessiones redimi, eas postea pluris venditas. *Diomedes lib. 1.*

Esseda, vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli: Cæsar testis est libro ad Ciceronem *III*: Multa millia equitum atque essedariorum habet. Hinc & gladiatores *essedarii* dicuntur, qui curru certant. *Junius Phalargyrus in 3. Georg. Virgili.*

Augustus quoque in Epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is *Calidum* dicere quam *Caldum* (*in libris forte de Analogia*) malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, & ut ipse Græco verbo significavit, *ἡτερογενή*. *Quintilianus lib. 1.*

C. JULII CÆSARIS DICTA.

Tu, quæso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigresce. In his, de Sexto, satisne certum: maxime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere: Magni refert, hic quid velit: sed quidquid vult, valde vult. (V. C. quidquid vult, valde vult.) idque eum animadvertisse quum pro Dejotaro Nicæ dixerit, valde vehementer eum visum, & libere dicere. *Cicero lib. 14. Epist. ad Atticum, Epist. 1.*

Proxime quum Sextii rogatu apud eum fuisset, exspectarem, que sedens, quoad vocarer, dixisse eum: Ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit. Atqui, si quisquam est facilis, hic est, Tamea non dubito, quin me male oderit. *Cicero lib. 14. Epist. ad Attic. Epist. 1.*

Aiebat Cæsarem secum, quo tempore Sextii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse: Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tamdiu sedens meum commodum expectet? *Cic. lib. 14. Epist. ad Attic. Epist. 2. Idem cum eo quod supra ex epistola prima attulimus.*

Quo gaudio elatus, non temperavit quin paucos post dies frequenti curia jactaret, invitis & gementibus adversariis adeptum se quæ concupisset: proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac negante quodam per contumeliam: Facile hoc ulli feminæ fore responderit: quasi alludens in Assyria quoque regnasse Semiramis: magnamque Asiæ partem Amazonas tenuisse quondam. *Suetonius in Cæs.*

Pharſalica acie cæſos proſtigatoſque adverſarios proſpicientem, hæc eum ad verbum dixiſſe refert Aſinius Pollio: Hoc voluerunt. Tantis rebus geſtis C. Cæſar condemnatus eſſem, niſi ab exercitu auxilium petiſſem. *Suetonius in Cæſare,*

Con-

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciæ ejus finis erat, paullulum constitit, ac reputans quantum moliretur, conversus ad proximos; Et etiamnunc, inquit, regredi possumus. Quod si ponticulum transferimus, omnia armis agenda erunt. *Suetonius in Cæsare.*

Constanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine & forma, &c. Tunc Cæsar, Eatur, inquit, quo Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. Jacta alea est, inquit. *Suetonius in Cæs.*

Romam iter convertit: appellatisque de Rep. Patribus, validissimas Pompeii copias, quæ sub tribus Legatis M. Petreio, & L. Afranio, & M. Varrone in Hispania erant, invasit: professus ante inter suos, ire se ad exercitum sine duce, & inde reversurum ad ducem sine exercitu. *Suet. in Cæs.*

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine: Teneo te, inquit, Africa. *Suetonius in Cæsare.*

Quum expectatio adventus Jubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus: Scitote, inquit, paucissimis his diebus Regem affuturum cum x legionibus, equitum xxx, levis armaturæ c millibus, elephantis ccc. Proinde desinant quidam querere ultra, aut opinari; mihi que compertum habeo, credant: aut quidem verustissima nave impositos, quocunque vento in quascunque terras jubebo avehi. *Suetonius in Cæsare.*

Jactare solitus, Milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse: nec Milites eos pro concione, sed blandiori nomine commilitones appellabat. (etiam *Quirites*.) *Suet. in Cæsare.*

Famem & cæteras necessitates, &c. tantopere tolerabant, ut Dyrrhachina munitione Pompeius, viso genere panis ex herba, quo sustinebantur, cum feris sibi rem esse dixerit, &c. *Suetonius in Cæsare.*

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur, professus est palam: Si grassatorum & sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum. *Suetonius in Cæsare.*

Interrogatus cur repudiasset uxorem: Quoniam, inquit, meos tam suspicione, quam crimine judico carere oportere. *Suetonius in Cæsare.*

Acie Pharsalica proclamavit: Ut civibus parceretur. *Suetonius in Cæsare.*

Nec minoris impotentiae voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit: Nihil esse Rempubicam. Appellationem modo, sine corpore, ac specie. Sullam nescisse litteras, qui Dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius jam loqui secum, ac pro legibus habere quæ dicat. *Suet. in Cæsare.*

Eoque arrogantiae progressus est, ut Haruspice tristitia, & sine corde exta sacro quodam nuntiante: Futura diceret lætiora quum veller: nec pro ostento ducendum, si pecudi cor detuisset. *Suet. in Cæsare.*

Triumphanti & subsellia Tribunitia prætervehenti sibi unum e collegio Pontium Aquilam non assurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit: Repete ergo a me Aquila Rempubicam

Tribu-

Tribunus. Nec destiterit continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione polliceri; Si tamen per Pontium Aquilam liceat. *Suetonius in Cæsare.*

Plebi Regem se salutanti, Cæsarem se, non Regem esse respondit. *Suetonius in Cæsare.*

De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas, male cantas; si legis, cantas. *Quintilianus lib. 1.*

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut instantiam minuatur; quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpitiana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur; Nunquam fugiens respexeris, inquit. Aut crimen obiectum, ut Cicero, &c. *Quintilianus lib. 9.*

Est & illa ex ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. Nam quum testis diceret, a reo tæmina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset? Quid enim faceret, inquit, quum tu galeam & loricaui haberes? *Quintilianus lib. 6.*

Sic fac existimes, post has misérias, id est, postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Cæsar, accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime & æquitate tua, & prudentia, repente præter spem dixit, se Senatui roganti de Marcello, ne * hominis quidem causâ negaturum. (* Sic *Vitorinus* edidit, cumque secutus *Lambinus*, cui tamen omnis legendum videtur. *Ipsum vide.*) *Cicero lib. 4. Epist. ad Fam. Epist. 4. ad Ser. Sulpicium.*

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo Civitatem a Cæsare impetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam sordidos, qui Cæsar's beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina Civitatum donatorum incisa essent, revelli jussisset, eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit: Nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere. *Cicero lib. 13. Epist. ad Famil. Epist. 35. ad Acilium.*

DE C. JULIO CÆSARE.

Sed tamen Brute, inquit Atticus, de Cæsare & ipse ita iudico, & de hoc hujus generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum fere omnium Oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum & Domitiorum familiis audiebamus, sed quanquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, & iis quidem reconditis & exquisitis est consecutus, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Sed perge, Pomponi, de Cæsare, & redde quæ restant: Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum Oratoris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem virtuosam & corruptam, pura & corrupta consuetudine emendat. Itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quæ etiam si Ora-

tor non sis, & sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adjungit ille oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc quum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere: splendidam quandam minimeque veteratorem rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem ejus, &c. Atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracta: sed dum voluit alios habere parata unde sumerent, qui vellent scribere historiam, inepris gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere; sanos quidem homines a scribendo deterruit, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis, aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornator, aut elegantior? *Ex Cic. ad Cor. Nepot. apud Suet. in Cæs.*

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor; sale vero (mero) conditus, & facetiis Cæsar. *Ex Cic. lib. 1. de offic.*

Reliquit & rerum suarum Commentarios Gallici, civilisque belli Pompeiani. Nam Alexandrini, Africique & Hispaniensis incertus auctor est. Alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli novissimum, imperfectumque librum suppleverit. *Paullo post:* Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat; quum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit: & quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit: existimatque rescripturum, & correcturum fuisse. *Ex Suet. in Cæs.*

C. vero Cæsar, si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia. *Ex Quinct. lib. 10.*

Quid tantum noceret vim Cæsar's, asperitatem Cælii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi quibusdam in locis assumere? *Ex Quinct. lib. 10.*

Hinc vim Cæsar's, indolem Cælii, subtilitatem Calidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbiteratem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calvi reperimus. *Ex Quinctiliano lib. 12.*

At tristior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cælius, gravior Brutus, vehementior & plenior & valentior Cicero. *Ex Autore Dialogi de orator.*

Λέγεσθαι δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικὰς ὁ Καῖσαρ ἀείψα, καὶ διαπονήσαι φιλοσιμώτατα τῶν φύσιν, ὡς τὰ δευτέρῃ μὴ ἀδνειτῶς ἔχειν, &c. *Plut. in Cæsare.*

Ἐν τῇ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ οὐδὲ τὰς
 σωηγοίας αὐτῶ χάρις ἐξέλαμπεν. Ex Plut. in Cæs.

Ac mihi ex Græcis orationes Lyfiæ ostentat; ex nostris, Grae-
 chorum, Catonisque: quorum sane plurimæ sunt circumcisæ &
 breves. Ego Lyfiæ, Demosthenem, Æschinem, Hyperidem,
 multosque præterea; Gracchis, & Catoni Pollionem, Cæsarem,
 Cælium, imprimis M. Tullium oppono, cujus oratio optima
 fertur esse, quæ maxima. Ex Plin. lib. 1. Epist.

Sed ego verear, ne me non satis deceat, quod decuit M. Tul-
 lium, C. Cælvum, A. C. Pollionem, M. Messallam, &c. Di-
 vum Julium, Divum Augustum, Divum Nervam, Ti. Cæsa-
 rem, &c. Ex Plin. lib. 5. Epist.

DE GALLIÆ DIVISIONE

ALDI MANUTII P. E. A. N.

COMMENTARIUS.

Ad Franciscum Morandum Sirenam.

SÆPÊ legendo incurrimus in hæc tria Galliæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Brachatæ: nec tamen omnes, quæ sit earum differentia, novere. Quod ostendere, brevi definitione proposita, veterum testimonio conabimur. Definitur Gallia vel a regione, vel ab hominum cultu: A regione sic; Gallia vel transalpina est, quæ ulterior etiam dicitur; vel cisalpina, quæ citerior. Utraque dividitur in duas; transalpina in Narbonensem & comatam; cisalpina in transpadanam & cispadanam. Rursus a cultu definitur hoc modo: Gallia vel comata est, vel brachata, vel togata. Comata est omnis transalpina præter Narbonensem; brachata, quæ postea Narbonensis dicta; togata, cisalpina omnis. De comata probat Plinius libro IV, cap. XVII: Gallia, inquit, omnis, comata uno nomine appellata, in tria populorum genera dividitur; omnibus maxime distincta: a Scalde ad Sequanam Belgica; ab eo ad Garumnam Celtica, eademque Lugdunensis; inde ad Pyrenæi montis excursus, Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonensem omitti, de qua separatim lib. III, cap. IV, jam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem transalpinam comatam fuisse; postea vero Narbonensem, in qua fuere Allobroges, provinciam a Romanis factam, Romanorum hominum consuetudine alere comas desisse. Intronlas enim gentes vocat Plinius Alpinas quoque gentes, quarum nonnullas Narbonensis opinor Galliæ partem fuisse. lib. XI, cap. XXXVII. Nomina, inquit, ex eo capillatis Alpium incolis, Galliæ Comatæ. Et, quanquam reliqua quoque Gallia a C. Cæsare in provinciam facta fuerat; ideo Provinciæ nomine, quod hodie quoque retinet, semper appellata. Reliqua vero Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit: propterea nec Agrippa, cum Galliam longe lateque metiretur, Narbonensis rationem habuit, quasi provinciam separatam. Scripsit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa universarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum, atque Oceanum, ac montes Gebennam, & Jura, quibus Narbonensem Galliam excludit, longitudinem ccccxx. pass. latitudinem

ccccxii, computavit. Et Catullus in inriocarminis xxx, Comatam appellavit Galliam a Cæsare perdomitam.

Quis hoc potest videre, quis potest pati?

Mamurræ habere, quod comata Gallia

Habebat omnis, ultima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin transalpina Gallia, non cisalpina, significetur in iis Antonii verbis, quæ recitat Cicero Philippica 11x? Galliam togatam remitto: comatam postulo. Fuit enim hoc Antonii consilium, ut cisalpinam Galliam D. Bruto, jam eam obtinenti, relinqueret: transalpinam autem, a L. Planco tunc administratam, quæ longe erat firmior, sibi assumeret; quo posset deinde, superatis Alpibus, in Bruti provinciam, quæ Togata Gallia a Romano vestitu vocabatur, imperium facere; Brutoque ejecto, urbem ipsam, exemplo Cæsaris, occupare. Quod Ciceronem non fugit. Subjecit enim in eo loco: Otriosus videlicet esse mavult. Et Philippica v: Est, inquit, opinio, decreturum aliquem Antonio illam ultimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina, præter Narbonensem: Togata vero Cisalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico a superno mari, Arnus ab infero, dirimebant. Quod autem ait Plinius, ab Ancone Gallica ora incipit, togatæ Galliæ cognomine: in eo terminos jurisdictionis non spectavit. Nam ita Anconem Italiæ adjudicasset: sed Gallorum veterum incolarum rationem habuit. Quis autem Anconem cis Rubiconem esse nescit? Mela quoque Togatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti colunt togatam Galliam. Placet autem Dionis verba recitare ex libro xlv, quæ Galliarum distinctionem ostendant, adjuncta nominis causâ & Togatæ, & Comatæ: *Λεπίδα τῶν Ἰβηρίαν πᾶσαν, καὶ τῶν Γαλασίαν τῶν Ναρβονησίαν, Ἀντωνία δὲ τῆς λοιπῆς Γαλασίας, ἥ τε ἐντὸς τῆς Ἀλπεῶν, καὶ ἥ ὑπὲρ αὐτὰς ἦσαν ἀρχὴν δοθῆναι. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τόγαλα, ὅτι δὲ ἐρρωικώτερά ᾤδεν τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἐσθῆτι τῇ Ῥωμαϊκῇ τῇ ἀσικῇ ἐχρῶντο ἥδη αὐτῇ δὲ δὴ Κόμαλα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ταύτῃ ἐς κόμην τὸ πλεῖστον τὰς τεύχας ἀνιόντες, ἐπίσημοι μετὰ ταῦτο ᾤδεν τὰς ἄλλας ἦσαν.*

Brachata restat. Hæc transalpina pars fuit, quæ postea Narbonensis nominata. Plinius lib. 111. cap. iv. Narbonensis provincia appellatur pars Galliarum, quæ interno mari alluitur. Brachata ante dicta, amne Varo ab Italia discreta, Alpiumque saluberrimis Romano imperio jugis: a reliqua verò Gallia, latere septentrionali, montibus Gebenna, & Jura. Et Mela lib. 11. cap. 111. Pars Galliæ nostro mari apposita, fuit aliquando Brachata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione in Pisonem, Brachatæ illum cognationis dedecus ap-

pellat, quod avus ejus maternus, trans Alpes natus erat. Et in oratione pro Fonteio, Sagatos, Brachatosque vocat Gallos, qui Fonteium accusabant; cum Narbonensi Galliæ, quod ipsa declarat oratio, Fonteius præfuisse. Quo pater, licet ea Galliæ pars nomen mutaverit; Narbonensis dicta, quæ Brachata fuerat: ipsas tamen Brachas non esse depositas. Brachæ autem quasi tunica fuit omnis Galliæ transalpinæ, cui sagum imponebatur: comata tamen potius, quam a brachis, dicta, quæ capillatior fuit. Quod si quis roget, cur brachas tunicam fuisse Gallicam putem; recitabo illud Suetonii, quod in C. Cæsaris vita scriptum est: iidem in curia Galli brachas deposuerunt, larum clavum sumpserunt. Latus enim clavus tunica Senatorum Romæ fuit, quem Galli, brachis depositis, sumpserunt.

NOMEN.

NOMENCLATOR GEOGRAPHICUS

Omniū Galliæ, Germaniæ, & Britanniæ locorum,
quorum apud Cæsarem fit mentio;

*Excerptus quidem olim potissimum à Thesaurō
Geographico*

ABRAHAMI ORTELII;

Sed nunc plerisque locis utiliter
auctus & emendatus.

A.

ADUALDUBIS. Sic legit Ful. Ursinus apud Cæsarem; quo loco alii codices Alduasdubis, & Alduadalis habent. Ptolemæo Dubis est. Atque ita reitruendum in Juliani Imp. epistolis, ubi Danubii inveniens. Galliæ Lugdunensis fluvius est, quem Poldus & Marlianus hodie *le Deux* nomen habere aiunt.

Aduatici, alias Atuatici, quorum Metropolis Atuatuca, ut apud Cæsarem, quanquam apud Ptolemæum *Atudaxov* legitur. Quæ olim civitas Tungrorum erat, ubi primum sedes Episcopalis fuit: translata deinde Trajectum Mosæ, hinc in vicum S. Lamberti. Itaque Atuatici sunt Leodienses.

Ædui. Civitas eorum hodie Augustodunum.

Agendicum. Civitas Senonum. Hodie *Sens*. Valde in ea exponenda delirarunt Scholiastæ Cæsaris. Est civitas Archiepiscopalis.

Alexia. Cæsari Mandubiorum in Celtis oppidum. Alexia Paterculo scribitur, Diodoro & Polyæno lib. 8. Stratag. *L' Avois en Bourgogne*, vocant. Paradinus vero dicit ejus hodie nihil extare, præter nominis umbram, *Altze*; cui subscribit Vigenerus.

Allobrogum caput fuit Vienna. Quorum major pars sub Ductu Sabaudiz hodie. Olim tamen Sabaudi erant intra Alpes maritimas, ut est in Notitia Imperii.

Alpes, montes longissimi tractus, qui Italiam a Germania & Gallia tanquam muro nativo separant. Albia & Alpionia olim dictos fuisse scribit Strabo. Stephano etiam Alpeia & Alpeio dicuntur. Olpia sint Phavorino. Hodie multis locis in Germania, adhuc *Alben* vocantur. Salpii videntur à Lycophrone appellari: ut sentit ejus commentator Isacius. Alpīs, singulari numero, aliquando usurpant poëtæ. Abax vocat Serapio, cap. De refina. De Alpihus vide Alcium, in Commentariis ad Tacitum

citum De moribus Germanorum : sed in primis Josiam Sim-
lerum, in libello, quem De Alpihus inscripsit.

Amagetrobia. Ignoratur. Vide Magetrobia.

Ambarri. Celstarum populi. Ignorantur.

Ambiani. Belgicæ gens. *Amiens* hodie, Picardie urbs. Ambi-
anum primum Sommonobriam dictam, scribit Sigebertus : Si
Samarobrinam voluerit dicere, false ; cum ex Cæsare & Anto-
nino diversas esse urbes constet. Ambiano idem Antoninus tri-
buit leg. xxiii.

Ambibarii. Inter Aremoricos. Ignorantur.

Ambialires aut Ambiliates in Celtica. Ignorantur.

Ambivariti in Belgio. Ignorantur.

Anartes. Cæsari sunt populi Dacis vicini. *Walachi*, *Servi*
& *Bulgari*, sunt Blasio Vigenereo.

Ancalites. Britannie insulæ populi. *Ankelut*, Clareano : *Tee*
hundred of Henley, Camdeno.

Andes. *Le Ducbe d'Anjou*. Civitas Episcopalis Juliomagus,
la ville d'Angiers.

Antuates. Vide Nantuates.

Aquitania. Augustus divisit Aquitaniam in tres maximas pro-
vincias : primam Aquitaniam, cujus metropolis Avaricum Bi-
turigum Cuborum : secundam Aquitaniam, cujus metropolis
Purdigala Biturigum Vibiscorum : tertiam Novempopulaniam,
cujus caput Augusta Ausciorum : Ea est, quam Cæsar Aquita-
niam vocat, contenta intra Garumnæ, Pyrenem, & Oceanum.
Hodie ab ipsis Aquitanis vocatur Vasconia : quoniam Aquitanie
nomen latius pateat. Itaque angustiores fines sunt Aquitanie
Cæsaris, quam ut tertiam partem Gallie facere possit.

Arar. Gallie Narbonensis fluvius. Plinio & Virgilio Araris
est. Ab Am. Marcellino Sangona appellari scribit Paradinus :
Sauconna ego apud Marcellinum lego. Videtur Scoras à Polybio
appellari. Hodie *Saone* vocatur. Auctor De fluminibus tra-
dit antea Brigulum nuncupatum. Fides sit penes auctorem.

Arduenna. Gallie maximus saltus in Belgio. Nomen fere re-
tinet : *Ardenne* enim nominant. Franc. Irenicus *Achterwalt*,
appellat : *Lutticherwalt*, Rhenanus : Quasi Leodiensium ne-
mus dicas.

Arecomici. Duplices sunt : Volcæ Arecomici, ubi Nemausus,
& Narbo : Testosages, ubi Tolosa.

Armoricæ civitates, ponuntur à Cæsare in eo tractu, qui Bri-
tannia minor Sigeberto vocatur. Hermionia etiam, & vulgo
Bretagne, Rob. Cœnali auctore. Antiqua Britannica lingua
hodie *Lhydaw* appellatur ; ut scribit Humfredus in suo Britan-
nicæ descriptionis fragmento. Joannes Lelandus, *Armorica*, idem
significare dicit, quod, Suprà mare, in ipsa Britannica lingua.
Sunt Plinii Britanni, Pontico Virunnio si fidendum. Letavia
quoque dicta fuit hæc Armorica.

Arverni. Celstarum populi. Aroëni Stephano. Hodie *Au-*
vergne.

Atrebatæ. *Le pais d'Artois*. Quorum Civitas Origiacum,
Arras.

Avaricum

Avaricum. Furor est aliam urbem putare ab ea, quæ *Bourges* dicitur. Est, ut diximus, metropolis primæ Aquitanix.

Aulerci. Quadruplices fuerunt: Aulerci Eburovices, *Le pays d'Eure en Normandie*, ubi Episcopatus. Aulerci Diablintres. Aulerci Cenomanni, *le pays du Mans*. Aulerci Brannovices.

Auscii. Caput Novempopulaniæ, sive Vasconix: Archiepiscopatus. Augusta Ausciorum. *La ville d'Auch en Gascogne*.

Axona. *Aisne*. Notissimum flumen.

B.

Bacenis. Germanix silva Cæsari, Cheruscos à Suevis dirimens, quam Althamerus putat *Thuringerwald*. Ubi forte Semana Ptolemæi. Confundunt quidam cum Mercynia silva & Martiana: & *Schwarzwald* nominant.

Batavi. Ptolemæo, Tacito & Cæsari Germanix inferioris regio est, ad ostia Rheni posita, quam hodie *Holland* vocant, sed improprie. Ea enim Hollandiæ pars, quæ hodie inter veterem Rhenum, & Vahalim fluvios à Lobico ad Oceanum usque quasi duobus brachiis constringitur, olim Batavia dicta fuit. Atque hic tractus etiamnum veteris nomenclaturæ vestigia retinet. Nam *Betuwe*, ab incolis vocatur. Hæc ferè Lamb. Hortensius in libello Ultrajectinarum secessionum. Batavorum insula hæc vocatur à Plinio, Dione, Cæsare & Tacito. *Betuwe*, Batua ab Aimonio, & Badua à Reginone nuncupatur.

Belgæ, seu Belgica, statim e principio Commentariorum Cæsaris innotescunt.

Belgium. Est quidem regionis nomen in Belgis, non autem urbis, ut nugantur Scholialtæ. Sed nomen ignoratur.

Bellocales, Verocasses, Bajocasses. *Le pays de Bayeux en Normandie*. Urbs Episcopalis eorum est Noviomagus, *la Ville de Bayeux*.

Bellocasti, aut Bellocalesses. Sunt qui eandem cum Verocastibus, aut Velocastibus gentem faciant. Eorumque rursus quidam, *Vergassins*, ad Sequanam, quorum oppidum primarium *Gisfers* esse volunt; quidam in ultimis Armoricæ Galliæ finibus ponunt. Marlianus verò distinguit, & Bellocalesses Celtas, ait, eos qui hodie Bajocenses: Velocassès autem Belgas, eosque qui hodie in Comitatu Flandriæ territorium *Cassel* occupant.

Bellovacii. In Belgica siti. Hodie *Beauvoisin*.

Bibraçte. Æduorum longe maximum & copiosissimum oppidum. *Beaulne* Orontio, in sua Galliæ tabula: item Vigenereo. Marlianus scribit nomen retinere. Bibraçte aliquando Julia dicta fuit, nisi corruptus sit locus Panegyrici Constantino dicti; ubi hæc in calce leguntur: Bibraçte quidem huc usque dicta est Julia. Bibraçte & Augustodunum nomen & eundem locum designare vult Petrus Sancto-Julianus in sua Burgundia. *Bevray d'Autun*.

Bibrax. Rhemorum oppidum. Ignoratur.

Bibrocii, (pro quo nonnulli, Bibrocassi, legunt,) Britannix populi. Glareanus eos nominat *Bibrogger*: Camdenus, *The Hundred of Bray*.

Bigerrones. In Novempopulania. Quorum civitas Episcopalis Tarba. *Le comté de Bigorre en Gascogne.*

Bituriges. Duplices fecimus, Cubos, hodie *Berri*, & *le Duché de Berri*: Vibiscos, *La Seneschaucée de Bourdeaus*. Cæsar Cuborum tantum meminit, quorum metropolim Avaricum supra fuisse diximus.

Boji. Transrhenani populi. Eorum pars, quæ cum Helvetiis Galliam invaserat, in finibus Æduorum, ipsi Æduis deprecantibus, collocata, eos fines incoluisse creduntur, qui hodie *Bourbonnois*. Boja oppidum etiam habet Cæsar.

Brannovices. Ignorantur.

Bratuspantium. Inter Bellovacos & Ambianos. Ignoratur.

Britannia. Cæsaris tempore parum explorata regio: si aliis scriptoribus creditur. Tamen accurate satis eam describit Cæsar. Unde sunt, qui dubitant an Commentarios istos scripserit ipse Cæsar. Ut ut sit, Britanniae nomine Veteres comprehendebant omnem illam majorem insulam, cum circumjunctis minoribus, quæ hodie in Angliæ & Scotiæ regna dividuntur.

C.

Abillonum. Æduorum oppidum Marliano; nomen retinens. *Chalens sur Saône.*

Cadetes. In Æremoricis. Ignorantur.

Cadurci. *La Seneschaucée de Querci.* Civitas Episcopalis, Divona Cadurcorum. *La ville de Cahors.*

Cærcii. Germaniæ populi. Ignorantur.

Caletes. Belgicæ populi. Strabo eos ad Sequani ostia pertinere facit. Eorum regionem esse putat Divæus, quæ hodie *le pays de Caulex*. Turnebus, eum tractum, in quo hodie Diepa & Juliobona, & Caletenses, vocari.

Cantium. Britanniae insulae promontorium Orientale Straboni, & Diodoro. Hodie *Northforland* appellatur. Cæsar totum hunc tractum insulae, qui se versus Ortum extendit, Cantium vocat. Cantiam vocat Beda. Hodie vulgo *Kent* nominatur. Littus Saxonicum in lib. Notitiar. est.

Carnutes. *Le pays du Chartrain.* Urbs Episcopalis *Autricum Carnutum.* *La ville de Chartres.*

Cassii. Britanniae insulae populi. *Gasserer*, *Glareani.* *Chaisbourg*, *Camdeni.*

Catuaci in Belgis. Ignorantur.

Caturiges. In Alpibus. *Le pays d'Embrun.* Eorum enim metropolis Archiepiscopalis Eberodunum, *Embrun.*

Celtæ. Qui Cæsari fuerint, satis ipse initio libri primi ostendit. Nomen Celtarum alias latius extenditur. Græcique etiam Germanos sub iis comprehendebant, & omnes Gallos.

Cenimagni. Britanniae populi. Glareanus eos *Cunman* appellat. Eosdem cum Icenis esse vult Camdenus.

Cenomanni. *Le pays de Seneschaucée du Mans.* Civitas Episcopalis *Vindinum*: *La ville du Mans.*

Centrones vicini Nervii ignorantur. Et suspecta est lectio *Centron*

Centrones in Alpibus. *Le país de Tarantaise*. Civitas Archiepiscopalis Tarantasia.

Cherufci, Tacito, Paterculo & Straboni: Chærusci Ptolemæo: quos Vib. Sequæster Cervæcios nuncupat. Germaniæ populi, Baceni silva à Suevis divisi. *Mansfelders* ego existimo. *Lunenburghenses* mavult H. Junius in sua Batavia. Vide Althamerum in Tacitum.

Cimbri. Germaniæ populi maxime Septentrionales. *Jutlanders* sunt nostra tempestate. Iidem cum Cimmericis Straboni. Cerberios etiam ab Aristophanis Commentatore vocatos notat Becanus.

Cocofates, (seu Cocostates Sexignani, ut Plinius nominat) Aquitanie populi.

Cocofates in Novempopulania. Ignorantur.

Condrusii, & ut existimat Vigenereus, Condruſones, Germanie populi, seu potius Belgicæ. *Condroz* hodie. Leodiensis Diæcesis tractus est, in quo caput est *Hoyum* oppidum, ad Mosam. P. Divicius & H. Leodius. *Candestrum Austrasie* vocat Molanus in vita S. Berregisi.

Confluentes Mosæ & Rheni. In Belgica non longe ab oppido *Bommel*.

Curiosolitæ. Inter Armoricos, ad Oceanum. *Corisopitenſes* multis esse, tradit Marlianus. Vulgo *Cornouaille*.

D.

Dæctia. Urbs ad Ligerim, quæ ponte continetur etiam hodie, & nomen retinet. *Décise sur Loire*.

Diablintes, vel Diablintres. Celtæ. Eisdem cum Diablintis Plinii facit Ursinus. Diablintas Ptolemæi credit Villanovandus. *Leondoul* oppidum iis adscribit Marlianus. Becanus vero in suis Atacicis, *Linter* interpretatur: qui pagus est Brabantie ad Gera flumen.

Durocortorum. Urbs Archiepiscopalis, caput Rhemorum. *La ville de Reims*.

Duranium flumen. Hujus fluminis in octavo Commentario de Bello Gall. nomen quidem non extat, sed tamen ibi designatur, in cusu editissimo & maxime prærupto colle Uxellodunum situm est. *La rivière de la Dordogne*. Nam prioribus quidem temporibus Duranius fluvius dictus, ut Ausonio & Sidonio: posterioribus vero Dordonia, ut Gregorio Turonensi. Nobilissimum & amplissimum flumen Aquitanie secundum Garumnam.

E.

Eburones, qui & Aulerci Eburones, Belgæ. Trevirorum clientes. Eburi Dionii. Horam urbs hodie Leodium & Leodicum dicitur: vulgo apud Gallos, *Liege*: Teutones, *Luyck & Lutich*. Ebuovices. Urbs eorum Episcopalis, Mediolanum Ebuovicum, *la ville d'Eureus*.

Elaver. Celtarum flumen in Arvernibus. *Allier* Marliano: idem cum Elari Sidonii. Vide Gabrielem Simconium in Dialogo pio & Speculativo.

Eleutheri.

Eleutheri. Vox ipsa Græca satis indicat hoc nomine populos immunes dici. Ideo Eleutheri Sueffiones. Eleutheri Cadurci Cæsari.

Elusares. *Le país d'Eluse en Gascogne*. Eorum olim Episcopatus, Elusa Novempopulaniæ. Vide Aufonianas lectiones Josephi Scaligeri; ubi traducitur sententia stultissima eorum, qui Elusates eisdem cum Foxensibus faciunt.

Essui. Ignorantur.

G.

GAbali. *Le país de Givaudan*, quorum caput hodie urbs Mimatensis: *La ville de Mande en Givaudan*. Est civitas Episcopalis provinciæ Biturigum attributa. Nugantur, qui hodie subijciunt Arelatenſi metropoli.

Galli. Quinam illi Cæsari, apparet ex initio libri primi Commentariorum ipsius de bello Gallico.

Garites in Novempopulania, sive Aquitania Cæsaris, ignorantur; nisi sint Gavaritani, hoc est, *le país de Gavardan*.

Garoceli. Inalpine populi. Marlianus & Paradinus eos in monte *Mont Cenis* dicto collocant. *Val de Morienne*, Vigenereo.

Garumna. Fluvius Celtas ab Aquitanis dividens. Ptolemæo Garyna est, *Garonne* hodie. Garumnos, hujus accolas, nominat Cæsar.

Garumni in Novempopulania. Ignorantur.

Gebenna, & Gebennici montes, qui Arvernos ab Helviis separant. Cemmenus mons Ptolemæo: *Montagnes de Cevennes*.

Genabum. Civitas Aurelianorum Episcopalis, olim Carnutibus attributa. Ævo Cæsaris, *La ville d'Orleans*.

Geneva. Allobrogum op. ad Lacum Lemanium. Incolis *Geneve*. Helvetiis, & Germanis *Genff*.

Gergovia. Distat horæ itinere a Claromonte civitate Episcopali Arvernorum, ubi quædam rudera & alia priscae urbis veltigia extant: Vulgo locus dicitur Gergeoia, ut amici nostri nobis retulerunt.

Gergovia Bojorum VIII Commentario de Bello Gallico manifeste suppositum à sciolis. Nam oppidum Bojorum, quod Ver-ingetorix expugnare decreverat, non nominatur, ut alia loca apud Cæsarem designantur potius, quam nominantur. Quare nullum est Bojorum oppidum nomine Gergovia.

Germania. Incolis *Teutschland*, exteris *Alemagne*.

Gorduni. In Belgis. Ignorantur.

Grudii. In Belgis. Ignorantur.

Grudii. Nerviorum clientes. *Launceis* Marliano; *Brugge*, Flandriæ urbs, Becano; aliis *Lovanium* seu, *Loven*.

H.

HArudes. Populi transrhenani. Ignorantur.

Helvetii. Satis à Cæsare descripti. *Schweitzer*, & *Eydgnosse*, incolis. *Suisses*, Gallis.

Helvii.

Helvii. Melius sine aspiratione. Populi ad ripam sinistram Rhodani, quorum Civitas Episcopalis Caltrum Vivario. *Le pais de Vivarez, & la ville de Viviers.* Hic nugantur rerum Gallicarum scriptores.

Hercynia. Silva in Germania maxima. Orcinia Eratosthenis, teste Apollonii Scholiaste. Orcynium Ptolemæo. Hercynius saltus, & Hercynium nemus Plinio. Rhellicanus in Annotatiōibus ad Cæsarem, & cum eo fere Althamerus ad Tacitum, hæc de isto nemore adierunt: Unam eandemque esse silvam veterum, Batenim, Martianam, Gabritam, Semanam & Hercyniam. Hodie vero diversis nominibus appellari. Nam juxta Friburghum Brisgaviæ *Schwartzwald*; prope Heidelbergam, *Odenwald*; prope Herbipolim *Steygerwald*: ad Loniam autem prope Confluentiam *Westerwald*; prope Francfordiam *Speshart*; in Saxoniz faucibus ad Mansfeldensem ditionem, *Auff den Haritz* Denique à Thuringis, *Thuringerwald*; & *Behmerwald*, à Bohemis.

Hibernia. Insula maris Oceani. Incolis *Eryn*. Germanis *Irland*.

Hibernia. Melius sine aspiratione Ibernia, & Ivernia, & Iaverna.

I.

Iccius portus, Morinorum in Belgica navale, ut scribit Strabo; sed is Itium habet; ut etiam pleraque Ms. Commentariorum Cæsaris. Hodie *Calais est*, ut Lhuydus ostendit: quam urbem vernaculo vocabulo *Petresse* quandoque vocatam, scribit P. Oudegerst in suis Flandrorum Annalibus. Sunt qui S. Audomari sagum olim Iccium portum fuisse credunt, persuasi partim ex loci situ; qui cum valde humilis sit, præalta tamen littora urbem quodammodo cingunt, & sinum maris olim capacissimum fuisse indicant; partim ex vetusto urbis nomine, quo *Sitbieu* vocitabatur, quasi dicas Sinus Ithii. His addam distantiam, quæ est ab hoc oppido ad proximum Britanniz insule continenter, ad amussim cum cccxx stadiis, quæ illi Strabo lib. 4 tribuit, hodie quadrare. Tot namque stadia xlii milliaria nostratia efficiunt: quæ in hac distantia computantur. Cæsar eam xxx mil. pass. facit; Plinius quinquaginta. Dion. lib. 39 sex millibus auger. Hunc portum videtur Plinius alio in loco Britannicum portum Morinorum vocare.

Jura, & Jurassus mons. *Le mont Juras*. In Burgundionum finibus.

I.

Latobriges; finitimi Helvetiis. Ignorantur.

Lemanus. Lacus Helvetiorum. Limene, in Ptolemæo, & Lausonius in Itinerario Antonini nominatur. Hodie à Gallis *Lac de Losanne, & de Geneva*, dicitur: à Germanis *Genssee*.

Lemovices in prima Aquitania, *Limosin*. Urbs Episcopalis Ratum, *Limoges*.

Le.

Lepontii. Rhætica gens Straboni, Helveticæ populi; apud quos Rheni fontes sunt Cæsari. *Rhynwalder*, summa Alpium habitantes, sunt Scudo. Lepontios Viberos nominat Plinius, qui Rhodani fontem accolunt. Forte *Suitenses* hodie dici putat Marlianus.

Levaci in Belgis. Ignorantur.

Leuci. Belgæ. Eorum urbem vocat Ptolemæus Tulluna; atque etiam Itinerarium Antonini. *Toul*, in Lotharingia, Marliano & Divæo.

Lexovii, vel Lexobii. Celtæ. *Lisieux* in Normanniæ Ducatu, ut Marliano & Vineto placet.

Ligeris, & Liger. Celstarum flumen maximum. *Loire*.

Limorum. Oppidum inter Mediolanum Santonum, & Augustoritum Pictonum, VII Comment. de Bello Gallico. Ptolemæo, Antonino, ignoratur.

Lingones. Celtæ. Longones habet Ptolemæus. Ligonium urbem nominat Greg. Turonensis. *Langres*, hodie.

Lutetia. Oppidum Parisiorum in insula Parisiorum, ubi hodie sedem regiam *Paris* locant. Lucotecia Ptolemæo, & Leucetia Juliano, in Misopogono, est.

M.

Maetrobja. In Celtis. Ignoratur.

Mandubii. Celstarum populi, quorum caput Alexia. In Ducatu Burgundico, ut putat Marlianus.

Marcomanni. Germaniæ populi, qui cum Ariovisto Galliam invaserant. *Mebren* hodie est Dubravio & aliis.

Matisco. Aedorum ad Ararim civitas. *Mascan*.

Matrona. Gallix fluvius Celtas à Belgis determinans. Hodie, *Merne*.

Mediomatrices. Belgæ. Quos *W. Streicher* appellat Rhenanus. Eorum metropolis *Mez* dicitur, in Lotharingia.

Mediomatrices. Eorum urbs Episcopalis Divodurum. *La ville de Metz*.

Menapii. Brabantix & Flandrix maritimi populi.

Metioledum ter nominatur à Cæsare. Posteris temporibus *Meiodunum* dictum. Hodie *Melun*.

Metioledum, aut Joledum. Ad Sequanam oppidum. Marliano *Corbeil* est.

Mona. Inter Angliam & Hiberniam insula. Dubium an illa quæ medio cursu inter utramque (ubi & Cæsar collocat) quæque hodie *Menau* ab incolis, & *Man* ab Anglis vocatur: an illa quæ proximior Angliæ, quæque *Mon*, & ab Anglis *Anglesey* dicitur.

Morini. Quorum caput Taroana, urbs Episcopalis, sed nunc solo æquata. Retinet nomen, *Terouane*.

Morini. Belgæ. *Terouanne* indignant Marlianus & alii. Bovillus *Monstreuil*.

Mosa. Gallix Belgicæ celebris fluvius. Gallis hodie *Meuse*; Germanis *Maeße*.

N. Nannetes,

N.

Nannetes, vel **Nannetes**, *Ναννῆται* Ptolemæo, quorum urbs Episcopalis *Condivienum*. *La ville de Nantes*.

Nantuates. Inter Veragros, & fines Genevensium, secundum ripam *Leinani*. Longe fallit eos suum iudicium, qui monasterium *Nantua* inter *Lugdunum* & *Gentvam* situm, idem cum *Nantuatibus* faciunt. Diversæ enim sunt regiones. Neque ubi blanditur aliqua similitudo nominum, statim sine delectu de re proposita pronunciandam.

Narbo. Provinciæ Romanorum urbs, à qua & *Gallia Narbonensis*; nomen servat. *Narbone*.

Nemetes. Ad *Rhenum* populi. *Rhenano* & aliis *Speir*, ubi *Camera* imperialis.

Nemetocerta. In *Belgis*. Ignoratur.

Nervii. Quidam *Tornacenses* putant. Sed *Cæsar* ultra fines *Tornacensium* eos statuere videtur.

Nitiobriges. Populi secundæ *Aquitaniæ*, quorum civitas Episcopalis *Aginum*, *Agen*. *La Seneschaucée d' Agnois*. Miratur omnium inscitia hætenus, qui *Mompelienses* faciunt, quasi in provincia *Narbonensi* bellum gesserit *Cæsar*. Errant itinere septem dierum.

Noricum regio & *Norica* urbs, in *Germania*. Hodie forte *Norimberga*.

Noviodunum *Æduorum*, civitas *Nivernensium*, ut est in *Notitia* manuscripta. Est urbs Episcopalis. *Le duché de Nivernois*. *La ville de Nevers*.

Noviodunum *Belgarum*. Civitas Episcopalis. *Noion*. Dicta fuit etiam *Noviomagus*. Nam in *Synodis*, & *Geltis* *Francorum* dicitur *Noviomum*, unde *Gallicum* nomen formatum. Sic ex *Rigomago*, *Rigomum*, *Rion*: ex *Rotomago*, *Rotomum*, *Rouen*.

Noviodunum *Biturigum*. Ignoratur.

O.

Ocelum. *Cæsari* & *Straboni* in *Alpibus* oppidum, quod *Villanovanus* & *Varrerius* *Oulx* appellari aiunt (*Ours* Itali dicunt) *Isilles* vocat *Simlerus*. *Essiles* *Vigenerius*. *Novalesiam* interpretatur *Marlianus*; & *Chieland* *Castilioneus*: sed male, ut docet *Varrerius*. Non esse idem cum *Okella* *Ptolemæi*, quod in *Lepontiis* ponit, ostendit *Scudus* erudite.

Octodorus. *Veragrorum* vicus *S. Mauriti* hodie, inquit *Marlianus*. *Martenach*, *Vallesia* vallis, *Rhenanus* & *Scudus*.

Olisini. Vel melius *Olisimii*. Idem qui *Plinio* *Olisinii*: quosque *Timios* vocat *Pithæus* apud *Strabonem*, cui etiam *Silimii*; sunt ad mare *Britannicum* populi. *Landrigues* nominat *Cænalis*.

P.

Pæmani. In *Belgis*. Ignorantur.

Parisii. Ad *Sequanam* populi. Hodie proprie *l'Isle de France*, & caput ejus *Paris*.

Pesro-

Petrogorii. In secunda Aquitania. *Le país de Seneschaucée de Perigort*. Urbs eorum Episcopalis in duas partes divisa, in oppidum, & civitatem. Oppidum antiquitus Vesuna. Hodieque nomen retinet, ubi Episcopium. Civitas à populo nomen hodiernum nacta *Perigues* dicitur.

Pictones. In secunda Aquitania. *Le país de Poitou*. Latissime patet. Urbs Episcopalis Augustoritum; *La ville de Poitiers*. Amplissima & florentiss. civitas.

Pleumosii. In Belgis. Ignorantur.

Preciani. In Novempopulania. Ignorantur.

Provincia Romanorum, ea Galliae pars, quæ etiam Narbonensis dicta. Pars hodie nomen retinuit. *Provence*.

Pyrenæi. Pyrenæus saltus. Montes altissimi, qui Galliam ab Hispania separant. *Les Pyrenees* Hispani in universum vocant. Partes tamen separatim diversa nomina sortiuntur.

R.

Rauraci. Ad Rhenum populi, Helvetiis vicini. *Basler* sunt Scudo, id est, Basiliensis territorii incolæ.

Rhedones. In Aremoricis. Urbs eorum Episcopalis Condare. *La ville de Rhenes en Bretagne*.

Rhemi. Urbs Archiepiscopalis eorum Durocortorum. *La ville de Reims*.

Rhenus. Fluvius notissimus Galliam à Germania separans Germanice *Rhyn*.

Rhodanus. Galliae celebris fluvius, Provinciam Romanorum à Celtis dispartiens. *Rhofne* hodie.

Ruteni. In prima Aquitania. *La Seneschaucée de Rouergue*. Urbs eorum Episcopalis Segodunum. *Rodais*.

S.

Sabis. Belgicæ fluvius, Mosam influens. *Sambre*.

Samarobriua. *La ville d'Amiens*. Civitas Ambianorum Episcopalis. Multa multi de hac deblaterarunt ineptissime.

Santones. In secunda Aquitania. *La Seneschaucée de Saintonge*. Urbs eorum Episcopalis Mediolanum. *La ville de Saintes*. Inepte quidam libri per X, Xantones.

Scaldis. Hic Ptolemæi Tabuda. Fluvius Belgicæ, nomen servans, apud Teutones *Schelt*; Gallos, *l'Escault*.

Seduni. Galliae populi, Alpibus vicini. *Vallesia* superior. Item Sedunum metropolis, *Sion* Sabaudica lingua, & Germanice *Sitten*.

Seduli. Inter Germanos. Ignorantur.

Segni. in Belgis. Ignorantur.

Segontiaci. Angliæ insulæ populi. A Glareano *Sengerer* nominantur. Apud Belgas fuisse putat Camdenus, in tractu *Holeshot* nunc dicto.

Segusiani. *La país de Forés*. Quorum duæ urbes, Forum Segusianorum, *Fours en Forés*. Unde Forés vulgare nomen, tanquam Forefes, id est Forenses, Altera urbs *Roduma*. Hodie

vicus celeberrimus ad Ligerim, *Rouane*. Ptolemæus Lugdunum ponit in Segusianis, non bene.

Senones. Vide Andegicum.

Sequana. Straboni Sequanus. Flumen inter Celtas & Belgas. *Seyne*.

Sequani. *La Franche Conté*. Maxima Sequanorum civitas & Caput Visontio, *Besancon*. Civitas imperialis extra territorium Comitatus Burgundici.

Sesuvii. In Aremoriciis. Ignorantur.

Sibutzates. In Aquitania Cæsaris, sive Novempopulania. Ignorantur.

Sicambri. Belgicæ populi. Olim fuisse videntur (ut Marliano placet) ubi hodie Gelricæ Ducatus est, inter Mosam nempe & Rhenum fluvios. Ptolemæo tamen (apud quem Syngambri scribuntur) sunt ab altera parte Rheni; cui subscribit Suetonius in Augusto. Zutphanicæ Comitatum eos obtinuisse nonnulli volunt. Sugambros nominat Strabo: atque ita plerumque vet. cod. Junius in sua Batavia putat *Sigem* oppidum, *Sigemburch* arcem, & *Sigemberch* cœnobium, in Bergensi Comitatu, gentis servare nomen.

Sotiates. In Novempopulania. *Sots* hodie vocatur. Oppidum in edito colle positum patrimonii Ecclesiæ Metropolitanæ Aufciurum.

Suessiones. *Suessons*. Urbs eorum Episcopalis Augusta Sueffonum.

Suevi. Maximam Germaniæ partem obtinebant. Parum adhuc cognita ipsorum regio tempore Cæsaris. Hodie qui *Schwaben* appellantur, procul dubio partem tantum veteris Suevorum dominiū obtinent.

T.

TAmesis. Ptolemæi Jamissa, maximus Angliæ fluvius. Incolis hodie etiamnum *Thames* scribitur; sed *Thems* pronunciant.

Tarbelli. Ultimi populi Novempopulaniæ, sive Aquitaniæ Cæsaris, ad Aturri fluminis ripas. Eorum duæ urbes Episcopales, Aquæ Tarbellicæ, *Ays*; & Baiona Lapurdensium, *Baione* au *pais de Labourd*. Cave confundas cum Tarba Bigerronum, quæ longe hinc distat. Quod fecit Ortelius. Vide Aulonianas lectiones Josephi Scaligeri.

Tarulates. In Aquitania Cæsaris. Ignorantur. Quidam volunt esse Tursam Episcopalem urbem in Aufciurum provincia, quæ nulla est in rerum natura, neque ullus Episcopatus eo nomine in omni Vasconia. *Tursan* quidem est Vicecomitatus patrimonii illustris gentis Labretiorum. Sed Tursam cum Tarulatis idem tacere, hoc est divinare, & fortasse delirare.

Taurentum. In secunda provincia Narbonensi. Ignoratur. Qui Telonum dicunt esse, non meminerunt Telonum esse veritatem urbem, neque potuisse dici Taurentum, siquidem Telonum vocata est.

Tectosages. Hi apud Cæsarem Germani sunt (nam & hoc nomine populi fuere in Gallia) circum Hercyniam silvam. Nieri fluminis ripam eos accoluisse putat Rhenanus, ubi adhuc hodie vetusta arx est *Teck* dicta. Ful. Ursinus in Cæsare, Volcæ legit, pro Tectosages. Volcæ Tectosages alii; nec absurde.

Teuchtheri. Aliis Thenchtheri, Appiano Tanchari, Plutarcho Tenterides, Tingri Ptolemæo. Germaniæ populi. Apud Willichium sunt, qui hodie prope Rhenum, Luppiani & Lonam fluvios accolunt, ubi sunt plerique Hessi, & nonnulli Franci. H. Junio sunt qui Drentham incolunt, non abludente vocabulo.

Tigurinus pagus. Ejus caput & urbs olim fuit Aventicum, vulgo *Avenches*, ut indicat vetus inscriptio, quæ Aventici extat, in qua legitur G E N. P A G. T I G O R. Hoc est, Genio pagi Tigorini. Et urbs ipsa dicitur Aventicum Helvetiorum in alia inscriptione.

Tolosates. Populi Narbonæ finitimi: nomen retinere, *Toulouse*.

Treviri Cæsari, Tribori Ptolemæo. Triburi in Lib. Not Belgicæ populi, qui hodie *Trierische* possunt appellari, à metropoli *Trier*.

Triboces. Ita Cæsari. Ptolemæo Tribocci. Germaniæ populi; qui hodie *Elssasser* Pyramio; *Strasburgher*, ab eorum metropoli, Rhenano nominantur. Othwalo autem Molitori, *Zu dreien Eichen*, vocantur. Pagus est Alsatice, non male ad Tribocci vocem alludens.

Trinobantes, vel Trinovantes, Angliæ populi. Hodie sunt, ut Lelandus & Lhuydus affirmant, territorii Londinensis. Eriam Nevyllius; qui tamen latius extendit, & illis *Essex* & *Middlesex* adscribit.

Tulingi. Celtæ Helvetiis finitimi. *Lothringer*, ut Germani provinciant, vel *Lorainois*, ut Galli, Marliano & Rhellicano sunt. *Stulingen* & *Nellenburg* Comitatus, Scudo.

Turones. Eorum urbs Archiepiscopalis Cæsarodunum, *Tours*. Apud Ptolemæum male legitur *Τεργιωι* pro *Τεργιωι*.

V.

Vangiones. Germaniæ populi ad Rhenum. *Wormischer bischumb* B. Rhenano & Lichtenavio. Sed contra affirmat Pirchaymerus Vangiones esse Spirenses; Nemetes vero Wormatienses. Sig. Gemblacensis tamen, qui ante annos scripsit circiter quingentos, Wormatiam Vangionum urbem vocat, eandemque Vangionum Speculam aliquando vocatam, ex antiqua ibidem inscriptione colligit Joannes Heroldus.

Ubii. Germaniæ populi, qui & Agrippinenses Tacito, ubi & hodie Colonia Agrippina. *Ubich* pagus in agro Juliacensi forte horum nomen servat.

Velauni. Pagus Velaunensis, *Le pais de Velai*. Eorum urbs Episcopalis Anicia, *Le Pui en Velai*. *Le pui nâstre Dame*.

Vellau-

Vellunodunum. Senonum oppidum, hodie *Auxerre* Cœnali. Sed *Vigenereo Castaulanden*; aliis *Villeneuve en Lorraine*.

Velocassies. Vide Bellocassies.

Veneti. Inter Armoricos. *Vannes* hodie in Britannia minori.

Veragri. Quorum urbs Octodorus. Vide Octodorus.

Verbigcus. Pagus Helvetiorum. Ignoratur.

Veromandui. Eorum urbs Augusta Veromanduorum (*S. Quintin de Vermandois*) Ptolemæo, & in Martyrologio.

Vesontio. Metropolis maxima Sequanorum, Vide Sequani.

Vienna. Ahobrogum ad Rhodanum urbs, sub Medulis. *Vienne* hodie.

Vnelli. Ignorantur.

Vocates. In Novempopulania. Ignorantur.

Vocontii. Eorum duæ Civitates Episcopales, *Dia Vocontiorum*, *Die en Dauphiné*. Item *Vasio Vocontiorum*, *Vaison au Contat de Venisse*.

Vogesus. Mons in finibus Lingonum, unde *Mosa* profluit, *Mont de Faucilles* dicitur Vineto.

Volæ. Vide Arecomici.

Uisipetes. Germaniæ populi, quos Plutarchus in vita *Julii* *Hulipas* vocat. Rhellicano sunt intra Rhenum & montes in *Hasia*, in eo loco qui *Hachrug* appellatur. Hos *Uisipetes*, putat *Willichius* eisdem esse cum *Ulipis* Taciti, & *Vispiis* Ptolemæi: item *Sylsiperibus* Appiani. *Ulipii* tamen & *Uisipetes* sunt apud Tacitum diversi populi. *Nulpi* sunt Straboni, ut censet *H. Junius* in sua *Batavia*, ubi eos *Zutphen* hodie vocari, quidquid alii dicant, adfirmat. *Vispos* Ptolemæi alios esse ab his, docent ejus tabulæ.

Vahalis, sive *Walis*. Batavorum fluvius, aut potius pars *Rheni*. *Wael* hodie dicitur, Tacitus *Nabaliz* fluminis etiam meminit. Sed, *Vahalis*, ibi quoque legunt.

Uxellodunum. In finibus *Cadurcorum* primæ *Aquitaniæ*, in prærupto colle, qui *Duratio* flumini immet, situm. Hodie nomen retinet. Incolis *Lopuch* & *Ussoldun*, id est, *Podium Uxelloduni*. Ibi quotidie effodiuntur multi nummi veteres: quedam etiam monumenta venerandæ vetustatis extant. Si tam est in territorio oppidi *Martelli*. Fons etiam ille, de quo mentio fit in ejus oppugnatione commentario viii, ostenditur à rusticis, qui, mirum dictu, per manus traditum à majoribus habent, *Uxellodunum* à *Cæsare* obiectum, & vix tandem expugnatum fuisse. *Radiculi* sunt, qui *Cadenac* interpretantur, Vide *Duranium*.

INDEX

Rerum & Verborum Memorabilium

QUÆ

In Commentariis Cæsaris habentur.

A.

- A** Bies in Britannia non
provenit 53
Acaroania Cæsari
subdita. 185
Æco Senonum Princeps 68
Ejus supplicium 80
In Achaia & Dyrrhachio à
Cæsare gesta 185 & seq.
Achillas Præfectus regis Pro-
lemæi ad occidendum Pom-
peium missus 201. Idem
exercitus Alexandrini Dux
adversus Cæsarem. 203. ejus
Crudelitas *ibid.* Copiæ *ibid.*
Interitus. 206
Acilla civitas libera se Cæs. de-
dit. 241. obsidetur frustra 244
Actius Pelignus Pompeianus
caprus à Cæsare in columis
dimittitur. 131
Actius Rufus L. Afranium pro-
ditionis postulat. 194
Actii seu Artii Vari Pompeiani
delectus 130. 135. fuga 130
Actius Varus Tiberonem ap-
pulsu Africæ prohibet 136
ejus copiæ 160 ejusdem ca-
stra *ibid.*
Actii Vari cum Curione pu-
gna 164 periculum, clades,
astutiaque 223
Actius Varus castellorum præ-
fectus 272 ejus mors 273
Actuariæ naves 49
Ad exercitum manere 66
Adrucillus Gallus Allobrox 186
Adcantuanni seu Adiatonni re-
bellio, ac mox deditio. 36
Adolescentes facile deducun-
tur 92
Aduemetum opp. 160 à Cæ-
sare obsidetur & capi-
tur 232. 238
Adumeranorum multa à
Cæsare 261
Aduatici eorumque res 21.
24. 27. 28. 60. 66. 67
Adverseraller. 271
*Adus Templosum. 201
Æduorum auctoritas ac pote-
stas & mox calamitas. 70.
71. 82. 90. 91. 100. 122.
123

- 125 clientes. 11. 103 tu-
 multus ac seditio 90. 91
 perfidia 97
 Edurorum lex de magistrati-
 bus suis 90
 Eduorum res cum Ariovisto 12
 cum Arvernīs 10. 11. cum
 Biturigibus. 82 cum Cæs. &
 Romanis 4. 5. 6. 7. 12. 25. 26.
 51. 66. 68. 90. 98. 99. 100.
 108. 109. & seq. cum Hel-
 vetiis 3. 4. cum Sequanis 70
 Eginium op. 193
 Egius Gallus Allobrox apud
 Cæsarem accusatus 186 ad
 Pompeium transfugit 187
 Agri militis ingens animus
 adversus hostes 76
 Egypti munimenta 213
 Egypto & Alexandria Cæsar
 poritus 216 & seq.
 Egyptiæ classis Pompeianæ
 præfectus Pompeius filius
 169. 180
 Egyptii milites Cæsari insidi-
 antur. 202 & seq.
 Enobarbus. Vide Domitius.
 Equinoctialis navigatio peri-
 culosa 49. 94
 Erariæ sectoræ seu structuræ
 in Aquitania 36
 Erarium sanctius 68
 Erei nummi, & talæ ferreæ
 pro pecuniâ apud Britan-
 nos 53
 Es apud Britannos non nati-
 tur. *ibid.*
 Estimatio rerum & solutio
 arbitraria ex decreto Cæ-
 saris æquissima 174
 Estimationes rerum & pos-
 sessionum in angustia fi-
 dei 168
 Estus maris bis incitatus xii
 horarum spatio 33
 Estus marini vis 47. 52
 Estus maritimos majores con-
 citat plena luna 47
 Estum ut vident Galli 76
 Etolia à Cæsarianis ducibus
 recepta 179
 Afranii & Petreii res 139
 140 & seq.
 Afranii mors 268
 Afraniana legio 240. vide Pe-
 treius.
 Afri, insidiosa natio 234
 Africa calamitas 239. 245
 Africanæ Cæsaris copiarum 255
 Afrorum mos in frumentis lu-
 is in specubus subterraneis
 condendis. 251
 Agar oppidum 252
 Agendicum oppidum 80. 83
 Agger ex lateritiis muris con-
 lectus. 94. 95. 157
 Agger Romanorum ad Avari-
 cum oppid. 85
 Agriculturæ cur non studeant
 Germani 74
 Agri privati olim Suevis mul-
 ti 39
 Agros à finibus suis latissime
 vacare, pulcrum ducunt Sue-
 vi. *ibid.*
 Alacritas animi pugnae studio
 incenditur 196
 Alba oppidum 131
 Albens cælum 256
 Albici contra Cæsarem à Mas-
 siliensibus acciti 139. 143
 Albicorum feritas. *ibid.* virtus
ibid.
 Alces fera 75
 Alduabis seu Adduadubis
 fl. 14
 Aleſia Mandubiorum op. 101
 ad Aleſiam opera Cæsaris.
 101. 102
 Aleſiensium obsessorum an-
 gustiæ 103
 Aleſiæ cladis memoria 119
 obſidio Cæsarianis difficilis 182
 Alexandriae descriptio 206
 Alexandria receptus fugitivo-
 rum Romanorum 203
 Alexandria incendio tuta 205
 Alexandriam ulque Pompei-
 um Cæsar persequitur 202
 eandem Achilles occupat 203
 Alexandrina licentia 204
 Alexandrini belli initia 204
 B 3 Alexandria

- Alexandrinorum diligentia, so-
 lertia, & industria 205. 206
 verſutia 206
 Alexandrini Romanorum po-
 tentiam ſuſpectam habent.
 207 eorum technæ adver-
 ſus Romanos. *Ibid.* eorum-
 dem diviſio. 207 animi fra-
 cti. 208 claiſis adverſus Cæ-
 ſarem & contra 208. 209.
 210. 211. fuga & cædes.
 211 Cæſari deduntur 216
 Alexandrinum Cæſaris peri-
 culum 223
 Alga jumentis in paſtum da-
 ta 238
 Allienus Siciliæ prætor 231
 Allienus proconſul Cæſari
 commeatum in Africam
 mittit 241
 Allobrogum animus erga Ro-
 manos 3. 4. 5 iidem ad
 Cæſarem confugiunt 4 fru-
 mentum Helvetiis dare ju-
 bentur 10 Sollicitantur 100
 duo fratres viri nobiles à
 Cæſare ad Pompeium defi-
 ciunt. 186 & deinceps
 Alpes. 4 Alpium transmitten-
 darum difficultas 30
 Alteri & alteri 9. 86. 264
 Amagetobria 11
 Amantia 180
 Amanus mons 177
 Ambaſti equitum Gallorum 72
 Ambarrorum ad Cæſarem le-
 gati. 4
 Ambianorum deditio. 24 eo-
 rum poteſtas 21
 Ambialites Galli 33
 Ambiorix & Cativulcus Ebu-
 ronum principes 56
 Ambiorix Cæſaris beneficia-
 rius 57
 Ambiorigis fraus & perfidia
 adverſus Romanos. 57. 58.
 59. 68. &c.
 Ambiorigem ulciſci & debel-
 lare Cæſar itatuit 68. 75.
 117.
 Ambiorigis mira fuga 80
 Ambivareti Eduorum elien-
 tes. 103
 Ambivariti 41
 Ambracia 179
 Amicitia populi Romani in-
 deratis ornamento debet eſſe
 & præſidio, non detrimen-
 to 16
 Amphilocho à Cæſare re-
 cepti 185
 Ana oppid. 133
 Anartes pop. 74
 Aulalites Britannæ pop. 55
 Ancona oppid. 130
 Andes oppid. 30. 32
 Androſthenes Theſſaliæ præ-
 tor 193
 Animadverſio non ubique ex-
 ercenda 186
 Animarum immortalitas 72
 Animus Cæſaris altus & ere-
 ctus. 110
 Animus indomabilis Cæſaria-
 norum militum 86. 87
 Animi fortitudo maximum ho-
 minis præſidium 176
 Animi magnitudo facilia ex
 diſcillimis facit 28
 Animos ad audendum facien-
 tia 230
 Annii Scapulæ mors 223
 Annonæ difficultas ut ingra-
 veſcat 142
 Annotinæ naves 52
 Anſerem Britanni non gu-
 ſtant 53
 Antebrogius & Iccius legati
 Rhemorum 20
 Antecurſores Cæſaris 131
 Antesignani equitibus im-
 miſti 149. 191
 Antiochi Comageni auxilia
 Pompeio 168
 Antiftii Turpionis & Q. Pom-
 peii monomachia 271
 Antonius Cæſarianus 175
 Antuates Galli ſeu Nantua-
 tes 29
 Apollinem morbos depelle-
 re 72
 Apolloniam Cæſar recipit 171
 Apollonia

- Apolloniæ commoditas Cæ-
 larii 192
 Aponiana insula 231
 Apſus fl. 172. 174
 In Apuliam Cæſ. proficiſc. 133
 Apuliæ gravis autumnus 168
 Aqua dulcis ad littora mari-
 na 207
 Aquæ avertendæ labor. 206.
 207
 Aquæ dulcis magna vis in-
 venta 207
 Aquæ & ignis interdictio 80
 Aquæ inopia Pompeiani labo-
 rant 183
 Aquam intrant Cæſariani, ut
 cum Britannis decertent 55
 Aquilaria locus in Africâ 160
 Aquileia 4
 Aquiliſeri Cæſariani moribun-
 di fortis animus 188
 Aquiliſeri decimæ legionis vir-
 tus 46
 Aquitania tertia Galliæ pars I
 Aquitaniæ limites. *ibid.* ejuſ-
 dem pars maxima ſeſe Craſ-
 ſo dedit 38
 Aquitaniam Cæſar ipſe a-
 dit 122
 Aquitani in copiis Cæſaris 138
 Aquitanorum clades 38 rebel-
 lio adverſus Rom. 36
 Aquitius Clodius 270
 Arar fluvius 4
 Aratores ſtipendiarii milites
 facti 237
 Arborum incidendarum altus
 in remorandis hoſtibus 25
 Arcana concilii jurejurando
 ſanciuntur 10
 Ardor Rom. militum 87
 Arduenna ſilva 50. 75
 Arecomici 100. 137
 Arelatenſes naves Cæſaris 137
 Arenci ſeu Arecomici 100
 Arguetius Cæſarianus 266
 Ariarates Ariobarzanis fra-
 ter 227
 Ariminum oppid. 128
 Ariobarzanes D equites Pom-
 peio ſuppeditat 169
 Arioviſtus Germanorum rex
 11 & ſeq. 58. 67. 70
 Armis concrepandi mos apud
 Gallos 88 eiſdem deſpoliari
 timent Aduatici 28
 Armorum officinæ Alexandriæ
 inſtitutæ. 205
 Armorum ſimilitudo nonnun-
 quam fraudulenta eſt 96
 Armatum concilium Gallo-
 rum 65
 Armenia minor Deiotari re-
 gnum. 216. 224
 Armoricæ civitates 65. 104. 118
 Ars locorum anguſtiis impe-
 dita 209. 210
 Arſinoë Ptolemæi regis minor
 filia 206
 Artomici ſeu Arecomici 82
 Arvernorum & Æduorum fa-
 ctiones 10
 Arverni & Ruteni à Fabio
 maximo ſuperati 16
 Arvernorum timor à Cæſa-
 re 82
 Arundinum radicibus paſti e-
 qui 186
 Aſculum oppid. à Cæſare reci-
 pitur 131
 Aſcūrum oppid. 138
 In Aſiam Cæſar proficiſcitur 30
 Aſparagium Dyrrhachinorum
 op. 177. 181
 Aſpavia caſtellum 271
 Aſprenas proconſul 256
 Alſa oppid. ſe Cæſari dedit 275
 Ategua oppid. 265. capitur 269
 Atrebatæ. 21. 24. 26. 103
 Attius, vide Aſtius
 Atuatuca 76. 77
 Avaricum oppid. Biturigum 84
 85. 89. 96
 Avaritiæ commenta 178
 Avaritiæ imperatorum ma-
 lum 14
 Auctio bonorum Jubæ re-
 giſ 164. 141
 Audax facinus Fabii Peli-
 gni 164
 Avienus tribunus militum
 ignominioſe à Cæſare mit-
 titur 248. Aulerci

- Aulerci Romanis dediti 29
 rebellant 35. 103
 Aulerci Brannovices. *ibid.*
 Aulerci Cenomani. *ibid.*
 Aulerci Eburones *ibid.*
 A. Bæbius eques 271
 A. Clodius 196
 A. Fonteii ignominiosa mil-
 sitio 248
 A. Gabinus 169
 A. Trebellius eques 271
 A. Valgius 266
 A. Varro Pompeianus 174
 Aurigarum Britannorum in
 præliis mira dexteritas 48
 Aurium defectio in minoribus
 suppliciis 81
 Ausci Aquitani Romanis de-
 diti 38
 Ausetani ad Cæsarem transe-
 unt 144
 Auspiciorum & religionum
 observans Pharnaces 229
 Auctoritas & timor Romani
 exercitus apud barbaros 3
 Auximum op. 130
 Axona fl. 21. 22
 B.
 BAbilius. al. Fabius. 266
 Bacenis silva 70
 Bætis flu. 224. 264
 Bagra da flu. 160
 Baleares insulæ 238
 Baleares funditores 22
 Balista turrem dejiciens 257
 Barbarorum mos in castris in-
 gendis 120
 Basilica 222
 Batavorum insula 41
 Belgæ. 1. 20. & seq.
 Belgæ Gallorum fortissimi 124
 Belgarum in Romanos conju-
 ratio 20. 21. 27. 28 fuga &
 cædes, *ibid.* in Britanniam
 commigratio 53
 Belgium 56
 Bellandi cupidi Helvetii 2
 Bella parvis momentis magnos
 casus admittunt 132
 Belli communes casus 190
 Belli eventum milites præmia
 sui laboris expectant. 153
 Belli exitus durissimi 146
 Belli jus 13. Belli jure in
 captos victor vitæ necisque
 potestatem habet 244. Belli
 de summa judicium ducis
 esse debere, non militum 14.
 15. Belli Ratio nova & inu-
 sitata. 182. 183.
 Bello ætate inutiles Cimbri.
 eo bello apud Gallos comelti
 105. Bello inutiles ejiciuntur
ibid.
 Bellum sectantes ocii & præ-
 dia gratia 35 Bellum confi-
 ci nolle, qui licentia peccan-
 di gaudet. 224. idem sine
 magistratus & principum
 consensu geri non posse 117
 Bellica porta Uricæ 160
 Bellica laude semper inclyti
 Galli 64. 65. 80. 103
 Bellidenses seu Bullidenses Cæ-
 sari se dedunt 230
 Bellocassi populi 103
 Bellonæ templum 227
 Bellovaci eorumque res 21. 24.
 98. 101. 103. & seq.
 Beneficium maximum, quod
 Romani exteris conferre pos-
 sent 3
 Berones Cassiani 222
 Bessi in copiis Pompeii 169
 Berthuria 270
 Bibracte oppidum Æduorum 8
 incenditur 97
 Bibrax Rhemorum op. 21
 Bibractense Gallorum conci-
 lium 99
 Bibroci Britanniae populi 55
 Babulus xxx naves Cæsaris in-
 cendit 170 ejusdem odium
 in Cæsarem *ibid.* crudelitas
 in Cæsarianos 173 mors.
ibid. filii ejus duo occisi 203
 Bigerriones Romanis dediti 38
 Bithyniæ & Ponti compositio
 Cæsari difficilis 227
 Biturigum res 82. 110
 Bivjus Curius Cæsarianus 133
 Boduo-

Boduognatus Nerviorum
dux 26
Bogud Mauritaniae rex à Cas-
sio in auxilium vocatur 224
adversus Marcellum pugnat
225 à Pompeio filio instesta-
tur 237. 238 idem & P. Si-
tius Cirram Jubæ regis oppi-
dum invadunt 238
Boia oppidum 84
Boii 2 Helvetiorum auxilia-
res 9 Aduis attributi 83
Boiorum op. Gergovia 83
Bona Jubæ regis sub hastâ ven-
dita 261
Bos cervi figura 75
Bosphori rex constituitur Mi-
thridates Pergamenus 230
Brachium ad flumen Sallum
Pompeius facit 266
Brannovii 103
Brannovices. Vide Aulerci
Bratuspantium Bellovacorum
oppid. 24
Britanniae descriptio & Britan-
norum res 44 & seq.
Britanniam disciplinæ ergo
adibant Galli 71. 72
Brundisium op. circaque res
gestæ 133. 134. 168. 175. 221.
Brutus adolescens, Cæsaritanus
83 ejus classis adversus Mas-
silienses 96 137. 143.
Bullis & Amantia oppida 180
Bursavolenses pop. 269
Buthrotum op. 173

C.

Abillonum oppid. 93. 108
Caburus Allobrox 100
Cadavera hostium pro celsi-
te 274
Caderes pop. 104
Cadurci. Vide Helusteri
Cæcilius Niger barbarus Pom-
peianus 275
Cæcinæ Cæsar ignoscit 259
Cæresi Germani 21
Cæsar Antonio adest in augu-
ratus peritione 123

Cæsar cum Afranio dimicat 80
139. 140 cum ad deditionem
compellere vult 151
Cæsar Deiotaro ignoscit 227
228 deprecatur à suis militi-
bus non exauditus 257
Cæsar Dictator à M. Lepido
dictus. 159. idem Dictator
tertio designatus 263
Cæsar dissidentibus suis acce-
dens animum restituit. 21
22 laborantibus subvenit 48
Cæsar & Pompeius vicina ca-
stra ponunt 172. 174. 177.
181.
Cæsar Galliam contendit 31
70 in mare se abijcit &
nando evadit 212 legatos
suos violatos ulciscitur 32
novem annis iisdem militi-
bus fere usus 128
Cæsar Pompeio conciliari vel-
let 130. 134. 171. 173
Cæsar Pompeium oppugnare
semel deliberat 134 Pom-
peium ad pugnam ellicere
cupit 194. 195 Pompeium
terra arcet: Pompeius Cæ-
sarem mari & portibus 172
Cæsar Rhenum trajicit 43
Cæsar quotannis in Italiam
ibat 49 suis adversus ele-
phantos pugnandi rationem
commouitrat 254 supplici-
bus libentissime ignoscit 228
una æliare duo maxima bel-
la conficit 20
Cæsar uni militum scutum de-
trahit & in primam aciem
provolat 27
Cæsar contra Aduaticos 28
contra Alexandrinos. 203
204 contra Ambianos 24
contra Ariovistum 12 & seq.
contra Belgas 20 contra Bel-
lovacos 24 contra Britan-
nos 44. 45. 46. 47 contra
Gallos 108 contra Germa-
nos 41. 42. 43 contra Adu-
os 93. 94 contra Labienum
235 contra Massilienses. 137
con-

- contra Nervios 26, 69 contra
 Pharnacem. 228. 229
 contra Scipionem 235, 236
 contra Sotiates 35, 36 con-
 tra Suctiones 24 contra Ve-
 netos 32 contra Vercingeto-
 rigem 83 & seq.
 Cæsaris opera varia 4. 41. 42
 Cæsaris opera & munitiones
 ad Aleham 101. 102 ejus-
 dem opera ad Alexandri-
 am 204 ad Brundisium 134
 ad Ilerdam 138 ad Massi-
 liam 157
 Cæsaris opera ac munitiones
 ad Dyrrhachium 182
 Cæsaris opera ad Pharum 210
 ad Uzitam 247
 Cæsaris pro castris semper duæ
 legiones excubabant 88
 Cæsaris & Pompeii dissidio-
 rum causa 125, 126 eorum
 novissimum inter se præli-
 um 196, 197
 Cæsaris ad Scipionem de pace
 mandata 185
 Cæsaris in Hispania res gestæ
 163 in scientiâ & consilio
 omnia sibi posita milites
 exultimabant 234
 Cæsari supplicatio decreta 49
 honores exhibiti 123, 124
 Cæsarem Romana Resp. desi-
 derat 226, 227
 Cæsarem velut despicit Sci-
 pio 240
 Cæsarianæ classis incendi-
 um 200
 Cæsariani Centurionis captivi
 ad Scipionem forte & intre-
 pidum responsum 245
 Cæsariani exercitus toleran-
 tia, sitis, ac fames 183, 252
 Cæsariani militis veterani ad
 Labienum verba 235
 Cæsariani haud sere ad Pom-
 peium perfugiebant, sed sæ-
 pe contra 187
 Cæsariani à Pompeianis in col-
 loquio conducto contra fidem
 vulnerantur 174
 Cæsariani equites mille con-
 tra septem millia Pompeia-
 norum configebant 194, 195
 Cæsariani milites ab Afranio
 & Petreio male plectuntur
 147 in quodam castello
 omnes vulnerati 185 de-
 speratione se interficientes
 60
 Cæsarianorum adversus Bri-
 tannos difficultates 45, 46
 Cæsarianorum militum adver-
 sus Germanos trepidatio 13
 14 adversus Pompeianos
 pugna & victoria 274 stra-
 ges à Pompeio 189, 244 di-
 ligentia ac industria singula-
 ris 50, 51 eorundem levitas
 163 peritia militaris 24 licet
 paucorum adversus multos
 hostes ingens animus 36 per-
 plexitas, atque etiam præ-
 sens animus 31, 32 constan-
 tia seu pertinacia miranda
 69, 270, 271 res fortiter ge-
 stæ 191 virtus Pompeianis
 collata 245
 Cæsarianis milit. Labienus in-
 sultat 235
 C. Antistius Rheginus legatus
 Cæsaris 67
 C. Avienus, trib. milit. igno-
 miniose à Cæsare mitti-
 tur 248
 C. Biotius seu Mutius Rhegi-
 nus eques R. à Cæsare ca-
 ptus 252
 C. Calvisius Sabinus Cæsaria-
 nus 178
 C. Caninius Uxellodunum
 obsidet 119 vide Catinius.
 C. Carpineus seu C. Arpinus
 eques Rom. 57
 C. Catius Syriacarum navium
 Pompeii præfectus 169
 C. Clusianus seu Clusinus igno-
 miniose dimittitur 248
 C. Contidius Pompeianus 160
 232, 241 ejus crudelitas 232
 C. Crispus Sallustius. Vide Cri-
 spus Sallustius
 C. Curio

- C. Curio trib. pleb. Cæsaris
 fautor 124. Vide Curio.
 C. Decii seu Decimii fuga 241
 C. Fabius legatus Cæsaris 56
 C. Flavius eques 271
 C. Fundanius eques Rom. ad
 Cæsarem transfugit 266
 C. Fusii Cottæ mors. 81
 C. Gallonius eques Rom. 158
 C. Marcellus Rhodiæ classis
 Pompeianæ præfectus 169
 C. Marius 292
 C. Messius Cæsarianus 241
 C. Pletorius quæstor 217
 C. Pomponius seu Coponi-
 us 169
 C. Rebilus. Vide T. Rebellus.
 C. Sallustius Crispus præf. 235
 C. Salserna 246
 C. Trebonius legatus Cæsaris
 54. 76. 79. 137 Massiliam
 oppugnat 152 præf. urba-
 nus 174
 C. Triarius Pompeianus 169
 ejus de procuritu militum
 præceptum 197
 C. Valerius Caburus 18
 C. Valerius Donotaurus 100
 C. Valerius Proculus Gallie
 provinciæ princeps 7. 18. 19
 C. Virgilius Prætorius Pom-
 peianus 239 ejus deditio 261
 C. Volcatius Tullus 75
 C. Volusenus 31. 44. 45. 123
 186
 Calagurritani pop. 144
 Calamitas ex amicis inimicor-
 um facit 201
 Calamitatem aut suam aut
 temporum queri mediocri-
 est animi 174
 Calcaræ 273
 Calenus Cæsarianus 172
 Caletes pop. 21
 Calones inermes armatis ho-
 sibus intrepidi occurrunt
 27, 28 eorum fuga 27
 Calpurnius Salvanus 222
 Calydon op. 179
 Cameli regis Jobæ capri 224
 Camulogenus Aulercus 98 ejus
 mors 99
 Intra Cancellos pugnare 233
 Candavia 171. 192
 Caninius Rebilus legatus Cæ-
 saris 134
 Canopus 213
 Cantabri pop. 138
 Cantium Britannie 53. 54
 Canusium oppid. 133
 Capillo promissio sunt Britan-
 ni 53
 Cappadoces in copiis Pom-
 peii 169
 Cappadocia regnum Ariobar-
 zanis 216
 Capita hominum occisorum
 adversus hostium oppidum
 conversa 274. In Capita sin-
 gula liberorum ac servorum
 tributum impositum 178.
 non nisi Capite Cæsaris re-
 lato pacem fieri posse Labi-
 eni dictum 174
 Caput Cn. Pompeii adolescentis
 Cæsari allatum 276
 Capua oppidum 190 perfugium
 Pompeianorum 129
 Caralitani Cæsaris studiosi 129
 Caraleis Sardinie Cæsar adit.
 262
 Carcasone 36
 Carmonenses pop. 159
 Carniona seu Carmona oppid.
 224
 Carnutes eorumque res 30. 57.
 68. 71. 81. 110. 118.
 Carri & impedimenta Gallo-
 rum in bellis 113. 142
 Carri Helvetiorum pro vallo 9
 Carruca oppid. 272
 Carilienus Cæsarianus præ-
 fectus 215
 Carteia oppid. 274
 Carvilius rex 53
 Catus memorabilis 153
 Casti Britannie pop. 55
 Castivellanus Britannorum
 dux. 53 & seq.
 Cassianæ turmæ honos à Cæ-
 sare 271
 Cassius Longinus Cæsarianus
 178

- 178 ejus timor 179
 Cassius Longinus proprætor in
 Hispaniâ 221 ejus thpato-
 res 223 ejusdem odium apud
 milites 222, 223 pugna cum
 Marcello 224, 225 vulnera-
 tio & confanatio 222, 223
 ejusdem mors 226
 Cassius Pompeianus 199 ejus
 fuga *ibid.*
 Castellani, castrorum Domi-
 ni 219
 Castellorum ingens numerus
 182.
 Casticus Sequanus 2
 Castor Tarcundarius 227
 Castra castris inclusa 188
 Castra lunata 256
 Castra munire quando pri-
 mum cæperint Galli 89
 Castra Q. Ciceronis à Gallis
 oppugnantur 60
 Castra Posthumiana, locus 266
 Castrorum Cæsaris exiguitas
 in Britanniâ 47 Pompeiano-
 rum luxuries 198
 Catamantaledes Sequanus 2
 Cataſcopus 239
 Catenæ ferreæ pro funibus 33
 Cativulus Eburonum prin-
 cept 56 taxo vitam finit 76
 Cato Cæsaris hostis 127. 80 Si-
 cilix prætor. *ibid.* ejus de
 Pompeio querela *Ibid.* ejus-
 dem ad Cn. Pompeium fili-
 um oratio 237
 Catonis Lusitani oratio ad
 Cæsarem 268
 Catonis Uticensis molimina
 adversus Cæsarem 242 ejus-
 dem apud Uticam gratia, la-
 bor, exitus 259 vide M. Ca-
 to.
 Taturiges Galli 4
 Cavarillus Æduus capitur 101
 Cavarinus Senonum rex 65 68
 Causam ex vinculis dicere 2
 Celeritas mutatis jumentis 165
 Celeritatis in bellis momen-
 tum 58. 63. 75. 102. 215. 246
 Celte, qui & Galli 1
 Celtiberia regio 144
 Celtiberi pop. 138
 Celtillus Vercingetorigis pa-
 ter 81
 Cenimagni Britanniæ pop. 55
 Cenomani. Vide Aulerci.
 Centrones pop. 4 Nerviorum
 clientes 61
 Cercina insula 233
 Cercinates Cæsarem commea-
 tu juvant 241
 Cervi in operibus militari-
 bus 102
 Ceteio seu C. Atteio Cæsar
 ignoscit 259
 Cetratæ cohortes 138
 Cetrati Afraniani occiduntur
 147
 Charæ radiis usus pro pane
 183
 Cherronefus 208
 Cherusci Germaniæ pop. 70
 Cibaria trium mensium moli-
 ta secum efferunt Helvetii 2
 Cibis quibus Britanni abstine-
 ant 47
 Cibus servitute oblata peti-
 tur 104
 Ciceronis hybernorum oppu-
 gnandorum consilium 61
 62 prudentia *ibid.* pericu-
 lum 61 cura Cæsaris 63 ob-
 servantia mandatorum Cæ-
 saris 78
 Ciliciæ ordinatio 226
 Cimerius & Nasua Suevorum
 imperatores 13
 Cimbri ac Teutoni Italiam va-
 stantes 12. 105 à Mario
 pulsi 14
 Cinga fl. Hispaniæ 141
 Cingetorix ejusque res 50. 56
 66
 Cingulum oppid. 130
 Cippi qui dicantur 103
 Circino velut circumductum
 flumen 13
 Cirra oppidum capitur 238
 Cilpius & Aquila Cæsariani
 262
 Civilis

- Civilis dissensio Romanor. 107
 Civilis dissensionis remedium 125
 In Civilibus dissensionibus
 quid accidere soleat 225
 Civitas omnis Helvetia in qua-
 tuor pagos divisa 4
 Civitas Parisiorum & Seno-
 num 67, 68
 Civitatum Germanicarum
 laus 75
 Cives Romani Gadhiani 158
 Civium Romanorum bona, qui
 contra pop. Rom. arma tu-
 lissent, Zamæ vendita 261
 Clades Cæsarianor. 188, 189
 Cladibus prædecessorum suo-
 rum posteriores duces pru-
 dentiores fiunt 36
 Clamor exercitus & signorum
 cantis auditus Antiochiæ 201
 Clamor in pugna non inuti-
 lis 197
 Clamoris terror 273
 Classis Pompeiana 168 Cæla-
 riana 169 Cæsariæ incen-
 dium. 200 Gallica adver-
 sus Romanos. 32, 33
 Cleopatra cum fratre suo pu-
 gnans 201 à Cæsare regina
 Ægypti constituitur 216
 Clementum Gallorum fides 93
 Clodius Aquirius cæsus 270
 Clodii cædes 80
 Clodianæ cædis reus Milo 175
 Clupea insula 160. 231
 Cn. Domitius Calvinus 178
 Cn. Magius præfectus fabrum
 Pompeianus captus ad Cæ-
 sarem adducitur 133
 Cn. Pilò Pompeianus 232. 235
 Cn. Pompeius Q. Titurii inter-
 pres 60
 Cn. Pompeii adolescentis mo-
 limina 263 ejusdem præli-
 dium fragile 276 res male
 gestæ 238 ejus cædes 276
 Cn. Pompeii adversus Cæsa-
 rem iniquitas 125 mors. Vi-
 de Pompeius.
 Cocofates Aquitani 38
 Cælius Vincinianus Cæsaria-
 nus 230
 Cælius de rep. remotus 174
 ejus iniquitas 175 ejusdem
 molimina frustra cadunt. *ib.*
 Cæliæ leges. 174
 Cohortes Colonice 158
 Cohorti uni Pompeianæ decem
 Cæsariani certare non de-
 rrectant 244
 Colonorum delectum habent
 Pompeiani 130
 Comagenus Antiochus 169
 Comana oppid. 217 Bellonæ
 templum 227
 Cominius 244
 Comius Atrebatensium rex,
 ejusque res 44. 46. 48. 56.
 69. 104. 111. 112. 115. 116.
 122. 123
 Commeatibus duobus repor-
 tatus ex Britannia Rom.
 exercitus 56
 Commentariorum Cæsaris e-
 legantia 109
 Commentarios Cæsaris Hirti-
 us contexit *ibid.*
 Concilia nocturna & occulta 71
 Concilium Gall. 10. 65
 Concilium armatum apud
 Gallos 65
 Conclamandi mos in castris
 145, 146
 Conclamare vasa *ibid.*
 Concordiæ bonum 58, 59
 Conditionem ab armato hoste
 Romani non accipiunt 61
 Conditiones pacis æquæ quan-
 do maxime fieri possint 171
 Condrusi Germani 21. 76
 Trevirorum clientes 40
 Conductoribus ædium annua
 merces habitationis donata
 174
 Conetodunus & Guturvatus
 duces Galli 81
 Confluens Mosæ & Rheni 43
 Conjugia Gallorum 73
 Conjunctio adversus Cæsarem
 47. adversus Qu. Cassium
 F. f. 100.

- Longinum 323
 Considii Longi Pompeiani crudelitas 232 ejus acta 244.
 258 ejus mors 250
 Consilia hostis audienda non esse 56
 Consilium in ipso negotio non capiendum 59
 Consilium suum Cæsar occultabat 234
 Constantiæ bonum 14
 Consulendi occasio brevis 59, 60
 Consulum & Pompeii ad Cæsarem mandata 128
 Continentia Germanorum 73
 Conventus Thapsitanorum & Adrumetanorum à Cæsare multatus 261
 Convictolitanes Æduus 90. 97
 Copiarum Cælaris paucitas 168, 169 elevatio 195, 196
 Corbeus seu Correus Bellovacorum dux 111, 112 ejus mors 115
 Corduba Cæsaris amica 158
 Hispaniæ caput 262 eam Cæsar capere contendit 264
 Cordubensis conventus Varro nem excludit 159
 Cordubensium onus à Cassio Longino 222 defectio 224
 Corfinium Cæsar oppugnat 131. 133
 Coriis intestæ turrets 87
 Corneliæ castra 160
 Cornelius Balbus vulneratur 174
 Cornificius Cæsarian. 224, 225
 Coronam auream Pharnaces Cæsari miscrat 228
 Cortice ex arboribus potius se victuros Cæsariani minantur, quam Pompeium e manibus dimissuros 183
 Corus ventus 51
 Cotam Milo oppugnat 175
 Cothon Adrumeti 251
 Cottæ Aurunculeii virtus 59
 Cotus Æduus 90
 Cotus Thracum rex D. equites Pompeio suppeditat 169
 Crastini primipili Cæsariani fortitudo 196 mors 199
 Cratium usus in bellis 182. 193
 Credimus libenter ea quæ volumus 35. 161
 Creditarum pecuniarum sine usuris solvendarum lex 174
 Cremandorum cadaverum mos apud Gallos 73, 74
 Crispus Sallustius proconsul 255 ejusdem prætoris ad Cercinam insulam gesta 241
 Crines mulieribus abscissi & ex illis tormenta facta 170
 Critognati Arverni crudelis oratio in obsidione Alesix 104
 Crudelitas veterum Gallorum 72. 104
 Cuniculorum agendorum peritissimi Aquitani 36. 87
 Cupiditatis pecuniæ malum 74
 Curio Cæsarianus ejusque res 129, 130. 160 & seq. ejus mors 167
 Corianorum militum trepidatio 161. 167
 Curiani Galli ac Germani 243
 Curiani equites à Scipione deficientes 247
 Curiosolitæ dediti 29

D.

- Damassippi liberis Cæsar ignoscit 259 ejus mors 261
 Damnum privatum salutis publicæ causa non formidandum 84
 Dardani in copiis Pompeii 169
 Deceria oppid. 90
 Decimæ legionis commendatio 15, 16. 24. 46
 Decimus Brutus adolescens 32
 classis ad Massiliam præfectus 337. 142
 Decimus Lælius Asiaticarum navium Pompeii præfectus 169. 180
 Decimæ in octavas mutatae 262
 Decu-

- Decumanus miles ex decima
legione 235
Deiotarus ejusque res 169.
227, 228
Delphos Kalenus recipit 185
Delta in Aegypto 214
Devoti, qui Soldurii 36 eorum
mira fides *Ibid.*
Diablintes Galli 33
Dianæ Ephesæ fanum spolia-
ri jubet Scipio 178 id in-
terventu Cælaris impeditur
Ibid. 201
Dictator Julius Cæsar. 159
168 Dictatura se abdicat *Ib.*
Didius Gadium præfectus 275
ejus mors 276
Diei prolatio in exactione pec-
uniæ donatio dicta 178
Diei unius anteverſio quantum
ad summam faciat 292
Dii Gallorum 72
Germanorum 73
Dii immortales omnibus caſi-
bus belli interſunt 226. 229
Dii, quos pro ſceleribus ulci-
ſcuntur, impune diu graſſari
permittunt 5
Dioſcorides & Serapion legati
Ptolemæi regis ad Achil-
lam 203
Dis pater Gallorum 73
Disciplina memoria conſtans
non litteris 72
Diſſenſionis malum 59. 90
Divico Helvetiorum legatus 5
Divitiacus Æduorum princeps
ejusque res 2. 6, 7, 8, 10.
15. 21. 70
Domicilia Gallorum in æſtu 76
Domitius Enobarbus Pompei-
anus 131 ejus de fuga ex
Corſinio conſultatio *ibid.*
à Maſſilienſibus receptus, ex-
cluſo Cæſare 137. 143 inde
fuga 160
Domitius proditionis arguitur
163 ejus urbana gratia &
dignitas 194
Domitius Calvianus 179 ejus
cura Pharnace res 216
Donilaus Gallogræcus ecc equi-
tes Pompeio ſuppeditat 169
Doris ratio apud Gallos 73
Drapes Senonum princeps 118
& ſeq. mediâ mortuus 122
Druidum deſcriptio 71 & ſeq.
Ducere bellum 165
Dumnacus Andium dux 117
ejus fuga 117, 118
Dumnorix Æduus Divitiaci
frater ejusque res 2, 3. 6,
7, 8, 51 ejus cædes 52
Duo viri aciem inclinatam re-
ſtituunt 207, 208
Duracius Picto 117
Durocotorum oppid. 80
Duumviri municipiorum 134.
135. 152
Dux quanquam in re deſpera-
tiſſimâ animo non deſiciens
militibus gratus 89
Ducis præſentia animus mili-
tibus reſtituitur 26, 27
Dynastæ provinciarum 226.
227
Ad Dyrrhachium caſtra vicina
ponunt Cæſar & Pompeius
181
Dyrrhachio intercluditur
Pompeius 181
Dyrrhachii & in Achaiâ geſta
185
Dyrrhachina duo prælia Cæ-
ſarem nonnihil debilitarunt
196 ob ea Cæſar à Pom-
peianis ubique traducitur
192, 193

E.

- Eburones pop. 21 Trevirorum
clientes 40 ubi ſiti 56 eo-
rum deſectio 51 humiles &
ignobiles 58 prædie omni-
bus à Cæſare exponuntur 77
vaſtantur 79 vide & Aulerci.
Eburovices adverſus R. con-
ſpirant 39
Eduſendi ſtadium apud Dri-
des 71. 72
des 71. 72

- Egfaretes Theſſal. 179
 Epicere naves 176
 Elaver flumen 91
 Elephanti condoceracti. 239
 Elephanti Scipionis 231. 239
 Elephanti communi periculo in
 aciem educuntur 239 eorum
 terroris minuendi ratio 253
 Elephanti Lx aduerſus Cæſari-
 anos producti 246 eorum iu-
 ga 257
 Elephanti Lxiv à Cæſare
 capti 258
 Elephantio ferocienti vetera-
 nus miles ſe fortiter ob-
 jicit 257
 Eluſates Rom. dediti 38
 Ennius citatus 270. 273
 Epasnaetus Arvernus 122
 Ephesia pecuniam auferre
 Scipio conatur 178 ei ſalu-
 tem Cæſar affert *ibid.*
 Epphipporum ulus apud Suevos
 indecorus 39
 Epibaræ armantur 236
 Epidaurum liberat Vatinius
 220
 Epirus tota Cæſari deditur
 171. 181
 Epistolæ mittendæ mira ra-
 tio 239
 Eporedorix Æduus 92. 100
 capitur 101
 Equeſtris prælii conſuetudo
 267
 Equeſtris pugnæ mira exerci-
 tatio apud Germanos 18
 Equites mille Cæſariani ſe-
 ptem millia Pompeianorum
 equitum ſuſtinere non dubi-
 tabant 194
 Equites Galli 72
 Equorum Gallorum temerari-
 um juſjurandum 101
 Equites Germani ſæpè in præ-
 liis ex equis deſiliunt, ac pe-
 dibus præliantur 39
 Equitum Romanorum genero-
 ſitas 119
 Equitibus quingentis Helveti
 quatuor millia equitum Ro-
 man. propellunt 6
 Equi alga paſti 238
 Equorum mira docilitas 39
 Equorum ſtudioſi Galli *ibid.*
 Equos ſuos aſſueſcit Cæſar
 non reformidare Elephan-
 tos 254
 Eratoſthenes citatus 74
 Ergaſtula quædam Milo ſol-
 vit 174
 Ericius pro caſtris 189
 Eſſedorum uſus in præliis a-
 pud Eritannos 45. 52
 Eſſui pop. 56
 Eteſiæ venti 202
 Evocati Pompeiani 196
 Euphranor Rhodius vir fortis
 209 ejus mors 213
 Exactiones graviffimæ Scipio-
 nis 178
 Exactiones graves Caſſii 222
 Exactor improbus miniſtri
 etiam ſuis odioſus 167
 Excommunicatio veterum
 Gallorum 71
 Execi à Pharnace cives Rom.
 228
 Exercitus Cæſarianus Dyrtha-
 chinis præliis attenuatus 196
 Exercitus non minorem, quam
 Imperator ipſe laudem con-
 ſecutus 13
 Exercitus Rom. ab Helvetiis
 pulſus & ſub jugum miſ-
 ſus 2, 3
 Exercitus Cæſariani major pars
 tirones 240
 Exercitus Cæſariani ſitis 245
 Exercitus totius ſalus parva in
 re aliquando conſiſtit 172
 F.
 Fabii Peligni facinus audax
 164
 Fabius Max. Rutenos & Ar-
 vernos ſuperavit 39
 Factiones Gallorum 10
 Fagum & abietem Britania
 non habet 53
 Fat-

- Falcatae quadrigae Pharnacis 229
 Falcium in navibus bellicis
 usus 34
 Fama in novitate antecedit 179
 Fames ac penuria Afraniano-
 rum 147
 Fames Caesarianorum militum
 & tolerantia 86. 140. 141
 Familia Orgetorigis decem
 millia hominum 2
 Ex Familia una duo simul
 in Senatu Aeduo esse non
 poterant 90
 Fanum oppid. 130
 Fascium praelationis invidia 196
 Favonius Scipionem castigat
 186
 Fautores Caesaris Lxxiv. a
 Pompeio securi percussi 269
 Faustus Sylla 128 a Sirio ca-
 pitur 261 ejus mors *ibid.*
 Feminae notitiam intra ann.
 xx Germani non habebant
 73
 Feminae a viris prodi hosti-
 bus metuentes, viros hosti-
 bus ipsae produnt 89, 90
 Feminarum pavor in urbis op-
 pugnatione 151
 Ferrariae Biturigum 87
 Ferrariae officinae a Pompeia-
 nis institutae 236
 Ferrum in Britannia nascitur
 53
 Fides Caesaris 246
 Fides Caesarianorum militum
 constantissima 244
 Fides clientum Gallorum 94
 Fides tota Italia angustior 163
 Fidei hostili non temere cre-
 dendum 177
 Fiducia Caesaris miranda. 250,
 251
 Fiduciaria opera legati 158
 Fiduciarium regnum 212
 Filia Ptolemæi regis minor 204
 Flumen velut circino circundu-
 ctum circum oppidum 13
 Fluminis alti transeundi ra-
 tio 264
 Flumen avertere Caesar mo-
 litur 144
 Flumina Rom. milites non mo-
 rantur 97, 98
 Foederis militaris sancienti ri-
 tus apud Gallos 80
 Foliis arborum pasti equi 186
 Fontem cuniculo intercipit Cæ-
 sar. 121, 122
 Fortissimi Gallorum Belgae 1
 Fortunæ vis 100
 Fraternalis pietatis exempla 7
 36. 240
 Frænati equi & infrænati 236
 Frentani 133
 Frigoris tolerantissimi Suevi 39
 Frigoribus exposita est Gallia 6
 Frumentum dedititiis suis dana-
 dum curat Caesar 10
 Frumentum militibus certis di-
 ebus admetiebatur Caesar 6
 Frumentum suum Helvetii
 comburunt 2
 Frumenti condendi modus a-
 pud Afros 251
 Frumenti inopia in Caesaris
 castris 241 ea levata 242
 Frumenta & ædificia propria
 corrumperes Galli 100
 Frumenta intra munitiones sa-
 ta 186
 Fuga Ambiorigis mira 80
 Fuga pernox. 114
 Fugæ celandæ ratio 114
 Fugæ simulatae fraus 69. 119.
 120
 Fugæ spem suis adimit Caesar 8
 Fulvius Posthumus 187
 Funera Gall. magnifica 73
 Fufius seu Fufius Kalenus 170
 ejus industria 183
 Fufius Cotta occiditur 81

 G.
 Gabali pop. 100. 103
 Gabinii Caesariani res gestae
 219 mors *ibid.*
 Gabiniani milites 169. 203
 Gaditani Caesaris fautores 158
 Galba Suetonum rex 21
 F e 3 ejus

- ejusdem filii Cæsari dedun-
 tur 24
 Galearum tegmenta ex vimini-
 bus 187
 Galeati 234
 Gallie divisio 1
 Gallia omnis ad septentrio-
 nem posita est 6
 Gallia omnis pacata 29
 repente tumultuatur 32
 Gauna provincia 139
 Cæsari decreta 13
 Gallia tanquam præda Ger-
 manis & Romanis exposita
 39 subacta 122 libera esse
 iussa 39
 Gallia transalpina 82
 Gallie concilium, cui nè orbis
 quidem terrarum posset ob-
 sistere 89
 Gallie consensus adversus Cæ-
 sarem in libertate vindican-
 da 36. 104
 Gallie conventus Cæsar agit
 10 concilium indicit *ibid.*
 Gallie equitatus ad Cæsarem
 in Britanniam profecturum
 convenit 51
 Gallie & Germanie morum
 discrimina 11 & seq.
 Gallie & Hispanie regiones
 saluberrimæ 196
 Gallie fertilitas ac opulentia
 præ Germania 74, 75
 Gallie imperium sibi vindica-
 re volunt Helvetii 3 Ariovi-
 ttus & Cæsar 75, 77 & seq.
 Gallie motus repentini 50, 56
 Gallie præsidia distribuit Cæ-
 sar 122
 Gallie prov. servitus 104, 105
 Gallie res gestas Hirtius ab-
 solvit 107
 Gallus Gallos fallens 35, 63
 Galli Belgæ 20, 21, 22
 Galli benivolosi 32
 Galli Celtae lingua Gallica
 dicti 9
 Galli disciplinae ergo in Bri-
 tanniam prohibebantur 71,
 72
 Gallorum equitum mos 101
 iusjurandum temerarium *ib.*
 virtus ac fortitudo mirabilis
 141, 232, 233
 Gallorum veterum mores &
 instituta 1, 3 & deinceps 70
 Galli à Dite patre progeniti 73
 Græcis litteris utebantur 72
 Cimbrico bello humanis cor-
 poribus vesciebantur 105 in
 acie sedere soliti 114 ju-
 mentis maximè delectantur
 39 etiam senes militant 113
 multos carros in bellis ha-
 bent 142 procero ac mirifi-
 co sunt corpore 28, 244 re-
 ligionibus dediti, eorumque
 Dii, ac vota 72 armati in
 concilium veniebant 65 no-
 vis rebus plerumque student
 33, 401 in copiis Cæsaris 137
 Galli, in copiis Jubæ regis 166
 Pompeii 168 proditores in
 exercitu Cæs. 24, 69 urbes
 suas ipsi incendunt 84
 Gallorum ingenia candida &
 aperta 254 inter se disci-
 mina 1 factiones duæ 10,
 70 mira consuetudo in con-
 ciliis armati indictione 65
 nobilium genera duo, Dru-
 des & Equites 71 præcipui
 Belgæ & Ædui 125 tutelam
 adversus Ariovistum Cæsar
 suscipit 12, 15 adversus Ro-
 manos conjunctio 20, 65 odi-
 um & insidiæ 63 rebellio 20,
 21, 29, 36, 59, 82 ante Cæ-
 saris adventum annua bella
 72 conjugia 73 consilia sub-
 ita & repentina 40 consue-
 tudo erga liberos suos natu-
 minores 73 domicilia in æstu
 76 mores in rumoribus no-
 vis excipiendis 20 cum Cæ-
 sarianis prælium 30, 83 di-
 sciplina ex Britannia allata
 71
 Gallorum & Belgarum eadem
 est oppugnatio 21
 Gallorum fortitudo 75
 industria

- industria ac solertia 88 in-
firmitas 40 levitas ac mo-
bilitas 20. 40 libertas 80
mollities in adversis 93. te-
meritas innata 94 facinus
memorable in mortis pro
patria contemptu 89 fuga
ac clades 30. 108 109
Gallorum Labienanorum cæ-
des 243 immensæ copiarum 103
Gallis ignota Britannia 44
Gallicarum navium forma 33
Gallica classis adversus Roma-
nos 33 Gallicæ plebis vili-
tas 64 Gallicus victus cum
German. non conferendus 11
Gallico agro Germanicus ager
non comparandus *Ibid.*
Gallicorum murorum forma
87
Gallinam Britanni non gustant
53
Ganymedes eunuchus nutritus
Arfinoes 206 ejus odium
197 impotens dominatio *Ib.*
216
Garites Rom. dediti 38
Garoceli Galli 4
Garumna flu. 1
Garumni pop. Aquit. 38
Gebenna vel Cebenna mons
28. 97
Gemella legio 168, 169
Genabum, Carnutum oppid.
81. 110 diripitur atque in-
cenditur 83
Geneva Allobrogum opp. 3
Genulium flu. 191
Gergovia 81 Boiorum oppid.
83 Arvernorum oppid. 91
ejus oppugnatio 93. 94
Germaniæ & Galliæ morum
discrimen 70, 71 & deinceps
Germani quando primum &
qua ratione in Galliam
transierint 9, 10 inde pulsi 11
Germani auxiliares 65. 101.
110 barbari ac feri 10, 11.
39 bella non deprecantur 40
importatis jumentis non uti-
tuntur 39 quatuordecim an-
nis testa non suberantes 13
fortunam contra Romanos
tertio experiri volunt 65
Suevis se impares fatentur 40
Germani equites ccc c Cæsā-
riani 83 pedites summæ ve-
locitatis inter equites pu-
gnantes 18 levis armaturæ
135 transrhenani continen-
ter cum Belgis pugnantes 1
Belgis adversus Rom. con-
juncti 20 eos Cæs. ulcisci-
tur 69, 70
Germani & Galli Labieniani
cum Cæsarianis fide data ac-
ceptaque colloquentes 240
eorum cædes 243
Germanorum ad Cæsarem le-
gatio 40 legati retenti 42
in Romanos odium 58 arro-
gantia 40 cultus corporis
74 cum Romanis confictus
19 clades ac fuga *Ibid.* ma-
trestiam. præliandi tempus
suis præscribunt 18, 19
Germanorum magnitudo cor-
poris ac terror 13, 14 mos
in bellis parandis 74 nudi-
tas 73 perfidia & simulatio
42 procacitas 40 supersti-
tio in præliis suscipiendis 18
trepidatio 43 vagatio seu
peregrinatio & error 74
victus *Ibid.* virtus 102
Germanorum omnis vita in
venationibus & studio rei
militaris consistit 73
Germanorum equitum virtus
214, 215
Germanorum Usipetum ad-
versus Menapios dolus 39
Germanos Galli quondam vir-
tute superabant 74 eosdem
in Gallia diutius versari in-
dignantur Galli 20
Germanos Cæsar debellat &
Germanico bello finem im-
ponit 42, 43 cætera quæ ad
Germanorum descriptionem
mores & instituta pertinent
73, 74 & deinceps
Getuli

Getuli & Numidæ, Marii beneficiarii 242 ad Cæsarem deficiunt 248
 Getuli Confidium occidunt 260
 Getulorum duo oppida capiuntur 238
 Getulorum equites sine frænis. 250
 Gladiatoria familia Milonis 174
 Glans inscripta vice epistolæ missa 267, 268
 Glandes fusæ 237
 Glasio se inficiunt Britanni 51
 Gobanitio patruus Vercingetorigis 81
 Gomphi à Cæsare non toto die expugnati 193
 Gorduni Nerviorum clientes 61
 Grando saxea in exercitum Cæsaris cadens 245
 Gravis armaturæ miles legionarius 254
 Græce, ad Ciceronem scribit Cæsar 64
 Græce indocti Nervii 16
 Græci contra Romanum imperium pugnare nolentes 171
 Græcis litteris Galli olim usi 72
 Grudii Nerviorum clientes 61
 Grumus natura excellens 266.
 271
 Guturvatus, Carnutum factionis princeps, occiditur 120

H.

Haliacmon flu. 179
 Harpagones 143
 Harudes pop. 11. 13, 14
 Heleurteri seu Eleutheri Cadurci 103 Sueffiones *Ibid.*
 Helvetia omnis civitas in quatuor pagos divisa 4
 Helvetii cæteros Gallos virtute præcedunt 1 Germanis superiores 16 Romanum consulem occidunt, exercitum sub jugum mittunt 3 Cæsarianos aliquos cædunt 6 à

Cæsare cæduntur 9. 15 obfides accipere non dare soliti 5 oppida sua commigraturi incendunt 2 ea restituere jubentur 10 professionem in Galliam adornant 2 quare patriam relinquerent 10 eorum iter. 2, 3. Rhodani transito à Cæsare prohibentur 3 Græcis litteris usi 10 eorum conjuratio 2 feritas ac pervicacia in bello 10 fuga *Ibid.* jactantia 5 legatio supplex ad Cæsarem 9 mos in iudiciis 2. perfidia adversus Romanos 4, 5. virtus 1, 2 ac deinde

Helvii po. 82. 100. 137
 Heraclea Senticæ 192
 Hercinia Silva ejusque seræ 74
 Herculis sanum Gadibus 158
 exinde ablata restituit Cæsar 159
 Herminius mons 221
 Hiadertimorum in P. R. officia 21
 Hibernia insula 53
 Hibernorum Cæsaris expugnandorum consilium apud Gallos 56, 57
 Hibridæ à Labieno conscripti 236
 Hiemare sub pellibus 172
 Hiemes in Galliâ maturæ 44
 Hippos regius 261
 Hippotoxotæ 169
 Hispalis opp. 158 ejus olivæ 272 ejusdem turbatio 275
 Hispalensibus ingratitude exprobrat Cæsar 277
 Hispani equites 57
 Hispani in copiis Cæsaris 242
 Hispanorum auxilia Gallis adversus Romanos 36
 Hispanorum pugnandi ratio 140 seditio inter se 221
 Hispaniæ principes ad Cæsarem transeunt 148
 Hispaniæ apportabantur necessaria ad armandas naves Cæsaris 49
 Hispaniæ

Hispanicæ res tam Pompeia-
norum quam Cæsarianorum
138, 139 & dein 263. 269
& seq.
Hispaniæ duæ à Cæsarianis
pacatæ 190
Hispaniæ ulterioris sæcunditas
& situs 265 eadem potitur
Cn. Pompeius adolescens
263
Hispaniarum deditio 166
Hispani seu Ispani M. Octavius
à Cæsare abalienat 170
Homines à Gallis immolati 72
Hordeo corrupto & panico ve-
tere se alentes Massilienses
160
Hordeo frumentum auctum
185
Hospitalitas Germanorum 74
Hospitium sacrosanctum 267
ejus violati nefas *Ibid.*
Hostis consilia qualiter accipi-
enda 58
Hostis in iniquum locum per-
trahendi stratagemata 69
Hostium res prius diligenter
explorandæ, quam prælium
committas 167
Hyemphal rex 248

I.

Adertini. Vide Hiadertini
Ibernia insula. Vide Hiber-
nia.
Iberus flu. 144
Iccius & Antebrogius Roma-
norum legati 20
Iccii angustia 22
Igois jaci solitus 266
Ignis supplicium 2
Cum igne pugnantes Cæsari-
ani 61
Igri vivi combusti Paradenfes
259
Iguibus nocturnis produntur
aliquando milites 184
Ilerda oppidum 138, 139
Illurgavonenses pop. 144
In Illyrico gelta 29, 30, 219

Imanuentius Trinobantium rex
35
Imitatores solertissimi Galli
87 ite Alexandrini 205
Impedimentis amissis bellum
geri non posse 100
Imperatoris aliæ sunt partes,
ac legati 184 consilium mi-
lites explorare non debere
96 conspectus, oratio, ac
præsentia militibus animos
addit & convertit 15, 26,
233 in conservandis militi-
bus studium 147 in commis-
sione pugnae officium 210
Imperatorem se appellat Sci-
pio 177 eo nomine indignes
censetur à centurione Cæsa-
riano capto 182
Imperatores munera ac dona
accipiebant re bene gesta
228
In Impuberes etiam sævit Bi-
bulus 172
Incendia ædificiorum, incur-
sionis hostium vulgare si-
gnum 110
Indo rex 266
Induciarum genus ex mileri-
cordia 155
Inducias Pompeiani postulant
à Cæsarianis & impetrant
173
Induciomari Treviri simula-
tio 50 dolus ac defectio 57,
58. fuga 59 cædes 67
Infantibus in ardore pugnae
non parcent Rom. 89
Ingratos ac perfidos Cæsar ul-
ciscitur 251
Inguum seu Inguvium oppi-
dum 129
Inimici alter alterum servan-
tes 62, 63
Insidiæ Labieni adversus Cæ-
sarem 246 detectæ 250
Insidiæ præmonitis minus no-
cent 112
Insidiarum occultandarum mo-
dus 217
Insignia in præliis accommo-
dabant

- dabant milites Romani 25
 Insignium & signorum militarium occultandorum frans 95
 Instar legionis videri 188 instar cohortium 212
 Integrum quid dicatur 217
 Intercessio tribunitia 126, 127
 Intermittere dare obsides 47
 Interpretes quotidiani 7
 Per Interpretes Cæsar Gallis locutus *Ibid.*
 Ista insula 170. 221
 Isthmum Cæsar munit. 185
 Italia sine vulnere à Cæsare capta 190
 Italia sine Sicilia & Africa teneri non potest 163
 Italix facultates & existimatio 67
 Itineris Cæsariani ad hostes asperitas 208
 Itineris difficultas in Afraniado exercitu 149
 Ithuxæ seu Ithyrix naves 237
 Itius portus 50
 Iuba Numidiæ rex Pompeii hospes & amicus 161. 222
 Cæsaris hostis 237 auxilia Pompeio suppeditat 222
 elephantos triginta ad Scipionem adducit. 238. 240
 auxilia à Scipione abducit 238 ad Uticam malè pugnat 161 Uticenses confirmat 165 Curionem Cæsarianum vincit 167 ejus crudelitas *Ibid.* 255. 259 superbia & arrogantia 249
 terror apud Cæsarianos & rursus contemptus 246 angustia 238. 242 260 mors 261
 Judiciorum mira forma ut alii audirent, alii judicarent 168
 Julius Cæsar Cos. creator 158
 Vid. Cæsar
 Jumenta alga pasta 239
 Jumenta sua sarcinaria Afraniiani ipsi occidunt 150
 Jumentis maxime delectatur Galli
 Junii penitentia 268
 Jupiter à Gallis cultus 72
 Jura mons altissimus 1. 3
 Jusjurandum Labieni in favorem Pompeii 172
 Jusjurandum temerarium equitum Gallorum 101
 L.
 Labieni Cæsaris legati castra oppugnata 68 ejus firatagemata 69. 71. 99 supplementum 98 cum Gallis praelium 99 virtus *Ibid.*
 Labienus à Cæsaris inimicis ad defectionem sollicitatur 124
 Cingulum oppidum exedificat 130 Pompeio jurat 178 ejusdem cum Vatino de pace altercatio 174 adversus Cæsarianos crudelitas 190 Pompeio assentatur 195
 acies contra Cæsarem 234 insultatio in milites Cæs. 235 insidiæ contra Cæsarem detectæ 252 fuga & clades 243 mors 273. 249
 Labor, qui labores omnes finiat, non ingratus 208
 Laboris intolerantes Galli 24
 90
 Labori ac duritiei à pueris student Germani 73
 Labrum duntaxat superius non radunt Britanni 53
 Lacetani seu Jacerani ad Cæsarem transeunt 144
 Lacrymæ fictæ 213
 Lacte & pecore vivunt Suevi 39
 Lacte, caseo, carne vivunt Germani 73
 Lacus Lemanus 1. 3
 Laminæ seu talcæ ferreæ pro numismate 53
 Lanistæ in modum Cæsar suos adversus elephantos instituit 253
 Largitio Cæsaris 133. 199
 Largiter posse 146
 La.

- Larinates pop. 133
 Larissa oppid. 193
 Latobrigi patriam suam deserunt 2 redeunt 10 eorum numerus *Ibid.*
 Latrocinia quædam apud Germanos infamia non sunt 74
 Latrones dicti Romani ab Æduis 92
 Legati aliæ sunt partes ac imperatoris 184
 Legati officium 158
 Legati jure gentium sacrosancti 32
 Legati singulis præfecti legionibus 19. 95
 Legatorum violatorum ultio 35
 Legatos Cæsaris Galli violant 32 Pompeiani item 257
 Legio gemella 168, 169
 Legio septima 47
 Legio octava 196
 Legionis novæ imminutio atque afflictio 189. 196
 Legionis decimæ virtus 15
 Legio xi Cæsaris impar cæteris 110
 Legio xvii tyronum 178
 Legio tricesima sexta 218 tricesima septima 207
 Legio vernacula 159
 Legio veterana 177
 Legione unâ Gallia ulterior obtenta 4
 Legiones Cæsaris veteranæ & novæ 53
 Legiones duæ Cæsari detractæ Pompeio traditæ 126, 127 cæ primario erant in exercitu Pompeii 141
 Legiones Pompeii 168, 169
 Legiones semper duæ pro castris Cæsaris excubabant 88
 Legionum inter se dissidium & consensus 223. & seq.
 Legionum Romanarum robur admirabile 30. 112
 Legionarii militis virtus 257, 258
 Legionarii in equos impositi 16
 Leguminibus etiam contenti erant Cæsariani milites in inopia 183
 Lemanus. Vide Lacus
 Lemovices populi 81
 Lenium oppid. 275
 Lentulus Asculum exp. 136
 Lentulus Spinther à Cæsare dimissus 133 ejusdem fuga 131
 Lentulus Marcellinus quæstor Cæsarianus 187
 Lentuli consulis æs alienum 127 odium in Cæsarem 126, 127 senium 194
 Lentulus & Marcellus Coss. Cæsaris hostes 124 Roma metu Cæsaris aufugiunt 130
 Lenunculi navigia piscatoria 168
 Lepidus procons. in auxilium à Cassio vocatur 226
 Lepontii populi 41
 Leporem Britanni non gustant 53
 Leptis civitas libera 233
 Leptim op. Labienus oppugnare conatur 240
 Leptitanorum multa 261
 Levaci Nerviorum clientes 61
 Leuci populi 15
 Levis armatura inter equites interjecta 236
 Levis armaturæ pedites 116
 Lexovii seu Lexobii pop. 32, 33. 35
 Lex Æduorum de magistratibus creandis 90
 Lex Julia 130
 Lex Pompeia de ambitu 168
 Leges Cæliæ duæ 174
 Libertas Gallorum 32, 33
 Libertatis cupiditas 57 dulcedo 33 stimulus 26
 Libertini in militiam adscripti 247
 Libo Pompeianus cum Cæsare ad Oricum colloquitur 173 insulam Brundisiam occupat 175 Cæsarianos terret *Ibid.* Brundisio discedit *Ibid.* Vide

- Vide Scribonius
 Liburnica classis Pompeiana 170
 Licentiam militarem Cæsar castigat 247
 Licinius Damasippus 168
 Lictores habere privatis non licebat 128
 Ligarius P. à Cæsare necari iussus 251
 Liger seu Ligeris flu. 32. 82. 97
 Ligurius. Vide Q.
 Liliū munimenti genus 103
 Lilybæum promontorium 231
 Limonium opp. 117
 Lingones populi 9. 15. 41
 Lintrium ulus in fluminibus trajiciendis 99
 Liscus Æduus Dumnorigem apud Cæsarem desert 6
 Litata internecio 271
 Litavicus Æduus ejusque fratres 91, 92, 93 ejusque perfidia ac fuga 92, 93. 97
 Litteræ Cæsaris Græce ad Ciceronem 64
 Litteræ Cæsaris vix atque ægre in senatu recitatae 126
 Litterarum perferendarum difficultas 62
 Litteris disciplina Druidum non mandabatur 72
 Littora omnia venas aquæ dulcis habent 207
 Livineius Regulus Adrumeti præfectus 259
 Loci iniquitas 95, 96. 105
 Locorum mutatio propter salubritatem 124
 Longarum navium agilitas 46. 52
 Longinus Cæsarianus 221, 222
 Lorica 102
 L. Æmilius decurio equitum Gallorum 8
 L. Afranius legatus Pompeii 138 proditionis postulat 194
 L. Aurunculeius Cotta legatus 23. 56 ejus prudens consilium 57 vulnus 59 mors 1b.
 L. Cellæ Cæsar ignoscit 259
 L. Cæsar adolescens legatus 129 Cæsari Uticam venienti obviam it. 259
 L. Canuleius legatus Cæsar. 181
 L. Cassius Consul ab Helvetiis cæsus 5
 L. Cassius Longinus 178
 L. Crispus Cæsarian. 250
 L. Decidius Saxa 146
 L. Domitius 133 in Cæsaris potestatem venit 132 ejus fuga 132. 160
 L. Domitii sententia de tribus tabellis judicibus dandis in causa eorum, qui à Pompeio non steterant. 194 ejusdem mors 199
 L. Fabii centurionis seu virtus, seu temeritas admiranda 95
 L. Hirrus à Pompeio ad Parthos missus 144
 L. Junius seu Julius Patiecus 264
 L. Laterensis mors 223
 L. Lentulus Cos. 124 ejus mors 201. Vide Lentulus
 L. Licinius Squillus Cassium fauciat 222
 L. Luceius Pompeian. 173
 L. Manilii proconsulis fuga 36
 L. Manlius pr. Pompeianus 133
 L. Mergilio 222
 L. Metellus trib. pleb. Cæsari objicitur 137
 L. Minutius Basilus 75 ejus ad Cæsarem epistola 269
 L. Munatius Plancus 56
 L. Nasidius Pompeianus 153
 L. Paulus consul 123
 L. Petrosidii aquiliferi mors 60
 L. Piso avus L. Pisonis foci Cæsaris ab Helvetiis interfectus 5
 L. Piso censor 127
 L. Plancus Cæsarianus 232
 L. Pupius centurio 130
 L. Racilius adyersus Cassium conspirat 223 ejus mors 224
 L. Roscius 56. 65. 127
 L. Rubrius 133
 L. Septim

- L. Septimius Trib. mil. una**
 cum Achilla Pompeium in-
 terficit 201
L. Sertorius 124
L. Staberius Pompeianus 171
L. Sylla 8
L. Ticius eques Rom. 244
L. Titius Trib. mil. 224
L. Tiburtius vulneratur 174
L. Torquatus Orici præfectus
 171 se & Oricum Cæsari
 dedit. *Ibid.* ejus mors 261
L. Valerii Præconini legati
 mors 36
L. Varenii centurionis egregi-
 um pro inimico facinus 62
L. Vibullius Rufus 170
Lucretius Vespillo Pompeia-
 nus 169
Lulterius seu Luterius Cadur-
 cus 82. 118
Lunæ plenæ vis in æstibus ma-
 ritimis 47
Luna nisi nova Germanos non
 contendere 19
Lunata castra 256
Lusitania 138. 222
Lusitani Hispalim oppugnant
 275
Lusitani levis armaturæ 141
Lutetia Parisiorum 68 incen-
 ditur 98
Lux seu dies pudorem male-
 factoribus affert 146
Luxuries Pompeiani exercitus.
 198
Lyssum, seu Lissum oppid. 177.
 188
- M.
- Macedones equites in Pom.**
 copiis 169
Macedoniæ pars libera 178
Machinæ bellicæ Romanorum
 barbaris admirationi sunt
 28
Machinæ variæ Alexandrinæ
 205
Magetobriæ clades. Vide A-
 magetobria,
- Magistratus Gallorum** 73
 apud Germanos 74 apud Æ-
 duos 90 præpostere decer-
 nuntur Romæ 121
Magistratus Romæ sacrosan-
 cti 277
Magnitudo corporis & vires
 ut parentur 39
Malaca urbs 226
Malacia ac tranquillitas ma-
 ris 34
Malo præsentī aliis malis me-
 deri 148
Malcus Nabatæorum rex 205
Mandubiorum fames ac mi-
 seria 105
Mandubratius Britannus 55
Manilius Tuscus 222
Manus ferreæ 143
Manus rebellibus præcise 122
Marcellus inimicus Cæsaris
 124
Marcellus cum Cordubensibus
 à Cassio deficit 224
Marcus Crispus præsidio Tha-
 benensibus mittitur 255
Marcomanni Germani 19
M. Acilius legatus Cæsaris
 172
M. Antonius legatus Cæsaris
 106 Quæstor 110 Brundisio
 præest. 175 ejus Sacerdotii
 petitio 123
M. Antonius Trib. pleb. 126
M. Aquinius 248
M. Aquinio Catonis filio Cæ-
 sar ignoscit 239
M. Arittius Trib. militum 93
M. Bibulus præfectus maris
 169 V. Bibulus
M. Calidii sententia de rep. in
 dissensione civili 126
M. Cato Uticensis 237. 242
 259. Vide Cato
M. Cælius Rufus Præ. 174
M. Crassus 8. à Parthis inter-
 fectus 178
M. Eppius 259
M. Favonius Pompeianus 179
M. Lepidus Præ. 225
M. Marcelli sententia de rep. in
 dissen-
- G

- dissensione Cæsaris ac Pompeii 125 item Prætor appellatus 224 ejusdem prudentia 225
 M. Messala & Piso Coss. 13
 M. Messala legatus 239
 M. Mettius Ariovisti hospes 18
 libertus 20
 M. Octavius Pompeianus 169,
 M. Opimius præfectus equitum 180
 M. Petreii centurionis præclarum facinus 96
 M. Petreius Pompeii legatus 235 ejus vulnus *Ibid.* fuga 260 mors 261
 M. Plotius vulneratur 174
 M. Pomponius Cæsarianus 199
 M. Rufus Quæstor 160, 167
 M. Silanus 67
 M. Trebius Gallus 32
 M. Tiro ignominiosè mittitur 248
 M. Varronis in ulteriore Hispan. legati mutatio 157 ejus legiones 169
 Mare bis æstivans XII horarum spatio 33
 Mare conclusum & mare apertum 32
 Maris transitu Cæsarem prohibere Pompeius conatur 169
 Marium omnium non eandem esse naturam 32, 33
 Marii affinis Cæsar 241
 Maritimorum Gallorum rebellio adversus Cæsa. 30, 31
 Maritimorum oppidorum mutatio 34
 Marrucini pop. 133 164
 Mars 72
 Marſi centuriones perfugæ 161
 Marſorum milit. virt. 131, 132
 Massiliens. res 137, 143, 144
 157 eorum nomini & vetustati delect. Cæsar, ne eos perdat 160
 Matariæ 9
 Materiari, frumentari 102
 Materiæ inopia laborat Africa 237
 Matifee oppid. 103
 Matrona fluvius 5
 Mauri equites 232, 233
 Maurorum equitum duo millia à minus triginta Gallis equitibus in urbem repelluntur 232
 Mazaca oppid. 227
 Mediomatrici 41, 103
 Medobrega Lusitanie oppidum 221
 Melodunum op. Vide Metrosedum
 Memoriae exercitatio 72
 Menapii Galli 21, 33, 38 ab Ulpis tribus oppressi 40 eorum vastatio 48 rebellio 68 deditio 69
 Mendacii usus in captandis militum animis 92, 93
 Menædæmus Macedonice princeps 178, 179
 Mercatorum commercia cur admittant Suevi 39
 Mercaturæ commercio nationum vires enervari 1
 Mercurius præcipue apud Gallos colitur 72
 Metiosedum oppidum 193
 Messala Cæsariensis Utricam custodit 259
 Messianæ periclitatio 200
 Miles non minus modestia & continentia, quam virtute & animi magnitudine commendabilis 96
 Militis adversus imperatorem ingratitude 201
 Militis etiam ægerrimi mirus animus 76
 Militis veterani cum elephanto pugna 257
 Milites à mane ad vesperam jejuni in armis stantes 244
 Milites ab imperatoris autoritate pendere debent 96
 Milites in conspectu imperatoris enixius contendunt 6
 Milites luce magis in officio

- contingentur 146
 Milites præ pavore testamenta
 condentes 14
 Milites propter res maximas
 gestas peccandi licentiam su-
 mentes 258
 Milites seipso plectentes 191
 Militum amor erga Cæsarem
 152 alacritas augenda ma-
 gis, quam reprimenda 197
 Militum insolentia 203
 Militum pretium in seditioni-
 bus civilibus 20
 Militum suorum cura Cæsari
 59. 76. 82. 108. 146, 147
 Militum tironum ruditas 78,
 79
 Militibus animus vel minima
 spe victoriæ monstrata ac-
 cenditur 37
 Milites fortes Cæsar honori-
 bus ac muneribus prosequi-
 tur 183
 Milites suos confirmat Cæsar
 127. 169
 Militaris disciplina & severi-
 tas largitione nimia minui-
 tur 222
 Militaris rei dedecus in exerci-
 tu Cæsaris non admissum 188
 Milo cædis Clodianæ reus 175
 ejus munera *Ibid.* ejusdem
 molimen ac mors *Ibid.*
 Minerva Dea 72 ejus templum
 201
 Minutatim se recipere 259
 Minutius Rutilus Pompeianus
 169
 Minutius Siso L. Raciliu eliens
 222 conjurationis adversus
 Cassium index 223 excrucia-
 tur *Ibid.*
 Miracula post victoriam Cæ-
 sariis 201, 202
 Miserram fortiter ferre virtus
 est 103, 104
 Mithridates Pergamenus 208
 Cæsari se jungit 213, 214
 Rex Bosphori a Cæsare con-
 stituitur 230
 Mona Insula 43
 Monomachia 271
 Morini Galli 21. 33. ultimi
 Gallorum pacati 38 eorum
 ad Cæsarem legati 43 Cæ-
 sarianos ex Britannia redu-
 ces invadunt 49 in potesta-
 tem Romanorum rediguntur
Ibid. Atrebatibus a Cæsa-
 re attributi 103, 104
 A Morinis in Britanniam tra-
 jectus brevissimus est 44
 Moritagus Cavarini regis fra-
 ter 65
 Mortis metus ut tollatur 12
 mortis præsentis pro patria
 mirus contemptus 89
 Morti se facilius quidam offe-
 runt, quam dolorem patien-
 ter ferant 104
 Mortui facile culpantur 113
 Mosa fluvius 41
 Mulieres & pueri in muro dis-
 positi ad speciem duntaxat
 170
 Mulieres Germanorum in rhe-
 dis & carris impostæ 19 ea-
 rum auctoritas in bellis *Ib.*
 Mulierum Gallicarum mos in
 præliis 95
 Mulierum crines præfecti ad
 tormenta bellica efficienda
 170
 Mulierum trepidatio in urbis
 oppugnatione 153
 Mulieribus & infantibus non
 parcunt Rom. milites 89
 Muliones equitum speciem ex-
 hibentes 94
 Munatius Plancus Cassii licto-
 rem gladio transjicit 222
 Munda oppidum 274
 Mundenlis campus 272
 Mundenlium duorum cædes
 275
 Munera ac dona a sociis & a-
 micis recipere soliti Impe-
 ratores Romani, re bene
 gesta 228
 Municipia Romana pecunias
 conferre coguntur 127
 Munitiones Cæsaris ad Alexi-
 andram

am 101, 102
 Munitiones Caesaris & Pompeii ad Dyrrhachium 181
 Munitionum ambitus iqualitatus 187. Vide Opera
 Muri oppidorum Gallicorum 87
 Muri hostilis primum con-
 scendendi gloria 96
 Murus miræ longitudinis 3
 Musculi forma 155, 156
 Mutationes magnæ parvis
 momentis fiunt 189
 Myoparo 221

N.

Nabataeorum rex Malcus 205
 Nannetes Galli 32
 Naptuates 30. 41
 Narbo urbs 36. 82
 Nardum & resinam sibi infundens mori certus 274
 Nasidii classis 251 ob eam receptam Sulcitani à Cæsare multantur 262
 Nasidianæ naves 39
 Nasua & Cimerius Suevorum imperatores 13
 Naves Britannorum 142
 Naves Cæsaris 32. 45. 49. 51, 52. 235. 142. 168. 169. 181
 Naves longæ 45. 46. 52
 Navium Cæsarianarum afflictatio 40. 45. 49. 52
 Navium Gallicarum forma 33, 34
 Navium Rhodiarum naufragium 176
 Navium Romanarum cum Gallicis impar prælium 33 & seq.
 Navale certamen Romanorum & Gallorum *Ibid.*
 Massiliensium & Cæsarianorum 154 Vatinii & Octavii 220, 221
 Naupactus 179
 Nausica à sale 177
 Neapolis 228

Nebula crassa in bello aliquando magnum momentum 265
 Necessarium tempus 91, 92
 Necessitas omnia perquirat 208
 Negligentia ex diuturnitate 111
 Negligentiæ ac remissionis perniciies in obsidione 170
 Nemetes Germani 19
 Nemetocenna oppid. 122
 Nervii equitatu nihil olim valebant 25 Gallorum ferocissimi 21 Græcè indocti 63
 militaria opera à Romanis facere docti 61 fugæ 65 eorum clientes 61 mores 25 alius 65 multitudo 61 rebellio ac fraus 25. 61. deditorio 28. 68
 Nicomedis Bithynii nobilitas 228, 229
 Nicopolis oppid. 217
 Nili aqua limosa atque turbida 206
 Niriobriges 82 eorum rex Theutomatus 90
 In Nive altissima Cæsar viam facit 82
 Norica oppidum 2
 Noricus ager *Ibid.*
 Noricus rex 131
 Noviodunum oppid. 23. 84. 17
 Nox dierum xxx in insulis Britannicis 53 peccantibus amica 149
 Noctis licentia 132. 135
 Noctem diei præponunt Galli 73
 Noctes in Britannia quam in continente breviores 53
 Noctium, non dierum numero spatia temporum metiuntur Galli 73
 Nocturna Gallorum concilia 65
 Nocturna opera Cæsarianorum obsessorum 60
 Numeius & Verodostius Helvetiorum legati 3
 Numidæ & Creres sagittarii 92
 Numidæ & Getuli à Scipione multi

muli dilabuntur ad Cæsarem. 241
 Numidæ in cruce suffixi 252
 Numidarum adversus Curionem stragem 166, 167
 Numidarum celeritas 252 eorum equi infracti 250 clades 161. 166 incursio in exercitum Cæsaris 232, 233
 Nymphæum portus 176

O.

Obsessorum fortis & audax eruptio, nec minus felix 170
 Obudes retenti 11
 Obucula oppid. 224
 Ocelum oppid. 4
 Octavii Pompeiani castra expugnantur 170 ejus cum Vatinio navale prælium 220 fuga 221
 Octodorus seu Octodurus Ventrorum vicus 30 incensus 31
 Octogesa oppid. 144
 Oculorum effusio 81
 Ollovo Theutomati pater 90
 Onustus cum genitivo 251
 Opera bellica Romanorum Aduaticis admirationi sunt 28
 Opera Cæsaris ad Alesiam 101, 102 ad Massiliam 157
 Oppidum quod dicatur Britannis 55
 Oppida Hispaniæ munita 269
 Oppius legatus Cæsaris 252
 In Orbe se adversus hostes colligendi ratio 59
 Orchomenum Cæsar recipit 185
 Orcinia silva 74
 Orgetorix Helvetiorum princeps 1, 2 ejus filia & filius capiuntur 9 mors ejusdem 2
 Oricum oppidum Cæsar recipit 171
 Oscenses pop. 144
 Olisii Romanis dediti 29
 Otacili Crassi perjurium 176, 177

P.

Pabuli equorum inopia apud Pompeianos 186 pabuli inopia jumenta sua occidunt Pompeiani 150 sine pabulo retenta jumenta toto quadriduo *Ibid.*
 Pacatorum insigne in bellis 96
 Pacidii Pompeiani adversus Cæsarem pugna 255 ejusdem mors 256
 Pæmani Germani 21
 Pagi centum Suevorum 13
 Pagi Tigurini robur 4, 5
 Palæpharsalica victoria 221
 Palma ex pavimento enata 201
 Paludes Morinorum 49
 Palus inter duo castra media 22 in Sequanam influens 28
 Panis à famelicis in hostium castra abiectus 183 è radice factus *Ibid.*
 Panico se alunt Massilienses 160
 Parada oppid. direptum 258
 Parætonium 207
 Parentare civibus 68
 Parisii populi 81
 Parthi Romanorum hostes 122
 Parthicum bellum 125
 Parthiorum oppidum expugnatum 181
 Parthinos Pompeius prædæ loco habuit 181
 Pastores indomiti 142
 Turini à Milone sollicitantur 175
 Pax quando optimè fiat 171
 Pax unius diei 28
 Pacis studiosus Cæsar 171
 eam cum Pompeio sæpè frustra tentat. *Ibid.*
 Peccandi impunitatem sibi arrogant milites post victoriam 258
 Pecuniæ conflandæ commenta 178
 Pecuniæ cupiditatis malum 74
 Pecuniæ è tanis tolluntur 133
 Pecunia

- Pecuniam publicam sibi obla-
 tam Cæsar repudiat 133
 Pecos loco frumenti impera-
 tum 147
 Pecoris cupidi barbari 77
 Pedes equestre prælium faci-
 ens 267
 Pedites Germani inter equites
 præliari soliti 18. 100
 Pedites mira celeritate equo-
 rum cursum adæquantur 18
 inter equites pugnant 98
 Peligni populi 122. 253
 Pelles pro velis 131
 Pelles vestitus Suevorum 39
 Pelusium se confert Pompei-
 us 201 id à Mithridate ca-
 pitur 213, 214
 Pentiremes seu Penteres duæ
 Cæsariæ capiuntur 251
 Perfidia Æduorum 58
 Perfugæ Cæsariani 186, 187
 Perfugæ multi quotidie ad Cæ-
 sarem confluebant 95
 Periclitari fortunam 171
 Perjurium Cæsar ulciscitur 251
 Petra locus 181
 Petreius legatus Pompeii 138
 ejus furor 148 vulnus 261
 Vide Afranius
 Petreii mors 261
 Petreius Thessalus 179
 Petrocorii populi 103
 Pharus quid sit 204
 Pharitæ 210, 211
 Pharnacis res gestæ 210, 211
 P & seq
 Pharalæci exercitus clades 198
 199
 Pharsalus 169
 Philippus Trib. pleb. 128
 Pindo Pompeianus Hispani 275
 Photionæ, seu Potthius eunu-
 chus nutritus Ptolemæi re-
 gis 202 ejus mors 204
 Picenum 139
 Pictones pop. 81. 103. 117
 Pilorum cacumina ardentia 246
 Pissæ Il ynci 49
 Pilsaenum oppidum 130
 Piscibus & ovis avium victi-
 tantes populi 41
 Piso Aquitanus occiditur *Ibid.*
 Planties xv mill. passuum 272
 Plebs Gallorum servorum loco
 habetur 71
 Plebis Gallicæ tutamen ad-
 versus potentiores 70
 Plebem solam vix bellum con-
 stare posse 112, 113
 Pletorii Rustiani mors 261
 Pleumosi Nerviorum clientes 61
 Pluxbum album in Britannia 53
 Pluvia saxorum 245
 Pompeia lex ambitus 168
 Pompeiæ Cæsar ignoscit 261
 Pompeii & Cæsaris amicitia
 67 abalienatio Pompeii 124.
 127 æmulatio, obtestatio
 & studia adversus Cæsarem
 124. 126 arrogantia ac su-
 perbia parem non ferentis
 127. 182. 185 amici 143 au-
 thoritas, nomen & estimatio
Ibid. 181. 196. 224
 dominatio Romanis suspen-
 da 165 legati & mandata
 ad Cæsarem 128. 134 ejus
 dignitati Cæsar semper stu-
 duit 134
 Pompei gratia in senatu 129
 in Hispaniâ 159
 Brundisio abituri opera ad-
 versus Cæsarem 133, 134
 facultas in parandis copiis
 168, 169 exercitus, & unde
 conscriptus 132, 133. 169 du-
 ces 114 Acceleratio ad Pyrr-
 rhachium 171 inde exclusio
 181 dictum de Cæsare 113
 ambitio 182. 185 eum ad
 pugnam elicere Cæsar cupit
 185 ejusdem exercitus pe-
 nuria 186 honor 190 præ-
 somptio de victoria & fuga
 Cæsarianorum 194 luxus 198
 castra expugnata 199 nomen
 in lectis

- in scutis militum inscriptum & mox detractum 224 res præclare gestæ 265 fuga & incommoda & adversa 171, 172, 193 mors 200, 201 Pompeii filii res 181 Pompeianæ aciei instructio 196 classis administratio 169, 170 Pompeianarum partium inclinatio 183 earundem fautoribus Cæsar ignoscit 259 Pompeiani præfecti perfidia adversus Cæsarianos tirones 176, 177 Pompeiani sæpè ad Cæsarem deficiebant, rarò contrà 187 milites malà valetudine laborantes 183 Pompeianorum metus 171 eorum & Cæsarianorum de pace colloquium 174 in difficultatibus patientia 178 exactiones *Ibid.* iames & angustia 219 fuga ac clades 184, 197, 199, 203 à victoria spiritus 190 varia spes de victoria 194 deditio 198 in acie Pharalica cæсорum numerus *Ibid.* eisdem victis vix unquam perfugium est 201 Pompeii Rufi periculum 158 Pomponius Cæsarianus 199 Pontis in Rheno à Cæsare facti ratio & forma 43 Pontem celeriter efficit Cæsar 79 Pontem Genèveensem Cæsar rescindit 3 Pontem in Arare Cæsar facit 3 Pontones 177 Pontum Cæsar recipit 230 Pontum Pharnaces occupat 218 Portenta victoriam Cæsaris secuta 301, 302 Possè largiter 7 Posthumana castra 266 Præda virtute parata, grata 214 Prædonum bellum 160 Prælium equestre 245 navale 208 Prælia sex à Cæsare uno die facta 184 Præscriptio prætextus 178 Præsidium Jubæ regis apud Thabenam interficitur 255 Prætores inter se adversarii 174 Prætorum de imperio ad populum referebatur 128 Prævertere rei alicui 90 Præciani Romanis dediti 38 Præcibus aliquem detestari 76 Princeps, id est, prima 16 Pro rata parte 131 Proconsul cum imperio ad urbem manens 69 Provinciæ Galliæ servitus 104 Ad Ptolemæum regem Egypti Pompeius fugiens se confert 201 Ptolemæum inter & Cleopatram Cæsar arbitrum se interponit *Ibid.* Ptolemæi patris testamentum 262 Ptolemæum puerum regem Cæsar benigne in suam potestatem recipit 263 Ptolemæi regis pueri fictæ lacrymæ 213 Ptolemæi regis castra oppugnat Cæsar 215, 216 mors *Ibid.* Puberes omnes armati convenire coguntur, armato concilio indicto, apud Gallos 63 P. Attius seu Attius, 160 P. Atrius eques Romanus, à Cæsare captus 252 venià donatus 259 P. Calpurnius Pompeianus 274 P. Confidius pro exploratore missus nulla renunciat 8 P. Corneli Scipionis mors 255 P. Crassi adolescentis res gestæ 19, 29, 32, 33, 36 P. Domitius. Vide Domitius P. Lentulus Spathes in potestatem Cæsaris venit 133 Vide

- Vide Lentulus
 P. Ligarius iussu Cæsaris necatus 251
 P. Sæfena 233
 P. Servilius Cof. 168
 P. Sextius Bibaculus, aliàs Baculus 27. 31. 78
 P. Sextius 217
 P. Silius Numidiam Jubæ regnum invadit 242 ejusdem virtus 261
 P. Sulpitius Rufus legatus 45
 P. Sulpitius Præ. 199
 P. Syllæ dexteritas 84
 P. Vatinius Cæsaris legatus 174
 P. Vestrius eques Romanus 251
 Puellæ regnantis tædium apud populum 213
 Pueri & mulieres in muro ad speciem militum dispositi 170
 Pugna acerrima Nerviorum & Romanorum 26
 Pugna non stataria, sed procurforia Lusitanorum 140
 Pugna ex essedis 45. 48
 Pugna navalis 32
 Pugna sex horas durans 30
 Pugnæ ratio astuta 59, 60
 Pugnam incuntium Gallorum vota 72
 Pulveris excitati indicium in bellis 48
 Putri à Cæsarianis fodiuntur 267
 Pyra Jubæ regis in oppido Zama 260
 Pyrenæi montes 1
- Q
- Quadrigæ falcatæ Pharnacis adversus Cæsarē 229
 Quæstus undecunque quæstus 222
 Quæstorum nequitia 178
 Quæstorum improborum odium 222
 Quatuor unius cohortis Cæsarianæ centuriones in pugna oculos amittunt 185
 Q. Aquila Cæsarianus 250
 Q. Atrius navium Cæsarianarum præfectus 52
 Q. Attius Varus præfectus equitum 118
 Q. Cassius Trib. pleb. Cæsarianus 158 Gaditanorum præfectus 159
 Q. Cassii Longini odium in Hispanos & contra 221, 222 vulnus 222 mors 226. Vide Cassius
 Q. Cominius Cæsarianus ad Scipionem deductus 244
 Q. Coponius Rhodiæ classis Pompeianæ præfectus 176
 Q. Cornificius Cæsaris Quæstor 219
 Q. Cicero Cæsarianus 55 ejus castra oppugnantur à Nerviiis 60, 61 ejusdem valetudo tenuissima 61
 Q. Fabius Max. legatus Cæsaris 263
 Q. Fulgini mors 140, 141
 Q. Fulvius Kalenus legatus Cæsaris 152
 Q. Junius Hispanus 57
 Q. Laberii Duri Trib. pleb. mors 54
 Q. Ligario Cæsar ignoscit 259
 Q. Lucanii centurionis mors 60
 Q. Lucretius senator 131
 Q. Martius Trib. mil. Pompeianus ad Cæsarē transfugit 266
 Q. Pativius Cæsarianus 217
 Q. Pedius legatus Cæsaris 20. 23. 175. 263
 Q. Pompeii Nigri equitis Romæ Italicensis robur 271 ejusdem cum Antillio Turpione singulare certamen *Itid.*
 Q. Sertorii milites 37
 Q. Sabinus 185
 Q. Sextius de vita pecuniam paciscitur 223
 Q. Titurius Sabinus legatus Cæsaris 21, 22 ejusdem provincia 33 apud Belloſ acta 35 strata

35 fratragema 411 36 ejus-
dem mors 60
Q. Tullius Cicero 76
Q. Varus præfectus equitum
Domitii, Cæsarianus 180
Q. Velanius 32
Quos inter 90

R.

R Abirius Polthumus 233
Radix, quæ vice panis ure-
rentur Cæsariani 183
Radicibus arundinum pasti e-
qui 186
Rapinas suorum castigat Cæ-
sar 247
Rascolis Pompeianus 169
Ratione & consilio Romanos
barbaris nationibus in bello
præstare 15
Ravenna oppid. 128
Rauraci pop. 2 se Helvetiis
domos suas relinquentibus
jungunt 2. 10
Rebellionis reprimendæ apud
Gallis consilium 68
Rebilus, legatus Cæsaris, magni
usus militaris vir 164
Reditus Cæsaris in Italiam
quam honorificus 175
Regem à Romanis appellari
& amicum, maximum bene-
ficio 16
Regis pueri ætas à militibus
elusa 213
Regem ad dicendam causam
evocare indignatur regni
procurator 202
Reges Ægyptiis constituit Cæ-
sar 216
Reges Britannici quatuor 35
Regnum Jubæ in provinciam
conversum 261
Regni ambitio odiosa 81, 82
Regum controversiis se inter-
ponit Cæsar 202
Rei ex vinculis causam apud
Helvetios dicebant 2
Religio sacerdotum Gallico-
rum 71

Remos detergere 209
Remulco navem abstrahere 161
abducere 180 deducere 208
Repræsentare, in præsentia
dare 228
Rescribere ad equum 16
Respublica detrimentum ne
capiat, cautio extrema 121
Rhedones Romanis dediti 29
Rheni Romanorum amici 100
in insidias Bellovacorum in-
cidunt 113
Rheni se Cæsari dedunt 20
eorum amicitia: usus Cæsari
Ibid. eorundem apud Cæsa-
rem autoritas & gratia 8.
63
Rheni fluminis latitudo & alti-
tudo, origo, fluxus, & insu-
læ 41. 43
Rhenum transire Cæsar in-
tuit 43. 70
Rhodanus fluvius 1. 3, 4. 12
Rhodiæ classis Pompeianus
Præfectus C. Marcellus cum
C. Pomponio 169
Rhodiorum in maritimis præ-
liis virtus 209
Robur & magnitudo corporis
ut paretur 39
Roma malè administrata 226
227
Roma terrore completur 129
Romæ omnia divina humana-
que jura miscenter Pompeii
ac Cæsaris dissensione 128
184
Romani ab armato hoste con-
ditionem non accipiunt 61
Romani ab Helvetiis cedun-
tur, admirationi sunt Uxel-
lodunensibus 112
Romani arbitri regni Ægypti
testamento electi 202
Romani armis graves 29
Romani secundis rebus confir-
mantur, adversis incitantur
212
Romani sociorum dignitatem
augere soliti, non minuire 16
Romani negotiatores Genabi

- à Gallis opprimuntur 81
 Romani populi disciplina & 91
 pes 128 divisio 136, 137
 Romani non sine Deorum ope
 bellum gerere Gallis visi 29
 Romani Sicambri produntur
 78, 79
 Romani itatura brevi Gallis
 ludibrio sunt 28
 Romani milites desperata sa-
 lute seipfos interficientes 60
 detrimento accepto diligen-
 tiores sunt 111 in insidiis à
 Gallis deprehensi 59
 Romanorum militum magna-
 nimitas 30. 85 præsens in
 repentina re animus 25 op-
 primendorum consilium ap-
 ud Britannos 48 trepida-
 tio 13 virtus 59
 Romanorum ambitio 105
 Romani auxilio Aduorum ad-
 versus Allobroges usi 10
 Romanorum ac Eritannorum
 dispar pugna 54
 Romanorum civium etiam ho-
 stium suorum misericordia
 movetur Cæsar 149
 Romanorum civium injurias
 in Ponto acceptas Pharsaci
 Cæsar remittit 228
 Romanorum in Galliam evoca-
 tio per Divitiacum 70 incau-
 torum oppressio ab Aëvis 94
 Romanorum mos in pugna
 committenda 196 servitu-
 tem excutere Galliconantur
 31 timor apud Aëduos 4
 apud barbaros 46
 Romanis obmurmurant Ale-
 xandrinorum principes 205
 Romanos in Gallia invetera-
 scere indignantur Belgæ 20
 Romani imperii dignitas ut
 confervetur 216, 217
 Romanæ naves ad Massiliam
 142, 143
 Romanarum legionum laus
 277
 Romanum præsidium crudeli-
 ter ab Aëvis interfectum 91
 Ros pellibus, quibus naves te-
 gebantur, exceptus 172
 Roscellus & Aëgus Allobro-
 ges fratres à Cæsare ad
 Pompeium deficiunt 186 &
 seq.
 Roscius Prætor Pompeium Cæ-
 sari purgat 129
 Rostra æquariis navibus Vari-
 nius imponit 220
 Rumoribus incertis sæpè Galli
 serviunt 95
 Rumorum coercendorum ra-
 tio 73
 Ruspina op. 233. primum ad
 amicitiam Cæsaris accessit
 in Africa 242
 Rutheni 17 Arvernus concili-
 antur 82
 Rutilius seu Rutilus Lupus Pr.
 133

 S.
 Sabinus. Vide Q. Titurius
 Sabis R. 24
 Sabura Iubæ regis præfectus 165
 ejusdem stratagemata 166
 mors 26
 Sacerdotum autoritas 90
 Sacerdotes Galliæ Druides 71
 Sacramentum apud se dicere
 Domitianos milites Cæsar
 jubet 133
 Sacramenti Domitiani religio-
 ne milites suos liberat Cu-
 rio 163
 Sacramentum militare ut sol-
 vatur Ibid.
 Sacramenti redemptione, pe-
 cuniæ cogendæ inventum
 162
 Sacramento rogare 67
 Sacri viri cædes 190
 Sacrificia Gallorum 71
 Sacrificiorum indictio gravil-
 sima 71
 Sadales Cotti regis filius inter
 Pompei copias 169
 Sagit-

- Sagittarii Galli 90
 Sagittariorum & funditorum
 Pompeianorum cædes 197
 Sagittarum triginta millia in
 castellum Cæsarianum con-
 jecta 166
 Saguntinorum signa v relata
 266
 Salinarum stagnum 256
 Salonæ oppid. 170
 Salonarum conventus *Ibid.*
 oppugnatio *Ibid.*
 Sallum fl. 265
 Sallus Castulonensis 138
 Salum pro mari 251
 Sali & nausæ molestia 160
 Sallustii ad Cercinam insulam
 gelta 241
 Salutatio militaris 257
 Salutem omnium paucis com-
 mitti, grave ac miserum 210
 Samarobriua oppid. 56, 63
 Samarobrivense Gallorum con-
 cilium 56
 Santones Tolosatium vicini 4
 Sarsura oppid. 254
 Salerna præfectus Lepti 233.
 240
 Sata manu 182
 Saturnini & Gracchorum ca-
 sus 128
 Saxea grando 245
 Scævæ centurionis virtus 185
 ejus scutum cccxx foramini-
 bus contollum *Ibid.*
 Scaldium, seu Scaldis 76
 Scaphæ 46
 Scapula rogo extructo sibi exi-
 tium parat 274
 Sceleratum Cæsarem vocat
 Scipio 244
 Sceleris conscientia 242
 Scipio jussu Jubbæ regis velli-
 rum mutat 299 elephantos
 ad pugnam assuetacit *Ibid.*
 imperatorem se appellat
 177. 232 Pompeii tautor &
 alianis 180. 185. 192
 Scipionis copix 231
 Sententia de Pompeio & Cæ-
 sare 126 largio & avari-
 tia 177, 178 diligentia ac
 celeritas 179, 180 fuga *Ibid.*
 clades 247
 Scipionis commiseratur Cæsar
 233
 Scipionis legionarii multi ad
 Cæsarem deficiunt 247 ejus
 oratio ad captivos Cæsari-
 anos 245 crudelitas adver-
 sus eisdem *Ibid.* acies ad
 pugnam instructa 246 ejus-
 dem victoriola 250
 Scipioni legatos Cæsar de pace
 mittit 158 suppetias fert
 Juba rex 245, 246
 Scipionem unum esse populi
 Romani imperatorem Con-
 fidii vox 232
 Scipionis milites ad unum
 omnes cæsi 257, 258
 Scipionis mors 261
 Scorpio, bellicum instrumen-
 tum 88. 240
 Scribonius Libo 134 Achaicæ
 classis Pompeianæ præfectus
 169 cum Cæsare ad Oricum
 colloquitur 173
 Scuta & pila pro vallo posita
 274
 Scuta ex cortice facta & vimi-
 nibus intexta 22
 Scutorum cælatura 271
 Scutis se à grandine protegen-
 tes Cæsariani 246
 Sectio oppidi Aduatici vendita
 29
 Secundani, secundæ legionis mi-
 lites 223
 Seditio Romanorum cura
 Cæsari 226
 Sedulii Lemovicum ducis mors
 108
 Seduni Galli 38
 Sedulii Germani 19
 Segni pop. Germaniæ 76
 Segonax rex 56
 Segontiaci Britannix pop. 55
 Segovia oppid. 229
 Seguliani 4. 100
 Sementes facere 27
 Senatores Romani in Cæsaris
 potestatem

- potestatem redacti 127
 Senatores tres ex sexcentis reliqui, quingenti milites ex Lx millibus 27
 Senatus à Gallis interfectus, quod bellum cum Romanis gerere nollet 35
 Senatus omnis Venetus necatus, reliqui sub corona venditi 35
 Senatus reverentia apud Cæsarem 127
 Senatui populoque Romano le Cæsar subicere vult, ut pacem cum Pompeio faciat 171
 Senatusconsultum adversus Cæsarem 127
 Senatusconsultum extremum, Dent operam magistratus ne respublica detrimentum capiat 127 quando id fieret *Ibid.*
 Senectus apud Gallos à militia non excusar. 111
 Senes bello inutiles apud Gallos comesti 105
 Senis honor propter peritiam 98
 Senones in fide Æduorum 68
 Senonum conscientia facinoris adversus Romanos 65 eorundem motus *Ibid.* rebellio & deditio 68
 Sentinæ vitia 177
 Sequana flu. 1
 Sequanus ager optimus totius Galliae 11
 Sequani Germanos in Galliam inducunt 71 principatu deiciuntur *Ibid.*
 Sequanorum demissus animus 11
 Sequanorum & Æduorum factiones 71
 Sequanorum miseria à Germanis 10, 11. 33. ab Ariovisto 11, 12
 Sequanis Æqui subditi 11. 71
 Sequanos tibi Helvetii per Dumnorigem conciliant 3, 4
 Sergius Galba Cæsari amicus 124 legatus 30 ejus perplexitas 31
 Servus dominum jugulans 268
 punitus 269
 Servi pastores armantur à Pompeio 133
 Servi puberes armati Alexandrino bello 205
 Servi puberes omnes in extrema necessitate manumissi 170
 Servi speculatores capti & in crucem sublati 269
 Servos se mentientes milites interfecti 266
 Servilis tumultus in Italia 15
 Servilius Consul 174
 Servitutis conditio odiosa 33
 Sertorius militibus donat Longinus 221, 222
 Seluvii Romanis dediti 29
 Severitas Cæsaris 35
 Vercingetorigis 81
 Sex prælia uno die à Cæsare facta 184
 Sext. Bibaculi ægri ingens animus adversus hostes 78
 Sex. Cæsar 159 Julii Cæsaris avunculus 227
 Sex. Pompeius filius Cn. Pompeii Magni 263 à fratre Cn. Pompeio auxilium perit 264
 Sex. Quinctilius Varus Quæstor 133. 181
 Sibatrates Aquitani Roman. dediti 38
 Sicilia & Sardinia à Cæsare recipiuntur 135
 Sicoris flu. 138. 141
 Sigambri al. Sicambri 43. 77
 Signorum cantus in bellis utilitas 197
 Signa militaria septuaginta quatuor de Gallis capta 180
 Signa militaria xxxii Cæsariana amissa 150
 Signorum militarium conferendorum mos Gallicus 81
 Signorum militarium Pompeianorum ad Cæsarem delatorum numerus 159
 Signi-

- Signiferi ignominia notati 191
 Signifer Pompeianus ad Cæsarem transfugiens 268
 Silicense flumen 224
 Silvarum latibula & munita 25. 38. 44. 52
 Sitis ingens 121
 Sirius Jubbæ fines invadit 242
 Socios de se beæ meritos Romani non deserebant 17
 Solduriorum devotorum fides 36
 Solitudines circum civitates suas amant Germani 74
 Soritia oppid. 272
 Sortes & vaticinationes martium. Germanorum in præliis ineundis 18, 19
 Sotiates à Cæsare victi 36
 Speculæ Hispaniæ 265
 Speculator Pompeianus captus & occisus 267
 Speculatores missi suorum consilia hosti aperiunt 242
 Speculatorum comprehensorum poena 269
 Speculatoria navigia 46
 Spes inopiam sustentat 183
 Spes una miseris reliqua 165
 Sponte sua, hoc est, per se 3
 Squillus index conjurationis 223
 Stagnum salinarum 256
 Statius Murcus Cæsaris legatus 172
 Statura quibus rebus alatur 73
 Stimuli in operibus bellicis 103
 Stipendium duplex bene meritis largitur Cæsar 185
 Stipendium militum avertentes delati 186
 Stipendium victores victis imponunt jure belli 16
 Storcærum usus in bellis 155
 Stratagema Ambiorigis 60
 Pellovacorum 112. Cæsaris 94. Domitii 180 Jubbæ regis 165
 Stratagema peditum perniciosum equitibus in pugna permiscendorum 215
 Stratagema Pompeii in eruptione 187
 Stratagema Salonenfium civium adversus Octavium 170
 Stratagema Vercingetorigis in fallendis suis 87
 Structores ut se muniant à telis hostium 154
 Styli cæci 241
 Sub pellibus hiemare 172
 Subcoacta vel coacta thoracis genus ad vitanda tela 182
 Subsidiari, subsidium terre 113
 Sudes in bello paratæ 237
 Sueffiones Rhemorum fratres 20, 21 Rhemis attributi 23. 111 Cæsari deduntur 24. Vide Heleuteri
 Suevi 13. 19 Germanorum bellicosissimi 39 Rhenum transire moliantur 13 eorum delectus adversus Romanos 43
 Suevis ne Dii quidem pares, ajunt Germani 40
 Suevis vectigales Ubii 39
 Sulcitanorum multa à Cæsare 262
 Sulmonenses Cæsaris fautores 179
 Sulpitius legatus Cæsaris 148
 Supplicatio Cæsari decreta xv & xx dierum 30. 49
 Supplicia apud Gallos 72
 Supplicum ritus ad victores exeuntium 216
 Supplicibus Cæsar libenter ignoscit 228
 Syrus Æduus captus 122
 Sylla alter, Lentulus 127
 Sylla intercessionem tribunitiam non sustulit *Ibid.*
 Syllæ (prænomine P.) calitorum Cæsaris præfecti industria 184
 Syllæ Fausti largitio 259
 Syriacæ res Cæsaris 227

T.

- T**abellæ tres judicum 144
 Tabellarii Cæsaris à Pharnace intercepti 217, 218
 Tabellarii capti manibus præcis dimissi 266
 Tabernaculorum Pompeianorum luxuries 198
 Tabulæ in Helvetiorum castris repertæ, litteris Græcis confectæ 10
 Tabulæ novæ 168 earum lex. 174
 Taleæ 103
 Tarbelli populi 38
 Tarcundarius Castor ecc equites Pompeio suppeditat 169
 Tarraconenses ad Cæsarem transeunt 144. 160
 Tarius Ciliciæ urbs 227
 Tarulætes Romanis dediti 37, 38
 Tasgetius Carnutenlis à suis civibus cæditur 57
 Tauroenta Massiliensium castrum 153
 Taxi venenum 76
 Taximagulus rex 56
 Tectosages Volcæ 74
 Tegea oppid. 255
 Tela ut vitent milites 182
 Temeritas Gallis innata 10
 Temeritatis & festinantis exitus 167
 Tempestas naves Cæsaris affligens 41. 46
 Tempestatis incommodum in bonum versum 264, 261
 Tempestatum vis 39. 48. 141
 Temporum spatia Galli non dierum, sed noctium numero delinunt 73
 Tenthetherorum bellum 38, 39
 Tentoriola Cæsarianorum 245
 Tergestinatorum oppressio 117
 Testamentum Prolemæi regis 202
 Testamenta pavore ꝑducunt Cæsariani milites adversus Germanos pugnaturi 14
 Testudo pedum Lx 153
 Tetrarchia Deiotaro adimittitur 230
 Teutomatus Nitiorogum Rex 90. 95
 Teutoni & Cimbri 12. 14. 04 à finibus Belgarum arcentur 21
 Thabena oppidum 255
 Thabeneses Cæsaris auxilium invocant *Ibid*
 Thamesis, seu Tamesis flu. 53. 55
 Thapsus opp. 239 ejus custodes Cæsar ignominiose mittit 234
 Thapsitanorum angustia multa 253
 Thauris, vel Tauris insula 222
 Thebas Kalenus recipit 185
 Theologia Gallorum 71, 72 Germanorum 73
 Theophanes Pompeianus 173
 Thermus Iguvius Prætor. 130
 Thessali in copiis Pompeii 169
 Thessaliæ & Ætolia legati ad Cæsarem 178
 Thessalia divisio 179
 Thessalia in Cæs. potestatem venit 193
 Theutomatus. Vide Teutomatus
 Thoraces ad vitandos telorum ictus 182
 Thurii 175
 Thurinus ager. Vide Turinum
 Tiberius Nero Cæsarianus 213
 Tiberius Tullius 268
 Ticida 244
 Tigurinus pagus 4
 Timor misericordiam non recipit in summo periculo 88 mentem homini eripit 209 timoris excusatio ac prætextus 13, 14 ejus vanitas 67 vis 79. 165. 161. 171 ejus simulandi altus 35. 64
 Timorem à Germanis militibus suis adimit Cæsar. 13, 14, 15
 Tisdrum

Tisdram, seu Tisdra oppid. 242
 Tisdritanorum multa 262
 Titurii Sabini trepidatio 57, 58
 Titi duo Hispani adolescentes
 Cæsariani ab inimicis intercepti 239
 T. Allieni, vel Salieni ignominiosa missio 248
 T. Ampii sacrilegium impeditur 201
 T. Balventii principularis mors 60
 T. Cæciliæ centurionis mors 142
 T. Labienus Cæsaris legatus 4. 23. 27. 33. 49. 56. 76. Vide Labienus
 T. Pulcio 189
 T. Pulthionis centurionis inimicitia cum L. Varenis, ejusdemque Pulthionis virtus 62
 T. vel. C. Rebellus proconsul. 258
 T. Salienus centurio 239
 T. Sextius 67. 95. 96
 T. Silius 32
 T. Terrasidius *Ibid.*
 T. Thorius Italicensis, dux à legionibus quibuldam eligitur in odium Cassii 224
 T. Vastus 222
 Togata Gallia 117. 124
 Tolerare equos & equitatum 183. 186
 Tolosa, & Tolosates 36. 82
 Torquatus Orici præfect. 171
 ejus mors 261
 Torques aurei duo honoris ergo præfecto Cassianæ turmae à Cæsare dati 271
 Tragula missæ epistolæ 63
 Trajectus Britanniae brevissimus 50
 Transrhenani pop. legatos ad Cæsarem mittunt 29
 Trebonius legatus 137 proconsul 226. Vide tribunali deturbatus 174 ejusdem mira in resciscendis operibus in-

dustria 157 humanitas 174
 Trecentis, qui Varo ac Scipioni pecunias contulissent, uno nomine pecunia imperata, Cæsar ignoscit 260
 Tres aut quatuor milites Cæsariani duo millia Numidarum in fugam vertunt 253
 Treviri 13. 27. 33 equitatus cæteris Gallis præstant 27. 50 Germanos adversus Romanos sollicitant *Ibid.* eorum ferocia 117 clades 68 200
 Triboces Germani, seu Tribocci 19
 Tribuni militum, & centuriones Afraniani ad Cæsarem deficientes 149
 Tribuni pleb. ad Cæsarem iungunt 127, 128 octavo demum mense rationes exigebantur 127
 Tribuni quidam militum à Cæsare ignominiose dimittuntur 247
 Tribunitiæ intercessionis violatio 127, 123
 Tributum in capita singulorum servorum ac liberorum impositum 179
 Triginta equites Galli duo millia Maurorum equitum repellunt 233
 Trinobantes Britanni 55
 Triumphus Cæsaris ornamenta 124
 Triumphus Pompeianorum ante victoriam 193
 Tubæ soni non exauditi malum in receptu canendo 95
 Tubero ab Actio Varo appulso littoris Africani prohibetur 136
 Tulingi pop. 2
 Tullius legatus 268
 Tullii Rufi Quæstoris mors 258
 Turinum oppid. & Turini à Milooe sollicitantur 157
 Turius Cælius sollicitans interficitur *Ibid.*
 H h z Tur.

- Turmæ præliaræ nimis densæ
 esse non debent 113
 Turones pop. 29. 81. 122
 Turris altius tuto attollendæ
 ratio 155
 Turris lateritia *Ibid.*
 Turris Phari admirabilis 204
 Turres bellicas Romani quo
 volunt promoveant 28
 Turres cxx celerrime à Cæsa-
 rianis excitatæ 61
 Tuticani cædes 190
 Tympanorum in. adyets spon-
 taneus sonus 201
 Tyrannos Cæsar in fidem re-
 cipit 227
 Tyrones ut hortandi 256, 257
 Tyronum legio 176 mollities
 & ignominia 179 timiditati
 Cæsar prospicit 178, 179
 Tyrones Cæsariani capti inter
 legiones Scipionis dispartiti
 245
 V.
 Vacca oppid. 257
 Valerius adolescens 274
 Valerius Flaccus legatus Cæ-
 saris 135 ejus mors 184
 Vallus in masculino genere 187
 Vangiones Germani 19
 Varenii centurionis virtus 62
 Varro legatus Pompeii 138
 Varronis cohortes à Carmo-
 nensibus ejiciuntur 159
 Varronis erga Cæsarem ani-
 mus 158 deditio 159
 Varus in Africa 251 Jubæ re-
 sistere non audet 167 ejus
 fuga 164
 Varus flu. 152
 Vasa conclamare 146
 Vastitatem circum se amant
 Suevi 39, 40
 Vatinius Cæsarianus 199 ejus
 virtus & victoria adversus
 Octavium 220, 221
 Vatinianorum militum fortitu-
 do 220
 Ubi 20. 39. auxilium contra
 Suevos à Romanis petunt 43
 Suevis vectigales 39 Cæsari
 conciliati 44. 70
 Uebis opp. 255 incensum 269
 Vectigalia Hispalensibus re-
 mitti Cæsar à pop. Rom.
 impetraverat 277
 Vectigalium multiplicatio 178
 Vectones, seu Vectones populi
 138
 Vedeliacus Cori frater 90
 Velauni 103
 Velaunodunum oppidum dedi-
 tur 83
 Velocassum potestas 21
 Velorum navibus inutitium
 reddendorum ratio 31
 Venationis exercitium & laus
 75 ejus studiosi Suevi 39
 Venetia urbs Galliarum mari-
 tima 32
 Veneti Galli 29. 32 Romanis
 dediti 34, 35
 Veneti 104
 Venetorum Senatus à Cæsare
 peccatus 35
 Veneti belli confectio 34
 Ventisponde oppid. 272
 Ventus Cæsari velut ad nutum
 serviens 176
 Veragri Galli 30
 Verbigenus pagus 9
 Vercingetorix Celtilli filius 81
 rex à suis appellatur *Ibid.*
 ejus consilia 83, 84 proditi-
 onis acculatur 86 ejusdem
 res 89 & seq. usque ad 108
 Cæsari deditur *Ibid.*
 Vereri navibus 209
 Vergasillaunus Arverrus Galli-
 carum copiarum dux 104
 captus 108
 Vergilius Pompeianus Thap-
 præfectus 256
 Vergiliarum signum confectum
Ibid.
 Vergobretus magistratus Æ-
 duorum 6
 Vernacularum legionum qua-
 rum robur 251
 Verocasses

- Verocasses, seu Velocasses pop. 21
 Verodocius 3
 Veromandui 21, 24, 26
 Versabonenses, seu Urtaonenses 272
 Vertico Nervius 63
 Vertiscus Rhemorum præfect. occiditur 113
 Vesontio Sequanorum oppid. 13
 Vestitus regius Deiotaro à Cæsare restitutus 228
 Vestitu insigni utebatur Cæsar in prælio 108
 Veteranus exercitus 137
 Veteranarum legionum fiducia 257
 Veterani militis Cæsariani ad Labienum insultabundum verba 235
 Veterani militis mira adversus elephantum fortitudo 257
 Veterani milites Cæsariani in nave capti ad Scipionem deducti, & male mulctati 244. 251. 257
 Veteranorum hortatio 255
 Veteranorum milicum irritatorum gravis ultio 258 prudentia & fortitudo animi 177
 tolerantia 183
 Vetustati oppidi Massiliensium Cæsar desert 160
 Vexilli proponendi mos Cæs. 25
 Vibullius Rufus Pompeianus 131. 133. 137
 Victori autoritas adest 214
 Victorum in victos potestas 13
 Victi ut à victoribus pacem supplices petant 216
 Victoria non præsumenda solum, sed cogitandum etiam ut paretur 194
 Victoriæ Cæsaris nuncius terror hostibus 200
 Victoriæ conditio expendenda 190
 Victoriæ gloria 114
 Victoriæ simulacrum se convertens 201
 Victoriæ spei stimulus 39
 Victoriam non qualemconque Cæsar volebat, sed incrementam acmitem 146. 247
 Victoriam certo sibi præsumit Pompeius 194. 197
 Vicorum ac castellorum gravamina 178
 Vienna oppid. 83
 Vinum ad se inferri nolant Nervii 24
 Vino Suevi non utuntur 39
 Vinum & Nardum identidem sibi infundens Scapula mori certus 273
 Vires & magnitudo corporis ut parentur 39
 Virilitas Romanis negotiatoribus in Ponto exacta 229
 Virorum potestas adversus uxores & liberos olim in Gallia 73
 Viridomarus, seu Viridomarus Æduus 92-97
 Viridovix Vaelorum Rex 35
 Virtus fortunæ incommodum vincens 219
 Virtuti multa concedenda 184
 Per Virtutem interfecti videri voluit Juba & Petreius se ipsos conficientes 261
 Virtutem suorum militum Cæsar honorat 245
 Virtute, non dolo certare soliti Galli 254 irem Helvetii 5
 Virtute Romani Gallos superabant 23
 Vita pecunia redempta 222
 Vitam fidei posthabent Cæsariani milites capti 244
 Vitium facere 269
 Vivos homines Diis sacrificabant Galli veteres 72
 Ulcilles Hirus Pompeianus 131
 Ulla oppidum 125. 263. 264
 Ultio Romanorum militum 250. 306
 Ultionis cupiditas 148
 Undevicelamani, undevicesimæ legionis milites 224
 Unelli pop. 29. 33-35
 Voca-

Vocabulorum armamentorum	animos	143
imperitii malum in gubernatoribus	Utrum in bellis usus	141
Vedates Aquitani	Vulgi inscientia & levitas civitatis exitiosa esse non debet	94
Vario Noricorum rex,		19
Vetontii pop.	Vulnera corporis tegenda	103
Vogesus mons	Vulneribus confecti milites praelium redintegrant	27
Volcatius Tullus Casarianus	Vultus Germanorum formidabilis Gallis visus	13
	Vultu Caesaris imperatoris sui milites animanter	234
Volcae, seu Volgae	Uxellodunum oppidum ejusque obsidium & expugnatio	119
Voraginosum solum	& seq.	
Vota Gallorum	Uxores Ariovisti duae	19
Urbs civitati praesidio	Uxores multis communes apud Britanno	54
Urbes à Caesare occupatae	Uzita oppidum	244. 247
Urbes xx Biturigum uno die iacentiae		
Uri ferax		
Ursa oppidum natura munitum		
Uspetes & Teuchtheri Germani 38 à Suevis expulsi		
Sigambri se jungunt		
Ustra gravissima		
Usurarum levatio		
Ulus rectorum magister		
Utica oppid.		
Uticensis expeditio Curionis		
Casariani		
Utenses Caesaris amici		
423 eorum erga Catonem		

Z.

Zama, regia Jubae, illum excludit	260
Zamenfes Caesarem accersunt, qui se à Juba rege suo tueatur	Ibid.
Zela, vel Ziela oppidum Pooti	229
Zetia oppidum	232

**BOOKS Printed for Tho. Newborough, at
the Golden-Ball, in St. Paul's Church-yard.**

- M**R. Collier's great Historical, &c. Dictionary, 2 Vol. Fol.
 --- His Supplement to the same, Fol.
 --- His Moral Essays, in Three Parts, Octavo.
 Dr. Hammond's Annotations on the New Testament, Fol.
 --- His Practical Catechism, Octavo.
 Dr. Isaac Barrow's Works, 3 Vol. Fol.
 Archbishop Tillotson's Works, Fol.
 Bishop Taylor's Life of Christ, Fol. with Cuts.
 Mr. Harris's *Lexicon Technicum*, with Cuts, Fol.
 Sir Richard Wiseman's Eight Chirurgical Treatises, Fol.
 Adams's *Index Villaris*, Fol.
 Bishop Hopkins's Works, Fol.
 Jeake's Compleat Body of Arithmetick, Fol.
 Mr. Danet's Dictionary of the Greek and Roman Antiquities, 4to.
Liturgia Ecclesie Anglicane, Duodecimo.
 Xenophon, Greek and Latin, Octavo.
 Ovid. *Fastorum Var.* Octavo.
 Esop, Greek and Latin, Duodecimo.
Electa Majora, & minora. Ex Ovid. &c. 8vo.
 Mr. Upton's *Fabularum Delect.* Octavo.
 Decerpta. Ex Ovidio, &c. Octavo.
 Castellio's Latin Testament, Duodecimo.
 Willymol's Particles, Octavo.
 Phædrus Delph. Octavo.
 --- Idem per Johnson, Octavo.
 Echard's Gazetteer, Two Parts compleat, Duodecimo.
 Puffendorf's Introduction to the History of Europe, Octavo.
 --- Idem, To the History of Asia, Africa, and America, Octavo.
 Taylor's Holy Living and Dying, Octavo.
 --- Golden-Grove, Duodecimo.
 Kettlewell's Measures of Christian Obedience, Octavo.
 Virgil, Duodecimo.
 Terence, Duodecimo.
 Horace, 24°.
 History of the Buccaneers of America, Octavo, with Cuts.
 Mr. Dionis's Anatomy, Octavo, with Cuts.
 La Honton's Voyages to North America, 2 Vol. Octavo.
 A compleat History of the Turks, 2 Vol. Octavo, with Cuts.
 The Gentleman's Dictionary, in 3 Parts, Octavo, with Cuts.
 The Lives of the ancient Philosophers, Octavo, with Cuts.
 Mr. Morer on the Name, Notion, and Observation of the
 Lord's Day, Octavo.
 Bishop Patrick's Devout Christian, Duodecimo.
 Bruyere's Characters of the Age, Octavo.

} *Usui Scholæ Eton.*

} *Cambridge.*

BOOKS

**BOOKS Printed for D. Midwinter, at the
Rose and Crown, in St. Paul's Church-yard.**

DR. Adam Littleton's Latin Dictionary, in Four Parts:
1. An English Latin. 2. A Latin Classical. 3. A Latin
Proper. 4. A Latin Barbarous. The Fourth Edition, with a
Map of *Italy*, and *Old Rome*.

Phædri, Aug. Liberti, Fabularum Æsopiarum Libri 5. Notis
Illustravit, in Usum Serenissimi Principis Nassovii, David
Hoogstratanus. Accedunt ejusdem Operâ duo Indices, quo-
rum prior est omnium verborum, multo quam antehac locu-
pletior; posterior eorum, quæ Observatu digna in Notis
occurrunt.

Figuræ Grammaticæ & Rhetoricæ Latino Carmine donatæ, &
exemplis tam Græcis, quam Latinis Illustratæ; cum Indice
Figurarum Etymologico. In Usum Regiæ Scholæ Dunch-
mensis.

**BOOKS Printed for, and Sold by Jeffery Wale,
at the Angel, in St. Paul's Church-yard.**

Euripidis Tragediæ omnes, cum fragmentis & veterum Scho-
liis Græc. Edit. & cum occasionibus I. Barnesii, Gr. Lat.

Pindari Opera Gr. Lat. cum Scholiis, &c. Lloydii Chron. Fol.

Ph. Cluverii Geographia notis Bunonis, Fig. Quarto.

D. Laertius de vitis, Dogmatibus, & Apophthegmatibus Claro-
rum Philosophorum, Gr. Lat. 2 Vol. Quarto.

Chr. Cellarii notitia orbis antiqui, sive Geographie plenior, Quarto.

Sophoclis Tragediæ, Ajax & Electra, operâ Thomæ Johnson.
Gr. Lat. Octavo.

Cæsaris Comment. Delphini, Octavo.

Aurelius Victor,

L. Curtius,

Callimachus,

Florus,

Justinus,

Oruscula Mythologica,

Plinius,,

Isidorus,

Schrievellii Lexicon, Gr. Lat. Octavo.

Tacqueti Elementa Geometriæ planæ & solidæ, Octavo.

Dictys Cretensis, & Dares Phrygius de Bello Trojano, in usum
Delphini, Octavo.

Delectus Epigrammatum in usum Scholæ Etonensis, Duodecimo.

Fœtæ Minores, Gr. Lat. Duodecimo.

Hamel (Bapt. du) Philologia vetus & nova, 6 Vol. Duodecimo.

Virgilii Opera, notis Miucellii, Duodecimo.

} Variorum.